

T.C. İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DOĞU DİLLERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI

FARS DİLİ VE EDEBİYATI BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ABDU'L-GAFFÂR'IN DİVÂNÇE VE MESNEVÎ'Sİ

(İnceleme – Metin)

Azer ATEŞ

2501190158

TEZ DANIŞMANI

Dr.Öğr.Üyesi Güller NUHOĞLU

İSTANBUL – 2022

ÖZ
ABDU'L-GAFFÂR'IN DİVÂNÇE VE MESNEVÎ'Sİ
(İNCELEME – METİN)

AZER ATEŞ

Bu çalışmada 19. yüzyılda Kâçârlar döneminde İran'da yaşayan Abdu'l-Gaffâr'ın yazmış olduğu Farsça *Divânçe* ve *Mesnevî*'yi inceledik. İncelediğimiz bu iki eser aynı nüshada yer almaktadır. Bu iki eserin ulaşabildiğimiz tek nüshası Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Nihad Tarlan koleksiyonunda, 00051 demirbaş numarasıyla kayıtlıdır. Şekil ve içerik olarak incelediğimiz *Divânçe*; gazel, terci-i bent, muhammes ve rubailerden; *Mesnevî* ise 40 başlık altında, iç içe girmiş iki çerçeve hikâyeden oluşmaktadır.

Dört bölümlük çalışmamızın ilk bölümünde İran'ın 19. yüzyıldaki siyasî, sosyal ve edebî durumunu özetledik. İkinci bölümde ise söz konusu nüshadan edindiğimiz, şairin eğitimi, edebî kişiliği ve etkilendiği şairler gibi biyografik bilgilere yer verdik. Üçüncü bölümde üzerinde çalıştığımız iki eseri tanıttıktan sonra içerik bakımından inceledik. Dördüncü bölümde elimizdeki nüshanın sırasına uyarak ilk olarak *Divânçe*, akabinde *Mesnevî*'nin metnine gerekli düzeltmelere yaparak yer verdik.

Anahtar Kelimeler: Abdu'l-Gaffâr, Farsça *Divânçe*, Farsça *Mesnevî*, Kâçârlar Döneminde Şiir yazan Şairler, Bazgeşt-i Edebî

ABSTRACT

In this study, we examined the Persian *Divanche* and *Masnavi* written by Abdu'l-Gaffâr, who lived in Iran in the 19th century during the Qajars period. These two works that we examined are in the same copy. The only copy of these two works that we can access is registered in the Ali Nihad Tarlan collection of the Süleymaniye Manuscript Library, with the fixture number 00051. *Divânçe*, which we examined in terms of form and content; from ghazals, terci-i bent, muhammes and rubais; *Masnavi*, on the other hand, consists of two intertwined frame stories under the title 40.

In the first part of our four-part study, we summarized the political, social and literary situation of Iran in the 19th century. In the second part, we included biographical information such as the education of the poet, his literary personality and the poets he was influenced by. In the third part, after we introduced the two works we worked on, we examined them in terms of content. In the fourth chapter, we have included the text of the first *Divanche* and then the *Masnavi* by making the necessary corrections, following the order of the manuscript in our hand.

Keywords: Abdu'l-Gaffâr, Persian Divanche, Persian Masnavi, Poets who wrote Poetry in the Period of Qajars, Bazgashte Adabi

ÖNSÖZ

Bu çalışmada, Kâçârlar döneminde yaşayan ve hakkında elimizdeki nüshadan başka kaynakta bilgi olmayan Abdu'l-Gaffâr'ın, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Nihad Tarlan koleksiyonunda, 00051 demirbaş numarasıyla kayıtlı *Divânçe* ve *Mesnevî*'si incelenmiştir. İncelemenin amacı, bugüne kadar hakkında çalışma yapılmamış olan bir şairi ve şiirlerini edebiyat sahasına kazandırmaktır. Her iki eserin de başka nüshasını tespit edemediğimiz için çalışmamız zikri geçen nüsha üzerinden yapılmıştır.

Şairin yaşadığı dönemle ilgili bilgi vermek için İran'ın 19. yüzyıldaki siyasî, sosyal ve edebî durumu kısaca aktarıldıktan sonra şairin biyografik bilgilerine yer verilmiştir. Ardından nüsha tanıtımları yapılarak eserler şekil ve içerik yönünden incelenmiştir. Çalışmanın son bölümünde *Divânçe* ve *Mesnevî*'nin edisyonlu metnine yer verilmiştir.

Çalışmam sırasında desteğini esirgemeyerek bu tezin oluşmasına büyük katkı sağlayan değerli hocam ve tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Güller Nuhoglu'na ve değerli bölüm hocalarım; Prof.Dr. Mehmet Atalay, Prof.Dr. Ali Güzelyüz, Dr.Öğr.Üyesi Nihat Değirmenci ve Dr.Öğr.Üyesi Kadir Turgut'a teşekkür ederim. Kendisinin edebî bilgilerinden her zaman istifade ettiğim sevgili hocam ve babam Dr. Ferhat Ateş'e, yazma eserler konusunda bilgilerini benden esirgemeyen Yazma Eser Uzmanı sayın Banu Ateş Korkut'a ve üzerinde çalışma yaptığım esere beni yönlendiren değerli meslektaşım Yazma Eser Uzmanı sayın Ömer Faruk Kızgın'a da özellikle teşekkür etmek isterim.

Azer ATEŞ

İSTANBUL, 2022

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT.....	iii
ÖNSÖZ.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
TRANSKRİPSİYON LİSTESİ.....	viii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	ix
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ŞEYH ABDU'L-GAFFÂR'IN YAŞADIĞI DÖNEME GENEL BİR BAKIŞ

1.1. XIX. Yüzyılda İran.....	2
1.1.1. Tarihi.....	2
1.1.2. Sosyal Yapısı ve Sosyal Durumu.....	5
1.1.3. Edebî durumu.....	6
1.1.3.1. Avrupa'nın Etkisi.....	7
1.1.3.2. Şiir Üslûbu.....	8

İKİNCİ BÖLÜM

ŞEYH ABDU'L-GAFFÂR'IN HAYATI VE EDEBÎ KİŞİLİĞİ

2.1. Adı ve Mahlası.....	9
2.2. Hayatı.....	9
2.4. İtikadı ve Meşrebi.....	14
2.3. Eğitimi.....	17

2.5. Edebî Kişiliği.....	17
2.5.1. Etkilendiği Kişiler	17
2.6. Eserleri.....	22

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Abdu'l-Gaffâr'ın Divânçe ve Mesnevî İncelemesi

3.1. Divânçe.....	23
3.1.1. Yazma Nüshasının Tanıtılması.....	23
3.1.2. Muhtevası	25
3.1.3. Vezin Özellikleri.....	25
3.2. Mesnevî.....	27
3.2.1. Yazma Nüshasının Tanıtılması.....	27
3.2.2. Telif Sebebi.....	28
3.2.3. Telif Tarihi	29
3.2.4. Muhtevası	30
3.2.4.2. Hikâyelerin Özeti	31
3.2.4.2.1. Serheng (Kumandan) ve Elçisinin Hikâyesi.....	32
3.2.4.2.2. Dört Adamın Yolculuğu ve Dağarcığın Kaybolma Hikâyesi.....	33
3.3. Divânçe ve Mesnevî'nin Dil ve İmlâ Özellikleri.....	35
3.4. Divânçe ve Mesnevî'de Kullanılan Edebî Sanatlar	43
3.5. Divânçe ve Mesnevî Kısımında İktibas ve İşaret Edilen Ayetler, Hadisler ve Arapça İbareler.....	46
3.5.1. Ayetler.....	47
3.5.2. Hadisler	52
3.5.3. Arapça İbareler.....	56
3.6. Divânçe ve Mesnevî Kısımında Telmihte Bulunan Dinî Hikâyeler.....	57
3.8. Sunulan Metnin İmlâ Özellikleri	59

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DİVÂNÇE VE MESNEVÎ'NİN METNİ

4.1. Divânçe.....	62
4.1.1. Metin.....	62

4.2. Mesnevî.....	97
4.2.1. Metin.....	97
SONUÇ.....	142
KAYNAKÇA.....	143
DİZİN.....	147
EKLER.....	150

TRANSKRİPSİYON LİSTESİ

ا, ع	a, e, '	ص	ş
آ	ā, a	ض	ž, ɖ
ب	b	ط	ṭ (d)
پ	p	ظ	ẓ
ت	t	ع	'
ث	s	غ	ğ, ğ
ج	c	ف	f
چ	ç	ق	k
ح	h	ک	k, g, ğ
خ	h	گ	g
د	d	ل	Ñ
ذ	z, ɖ	م	l
ر	r	ن	n
ز	z	و	v
ژ	j	ه ه ه	h, e, a, e - h
س	s	لا	lâ
ش	ş	ی	y, ı-i-î

Divânçe'deki Türkçe beyit transkripsiyon alfabesi ile yazılmıştır.

KISALTMALAR LİSTESİ

a.e.	: Aynı eser
a.g.e.	: Adı geçen eser
b.	: İbn
be.	: Beyit
Bkz.	: Bakınız
bs.	: Baskı sayısı
c.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
D.	: Bu çalışmada dördüncü bölümün birinci kısmında yer alan Abdu'l-Gaffâr'ın <i>Divânçe'si</i>
.d	: Doğum tarihi
.h	: Hicrî tarihi
H.	: Hazret
hş.	: Şemsî tarihi
Haz.	: Hzırlayan
Metin	: Bu çalışmada sunulan metin
M.	: Bu çalışmada dördüncü bölümün ikinci kısmında yer alan Abdu'l-Gaffâr'ın <i>Mesnevî'si</i>
m.	: Miladî tarih
N.	: İncelediğimiz nüsha
no.	: Numara
ö.	: Ölüm tarihi
s.	: Sayfa numarası
sa.	: Sayı
yy.	: Yüzyıl
Yay.	: Yayınları
.ج	: جلد (Cilt)

ص. : شماره صفحه (Sayfa numarası)

هـ. : هجری (Hicrî)

GİRİŞ

Şair Abdu'l-Gaffâr'ın *Divânçe* ve *Mesnevî*'sinin metninin oluşturulması amacıyla eserlerin Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Nihad Tarlan koleksiyonu, 00051 numarada kayıtlı tek nüshası üzerinden hazırlanan bu çalışma bir giriş ve dört bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde İran'ın, şairin yaşadığı yüzyıldaki siyasî, sosyal ve edebî durumu hakkında bilgiler kısaca aktarıldı. Kâçârlar dönemindeki padişahlar ve devirlerinde yaşanan siyasî gelişme ve olaylar muhtasar bir şekilde anlatıldıktan sonra bu siyasî durumun etkisinde gelişen sosyal yapıya kısaca değinildi. Akabinde bu gelişmelerin etkisi altında ortaya çıkan edebî akım ve şiir üslupları özet olarak ele alındı.

İkinci bölüm, şair Abdu'l-Gaffâr'ın hayatına ayrıldı. Hem yaşadığı dönemde hem sonraki dönemlerde tezkire ve diğer yazılı kaynaklarda hakkında bilgiye ulaşamayan şairin hayatı hakkında bilgi edinebildiğimiz tek kaynak, elimizdeki nüshadır. Şairin hayatına dair bilgiler, bu kaynak ışığında sunulmuştur.

Üçüncü bölümde elimizdeki nüshadan hareketle şair Abdu'l-Gaffâr'ın *Divânçe* ve *Mesnevî*'sinin dil ve imlâ özellikleri, eserlerde kullanılan vezinler ve edebî sanatlar ele alınmıştır. Söz konusu her iki eserde de yer alan Arapça ve Türkçe ibareler, Kurân âyetleri ve hadisler hakkında bilgiler verilmiştir.

Dördüncü bölümde ise Abdu'l-Gaffâr'ın *Divânçe* ve *Mesnevî* metni, varak numarası 1b'den başlatılarak verilmiştir. Gerekli görülen yerlerde yapılan düzeltmeler de dipnotlarda gösterilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ŞEYH ABDU'L-GAFFÂR'IN YAŞADIĞI DÖNEME GENEL BİR BAKIŞ

1.1. XIX. Yüzyılda İran

1.1.1. Tarihi

İran 19. yüzyılda, kökeni Azerbaycan Türklerinden olan Kâçârlar Hânedanı¹ tarafından yönetilmekteydi. Kâçâr Devleti'nin kurucusu, Ağâ Muhammed Hân (1742-1797)² Safevî'ler³ döneminin sona ermesinin ardından, Kuzey ve Güney İran bölgesinde hükümet kurmayı hayal eden oymaklar ve nüfuzlu hanedanları ile başta kurucusunun vefatından sonra oldukça etkisiz hale gelen Zend Hânedanı'nı⁴, yenilgiye uğratarak, 1785'te kuşattığı ve ele geçirdiği Tahran'ı, 1788'de hükümetin başkenti olarak ilan ettikten sonra 1795 senesinde hükümetini, İran bölgesinde resmileştirdi.

Kâçâr Hânedanı Devleti yedi padişah tarafından yönetildi. Birinci padişah, Ağâ Muhammed Şâh (1742–1797) dönemi 1789-1797 yılları arasında, yeni kurulmuş hükümetini sağlamlaştırması ve komşu devletlere kabullendirmesi amacıyla yapılan yoğun mücadelelerle geçti. Kısa süren hükümet yıllarında İran'ın kuzey bölgesindeki Rus İmparatorluğun hâkimiyetine son vererek İran'ın siyasî birliğini sağlamlaştırdı; bu güçlü hükümdardan sonra Kâçâr Hânedanı, 128 yıl İran'da hüküm sürdü.⁵

¹Daha geniş bir bilgi için; Bkz.: *Târîh-i Meşrute-i İrân*, 2 c., 16. bs. Tahran, İntişârât-ı Emîr Kebir, 1363 hş.

²Hayatı için Bkz.: Nâsır Enketâ', *Ağâ Muhammed Hân Kâcâr*, 1. bs., Tahran, İntişârât-ı Firdevs, 1393 hş.

³İran'da 1501-1736 yılları arasında hüküm süren bir hânedan; daha kapsamlı bilgi için; Bkz.: İrec Râmâtîn, *Safevîyye ez Âgâz tâ Sugût*, 1. bs., Tahran, İntişârât-ı Sunbule, 1389 hş.

⁴Zend Hânedanı için Bkz.: İbn Abdülkerîm Alî Rızâ Şîrâzî, *Târîh-i Zendîyye*, 1.bs., Tahran, İntişârât-ı Gostere, 1365 hş.

⁵Bânû Nusret Tecrubekâr, *Sebk-i Şiir der Asr-ı Kâcârîyye*, 1.bs., Tahran, İntişârât-ı Tûs, 1350 hş., s. 5.

Âğâ Muhammed Şâh 7 yaşındayken Nâdir Şâh'ın (1688- 1747)⁶ yeğeni Adil Şâh (1719 -1748) tarafından hadım edildiği için vefatından sonra yeğeni, o dönemde "Babahân"⁷ lakabıyla bilinen Fars bölgesinin hâkimi, Feth Ali Şâh(1742–1797) Tahran'a çağırıldı ve Kâçâr hükümetini 1797-1834 yılları arasında devam ettirdi. Hüküm sürdüğü yıllarda İran'ı ekonomik ve askeri açıdan uçuruma kadar sürükledi;⁸ nitekim Gülistan ve Türkmençay⁹ Antlaşmaları'yla İran'ın, Ruslara karşı askerî gücünü oldukça azaltarak kuzey İran'daki sahanın önemli parçalarını Rusya'ya teslim etti.¹⁰

Kâçâr Hânedanının üçüncü hükümdarı, babasını erken yaşta kaybeden ve 1834 – 1848 yılları arasında hüküm süren Feth Ali Şâh'n torunu, Muhammed Şâh'dır (1808-1848)¹¹ . Hükümdarlık dönemindeki en önemli olaylar, Sultan I. Abdülmecit Hân ile yaptığı II. Erzurum Muahedesi ve 1872'de Mirzâ Ebu'l-Kasım Farâhânî'yi¹² vezaretten azletmesi ve öldürtmesidir.¹³ Yine İsmâ'îlîyye¹⁴ ve Bâbîyye¹⁵ isyanları bu devrin önemli olaylarıdır.

Kâçâr Hânedanı'nın dördüncü padişahı, veliahtlık döneminde Tebriz'in hâkimi olan Muhammed Şâh'ın oğlu Nasıreddin (1831 1896)¹⁶ Şâh'dır. İran tarihinde, en uzun hüküm süren üçüncü hükümdar olarak 50 yıla yakın hüküm sürmüştür. Nasıreddin Şâh'ın yaptığı en önemli siyasî faaliyeti ise tahta çıkar çıkmaz Mîrzâ Takî Hân Emîr Kebîr'i vezir olarak seçmesidir, bu dâhi vezirin vezareti döneminde

⁶ Hayatı için Bkz.: Nâsır Enketâ', *Nâdir Kahramân-i bî-Ârâm Pâdişâh-i nâ-Kâm*, 1.bs., Tahran, İntişârât-i Firdevs, 1394 hş.

⁷ Tecrubekâr, *a.g.e.*, s. 8.

⁸ Kesrevî, *a.g.e.*, s. 9.

⁹ Daha detaylı bilgiler için Bkz.: Morteza Dehgânnejâd, İrec Verfinejâd, "Ahdnâme-i Turkmençây ve Mes'ele-i Cânîşini," *Sâlnâme-i Costârhâ-yı Târihi*, No:II, Tahran, 1390 hş.

¹⁰ Feth Ali Şâh'ın başarısızlıkları hakkında detaylı bilgi için Bkz.: Ahmed Penâhî Simnânî, *Feth Ali Şâh Kâcâr*, 1. bs., Tahran, İntişârât-i Numûne, 1376 hş.

¹¹ Muhammed Şâh hakkında fazla bilgi için Bkz.: Ahmed Hâtemî, *Târih-i Edebîyât-ı İrân der Devre-i Bâzgeşt*, 1. bs., Tahran, İntişârât-i Pâyâ, 1373 hş., s. 22.

¹² Hakkında bilgi için Bkz.: Ali Ekber Velâyetî, "Emîr Kebîr," *Merkez-i Tahkîkât-ı Dâneşnâme-i Bozorg-i İslâmî*, Vol.X, 1400 hş.

¹³ Hâtemî, *a.g.e.*, s. 22.

¹⁴ Mehdi Muhakkık, "İsmâ'îlîyye" *Sâlnâme-i Yağmâ*, C.XI, No:1, Ferverdin 1337 hş.,s. 18-26.

¹⁵ Emîr Niyâkûyî, "Rîşehâ-yi İctimâ'î-yi Şûreşhâ-yi Bâbîyye der İrân," *Faslnâme-i Siyâset*, C. XXXVIII, No:3, Mehr 1387 hş., (Ekim 2008), s. 421-407.

¹⁶ Hakkında bilgi için Bkz.: Behzâd Kerimî, *Nâsüreddin Şâh Kâcâr ve Pencâh Sâl Saltanat*, 1. bs., Tahran, Bungâh-i Tercüme ve Neşr-i Kitâb-i Pârsâ, 1392 hş.

İran'da yenilikçi bir dönem başladı, 1851'de Tahran'da açılan Darülfünûn, bu faaliyetlerin bir örneğidir. Bu dönemde devletin, Batı ile ilişkilerini artırması; ülkenin kültürel kalkınmasına ve ilerlemesine yön vermiştir. 1816'da ilk Farsça gazetenin yayımlanması ve Batı dillerden yapılan çokça çeviriler gibi yenilikler bu etkileşimin örneklerinden sayılabilir. Elbette ki bu yakın ilişkilerin getirdiği dezavantajlar da oldu. İran'ın gümrük gelirlerinin ve değerli taşlar haricinde İran'ın bütün yeraltı ve yerüstü kaynaklarının mülkiyetinin Paul Julius Reuter'e verilmesi, İran aleyhine Avrupalılara verilen ticarî imtiyazlardır¹⁷. Nasıreddin Şâh dönemini, reform dönemi olarak görebiliriz. Bu reformlara karşı çıkan ulema ile devletin husumeti, Nasıreddin Şâh'ın, Cemâlidin Afgânî¹⁸ nin bir müridi olan, Mîrzâ Rızâ Kirmânî¹⁹ tarafından katledilmesine kadar uzanır.²⁰ Nasıreddin Şâh'ın oğlu, Muzaffereddin Şâh (1853- 1907), 1896-1907 yılları arasında Kâçâr Hânedanı'nın beşinci şahı olarak hüküm sürdü. Oldukça korkak ve cesaretsiz bir padişah olarak tarihe geçmiştir.²¹ Döneminin en önemli gelişmesi 1906'da Meşrutiyetin ilan edilmesi ve yeni anayasaya geçilmesidir.

Oldukça kısa süren Muzaffereddin Şâh'ın dönemi, vefatıyla kapandı. O dönemde Azerbaycan valisi olan oğlu, Muhammed Ali Şâh (1872–1925)²² başkente çağırıldı ve tahta çıkarıldı. Muhammed Ali Şâh, 1907-1909 yılları arasında, Meşrutiyet harekâtıyla mücadele ederek İran'da hüküm sürdü. Haziran 1908'de Rus Kolonel Liyahof komutasındaki, Kazak askeri güçleri milli meclisi topa tuttu ve böylece milli meclis feshedildi.²³ Muhammed Ali Şâh, dönemindeki özgürlükçü şahsiyetleri katletti ve meşrutiyet hareketini destekleyen cemiyetlerin önüne geçmeye çalıştı. Muhalliflerin sayısı gittikçe arttı, mutlak monarşiye karşı hareketlerin dalgası

¹⁷ Kesrevî, *a.g.e.*, s. 15.

¹⁸ Hakkında bilgi için Bkz.: İrec Efşâr, “Seyyid Cemâlidîn yâ Yek Bâzi-yi Tâze-i Sîyâsî,” *Sâlnâme-i Âyende*, C.III, No:7, Tahran, Ferverdin 1324 hş., s. 362-365.

¹⁹ Hakkında bilgi için Bkz.: Ali Hân Zahirü'd-Devle, *Târîh-i bî Durûğ*, 1. bs., Tahran, İntişârât-ı Şark, 1362 hş., s. 10.

²⁰ Nazımu'l-İslâm Kirmânî, *Târîh-i Bidârî-yi İrânîyân*, 1. bs., Tahran, İntişârât-ı Per, 1395 hş., s. 321.; Zahirü'd-Devle, *a.g.e.*, s. 110.

²¹ Kesrevî, *a.g.e.*, s. 2.

²² Hayatı için Bkz. Nâsır Necmî, *Muhammed Ali Şâh ve Meşrûtiyyet*, 1. bs., Tahran, İntişârât-ı Zerî, 1377 hş.

²³ Hasan Asgarî, *Zâyeş-i Târîh-i Tahlîl-i Vekâyi'-i Inkılâb-ı Meşrûtiyyet*, 1. bs., Tahran, Çâphâne-i Nigâh, 1381 hş., s. 12-122.

birçok büyük şehre yayıldı. Tebriz'de mücadeleyi Sattâr Hân²⁴ ve Bâkır Hân, Reşt'de Yeprem Hân²⁵ ve İsfahan'da Bahtîyâr²⁶ Aşireti'nin reisleri yönetmekteydi. Meşrutiyet yanlıları İran'ın dört tarafından Tahran'a doğru akın etti; Muhammed Ali Şâh bu ayaklanmanın önüne geçemeyeceğini fark edince, Rus elçiliğe sığınıp görevinden istifa etti ve böylelikle İran, yeni bir siyasî döneme girmiş oldu.

Kâçâr Hânedanı'nın son padişahı olan Ahmet Şâh Kâçâr (1898 - 1930)²⁷, 1909-1925 yılları arasında İran'da hüküm sürdü. Babasının sürgüne yollamasının akabinde sekiz yaşındayken tahta çıkan Ahmet Şâh²⁸, ülkeyi yönetecek donanıma sahip değildi. I. Dünya Savaşı'nda (1914-1918) İran'ın; Rus, Birleşik Krallık ve Osmanlı'lar tarafından işgal edilmesi ile Kâçâr Hânedanı'nın toprakları parçalanma sürecine girerken Ahmet Şâh'ın bu duruma karşın belli bir politika izlenmesi söz konusu olmadı. 1921'de Rızâ Hân'ın²⁹ darbesiyle Kâçâr Hânedanı'nın hükümeti fiilen sona erdi.

1.1.2. Sosyal Yapısı ve Sosyal Durumu

İran'ın sosyal yapısı, Kâçârlar döneminde iki tabakadan oluşmaktaydı: hâkimlerin tabakası ve hakîm olanlara koşulsuz bir şekilde mahkûm olan halk tabakası. Bu dönemde padişah mutlak güce sahiptir ve ülke yönetiminde kanunun üstünlüğü meşrutiyet dönemine kadar uygulanmamıştır. Nasîreddin Şâh'n damadı ve o dönemin siyasetçilerden olan Ali Hân Zahirü'd-Devle³⁰, *Târîh-i bî Durûğ* adlı

²⁴Settar Hân (1866-1914), İran Meşrutiyet Hareketi'nin liderlerindendir, hayatı için Bkz.: İbrahim Safâyî, *Rehberân-i Meşrûte*, 3 c., 3. bs., Tahran, İntişârât-i Câvidân, 1363 hş., C. I, s. 387-415.

²⁵İran Meşrutiyet Hareketi'nin liderlerindendir, hayatı için Bkz.: Vârtân Dâvûdîyân, "Yeprem Hân-i Ermenî der Râh-i İstikrâr-i Meşrûtiyet-i İran", *Peymân Faslname-i Ferhengi-i Ermenian*, Sayı. XXXVI, 2000 m., s. 110-120.

²⁶İran'ın Loristan eyaletinde bulunan bir aşiret adıdır. Daha kapsamlı bilgi için Bkz.: Behrâm Ahmedî, "Îl-i Bahtîyârî," *Dânişnâme-i Cihân-i İslâm*, Vol.II, 1393 hş.; Ali Kaya, *Bahtiyar Aşiret Tarihi*, 1. bs., İstanbul, Kategori Yayıncılık, 2017.

²⁷Kâçâr Hanıdanı'nın son padişahıdır; hayatı için Bkz.: Muhammed Cevât Şeyhülislâmî, *Simây-i Ahmed Şâh*, 1. bs., Tahran, İntişârât-ı Mâhî, 1387 hş.

²⁸Tecrubekâr, *a.g.e.*, s. 30.

²⁹Rızâ Şâh Pehlevî (1925-1944), Pehlevî Hânedanı'nın kurucusudur. Hayatı için Bkz.: Sipehbud Amânullah Cihânânî, *Hâtırâtî ez Devrân-i Direhşân-i Rızâ Şâh-ı Kebîr*, 1. bs., Tahran, Çâphâne-i Bânk-i Millî-yi İran, 1346 hş.

³⁰Hayatının bir kısmını sarayda geçirdi, bizzat şahit olduğu tarihî olayları *Târîh-i bî Durûğ* adlı kitabında kaleme aldı.

kitabında padişahın mutlak yetkisini bu cümlelerle ifade eder: " Hiç kimse padişahın hükmüne başkaldıracak güce sahip değildir; bu verilen hüküm, ülkenin yararına olmasa dahi. Padişah taraftarı olan zavallıların tek görevi "padişahımızın aklı ve bilgisi yeryüzündeki tüm canlılardan üstündür." gibi cümleler kurmaktan ibarettir."³¹

XIX. Yüzyıldaki İran, hayvancılıkla geçim sağlayan aşiretlerden oluşan bir ülke olarak değerlendirilir.³² Bu yüzyılda; siyasî ve içtimâî tutumu, bağlı oldukları aşiretin etkisi altında olan sözü geçen topluluklar, hem eğitim ve siyasî amaçla Avrupa'ya gönderilen misyonların ve aydınların, hem de İran'ın dört yanını yağmacılık amacıyla çevreleyen Avrupa ülkelerinin sayesinde, Avrupa'daki fikrî ve siyasî değişikliklerden buna ilave sanayinin gelişmesi ve şehir yaşamı ile doğrudan veya dolaylı olarak tanıştılar.

İran'daki hâkim olan mutlak monarşi ile Avrupa'daki modern siyasal sistemin arasındaki fark, bu yüzyılda hissedilir hâle gelir. İran'ın modernleşme dönemi olarak nitelendirilen, XIX. Yüzyıldaki en önemli değişimi, siyasal sistemin mutlak monarşiden başka bir tabirle; padişahın meşruiyetinden, kanunun meşrutiyetine geçiş olarak değerlendirilebilir.

1.1.3. Edebî Durumu

Safevî'lerin yıkılışıyla başlayıp, Nâdir Şâh dönemine kadar uzayan 72 yıllık zaman diliminde İran, siyasî bir kargaşanın içindeydi. Dolayısıyla bu dönemde sanat alanında ciddi bir duraklama yaşandı.³³ Âgâ Muhammed Şâh'ın güçlenmesiyle siyasî kargaşaya kısmen son verilince edebiyat sahasında gelişmeler baş gösterdi. Bilhassa şiir sahasında ciddi gelişmeler oldu. Kâçâr Hânedanı'na mensup olan yedi padişahın dördünün şair olmalarını; bu durumun bir göstergesi olarak kabul edebiliriz. Nitekim Feth Ali Şâh döneminde İran Edebiyatı'nın parlak dönemi başladı. Nâdir Şâh döneminden kalan servetin mîrâsdârı olan Feth Ali Şâh, şiir ve edebiyatla ilgiliydi.

³¹ Zahirü'd-Devle, *a.g.e.*, s. 70.

³² Rızâ Şa'bânî, *Mebâni-yi Târih-i İctimâî-yi İran*, 1. bs., Tahran, İntişârât-i Kumes, 1379 hş., s. 57-58.

³³ Tecrubekâr, *a.g.e.*, s. 35-50.

Bu yoğun ilgisi sayesinde birçok genç şair onun himayesi altına girdi. Nasıreddin Şâh'n 50 yıllık hükümdarlık döneminde şiire karşı olan ilgi doruğa yükseldi. Feth Ali Şâh'ın himayesinde olan genç şairler, şiirdeki olgunluk dönemlerini bu padişah döneminde yaşadılar.

1.1.3.1. Avrupa'nın Etkisi

Kâcârlar döneminin başlangıcında, Avrupa'da sanat ve bilim hızlıca gelişmekteydi. İran hükümeti ile Avrupa ülkeleri hükümetleri arasındaki münasebetler, ilk telgraf hattının kurulması, Abbâs Mîrzâ(1789-1833) öncüllüğüyle Avrupa'dan getirtilen eğitimciler, yabancı dillerin özellikle Fransızcanın yaygınlaşması, Avrupaî seyyahların İran'a gelişi gibi olayların sonucunda İran Edebiyatı'nda yenilikçi bir çağ açıldı. Feth Ali Şâh döneminden başlayan bu köklü yeniliklerin başını, matbaanın İran'a girişi çeker. İran'ın ilk gazetesi ise Muhammed Şâh döneminde 1837 yılında, Mîrzâ Rızâ Şîrazî'nin³⁴ öncüllüğüyle yayımlandı. Gazetenin yayımıyla, İngilizceden yapılan tercüme ile "kâğez-i ahbâr"³⁵ olarak Farsçaya yeni bir kelime eklendi.³⁶ Nasıreddin Şâh döneminde, Mîrzâ Takî Hân Farâhânî'nin³⁷ (ö. 1268/1852) gayretiyle İran'da açılan Batı tarzında ilk yüksek öğretim kurumu olan Darülfünun'da ilk dram Fransızcadan Farsçaya çevrilerek oynandı.³⁸ İran Edebiyatı'na giren ilk roman 1875 yılında Mîrzâ Feth Ali Âhûnd zâde (1812-1878) tarafından *Aldanmış Kevâkib* adı altında Türkçe olarak yazılmıştır. Bu eser Muhammed Cafer Karaca Dağlı (1834-1893) ³⁹ tarafından aynı dönemde Farsçaya çevrildi.⁴⁰ Avrupa'nın etkisi İran şiirini de etkiledi; öyle ki bu dönemden

³⁴Feth Ali Şâh döneminde, Abbâs Mîrzâ Nâ'ibu's-Saltane (1789-1833) gayretiyle İngiltere'ye eğitim için gönderilen gençlerin, ikinci gurubunda yer almıştır.

³⁵" haberlerin kağıdı"

³⁶ Abbâs İkbâl Aştîyânî, *Macmu'a-i Makâlât*, 2 c., 3. bs., Tahran, İntişârât-ı Rûzbeh, 1378 hş., C. II, s. 331-325.

³⁷ İranlı ıslahatçı devlet adamı. (ö. 1268/1852)

³⁸Nâsır Ağâyı, Ferhâd K.Nazerzâde, "Mesâ'il-i Gostereş-i Teâtr-i Garbî der İrân," *Neşriye-i Hünerhâ-yi Nemâyişi ve Musîkî*, No:338, 1388 hş.(m. 2010), s. 47-55.

³⁹ Mütercim ve Celaleddin Mîrzâ Kâcâr'ın (1830-1872) kâtibi idi.

⁴⁰ Ferâmerz Hoceste, "Peydâyiş ve Tekvîn-i Român-i Fârisi," *Pejûheş-nâme-i Ulûm-i İnsanî Şehid Bihiştî*, No:59 , 1387 hş., s. 61-89.

önce hiç kullanılmayan saatin vasfı gibi imgeler ve kavramlar, paraf(پراف), personel(پرسنل), ajan(آژان) gibi batılı sözcükler edebiyata girmiş oldu. ⁴¹

1.1.3.2. Şiir Üslûbu

Kâçârlar döneminde şiirde yeni bir üsluba rastlamıyoruz. Ancak Hint üslubundan, Horasan ve Irâk üslubuna⁴² geri dönme akımı vardır. Bu eskiye dönüş dönemine "Bâzgeşt-i Edebî"⁴³ adı verilmiştir. Merkezi, İsfahan olarak kabul edilen⁴⁴ "Bâzgeşt-i Edebî" akımının öncülerinden olan Sabâ-yı Kâşânî(ö. 1238/1823), Neşât-ı İsfahânî (ö. 1244/1829) ve Âzer Bigdilî (ö. 1195/1781)⁴⁵ adlı şairlerin şiirlerinde sadelik ve akıcılık, Hint Üslûbu'ndan tamamen uzak bir hâl almıştır. Bu dönemde ağırlıklı olarak şiirde sosyolojik ve siyasî konulara, toplumun anlayabileceği sade kelimelerle değinilmiştir. Gazel, kaside, rubaî, şarkı gibi nazım çeşitlerinin hepsine bu dönemde rastlamak mümkündür.⁴⁶

⁴¹Tecrubekâr, *a.g.e.*, s. 36.

⁴² Horâsân üslubunda, şiirde daha çok olayların ve nesnelerin görünen kısmı konu edinilir. Derinlikten uzak, anlaşılması kolay bir üsluptur. Hicri III.-V. yüzyıllarda yaygın olarak kullanılmıştır.Bkz.: Zebîhullâh Safâ, *Muhtasarî der Târih-i Tahavvul-i Nazm u Nesr-i Pârsî*, 14. bs., Tahran, İntişârât-ı Kaknus, 1373 hş., s. 13-42.; Hicri VII.-IX. yüzyıllarda şiirde ağırlık verilen Irak üslubunda daha çok irfanî konular ön plandadır, Arapça sözcükler sıkça kullanılmıştır. Hind üslubu ise XXII. hicri yüzyılda önem kazanmıştır. Anlam tek beyte sığdırılmıştır. Dil, diğer üslupların dilinden farklı, halk diline daha yakındır. Daha geniş bilgi için bkz., Sîrûs Şemîsâ, *Külliyât-i Sebk Şinâsî*, 1. bs., Tahran, İntişârât-ı Firdevs, Tahran 1373 hş., s. 70-80.

⁴³"Edebiyatın geriye dönüşü" anlamındadır.

⁴⁴ Sadık Rızâzâde Şafâk, *Târih-i Edebîyât-ı Irân*, 2. bs., Tahran, İntişârât-ı Dânişgâh-i Pehlevî, 1352 hş., s. 558.

⁴⁵Kâçârlar dönemindeki şairlerin hayatı için bkz., Rızâ Kulî Hân, *Mecmau'l-Fusahâ*, haz. Mezâhir Musaffâ, 1. bs., Tahran, İntişârât-ı Emîr Kebîr, 1381 hş.; Yahyâ Arîyânpûr, *ez Sabâ tâ Nîmâ*, 3 c., 9. bs., Tahran, İntişârât-ı Zevâr, 1387 hş.(m. 2008).133-79 ;40-C. I, s. 7 ,

⁴⁶ Yahyâ Arîyânpûr, *a.g.e.* , C. I, s. 7-25.; Tecrubekâr, *a.g.e.*, s. 48-60.

İKİNCİ BÖLÜM

ŞEYH ABDU'L-GAFFÂR'IN HAYATI VE EDEBÎ KİŞİLİĞİ

2.1. Adı ve Mahlası

Şairin adı; sadece *Divânçe*'nin bitişi ve *Mesnevî*'nin başlangıcı arasında bulunan 32b sayfasında yer alan çeşitli notlarda, "Şeyh Abdu'l-Gaffâr" olarak yer almaktadır ancak ne *Divânçe*'de ne de mecmuanın herhangi bir yerinde mahlası ile ilgili her hangi bir kayda raslanmadık.

2.2. Hayatı

Şeyh Abdu'l-Gaffâr, 19. yüzyılda İran'da yaşamış bir şairdir. Şairin yaşadığı dönemde ve sonraki dönemlerde yazılan tezkireleri ve kaynak kitaplarını⁴⁷ incelediğimizde şairin adının geçmediğini görmekteyiz. Şair ile ilgili edindiğimiz bilgiler, üzerine çalışma yaptığımız iki eserde yazılan bilgiler ve nüshanın 32b sayfasında geçen, aynı zamanda bu nüshayı hazırlayan kişi olan şairin kardeşi tarafından paylaşılan bilgilerden ibarettir. Bu bölümde, şair ile ilgili bilgileri *Divânçe* ve *Mesnevî*'nin metni ve metinleri dışındaki kayıtlara istinaden ortaya koyacağız.

Eserin 32b sayfasındaki fevâid kısmında kendini şairin erkek kardeşi olarak tanıtan kişi, şairin adını, vefat tarihini açıkça yazar. Şairin şairliğe yatkın olmadığını, bir arkadaşının ricası üzerine mesnevîyat ve gazelîyatı üç aylık bir zaman diliminde yazdığını ileri sürerek onun şiirlerini vefatından sonra, hatırası olsun diye toplayıp kitap haline getirdiğini yazar:

”این مجموعه کلا از غزلیات و مثنویات از کلام جناب شیخ عبد الغفار طاب ثراه است. که بعد از وفات آن مرحوم جمع شده ، شیراز هبندی نمودیم که یادگاری بوده باشد. از ابتدا طبع شعری نداشت در اواخر عمر خود

⁴⁷ Rızâ Kulî Hân, *a.g.e.* ; Ali Rızâ Mîrzâ-yı Kâçâr, *Besâtinü'l-Hâkânîyye*, Kitâbhâne-i Millî-yi Cumhûrî-yi İslâmî-yi İran, MF-18466.; Ahmed b. Abu'l-Hasan Şirâzî, *Hadîkatü's-Şu'ârâ* , Kitâbhâne-i Millî-yi Cumhûrî-yi İslâmî-yi İran, 3060742.; Muhammed Hasan Sanî'u'd-Devle, *Meâsiru'l-Asâr*, 3819.; Ali Akber Nevvâb Şirâzî, *Tezkere-i Dilgüşâ*, Kitâbhâne-i Millî-yi Cumhûrî-yi İslâmî-yi İran, F1477.; Muhammed Kazım Esrar Tebrizî, *Hadîkatü's-Şu'ârâ*, Kitâbhâne-i Millî-yi Cumhûrî-yi İslâmî-yi İran, 3060742.

بنا به خواهش یکی از دوستان این کتاب را در مدت سه ماه با غزلیات و مثنویاتش گفته، چنان که خود آن مرحوم در مثنویات اشاره به این فقره نموده است بعد از وفات او در اوراق بوده. بنده حقیر که اخوی او هستم جمع و کتاب نمودم که یادگار او بوده باشد در تاریخ وفات آن مرحوم در ماه صفر المظفر در سنه هزار و دویست و نود و یک هجری (۱۲۹۱) به رحمت ایزدی پیوسته. ماده تاریخ اسم یا غفار که مطابق نام خود آن مرحوم است ماده وفات شد.⁴⁸،

‘‘Bu mecmu‘a, cenâb-i Şeyh Abdu‘l-Gaffâr‘n gazeliyât ve mesneviyâtından oluşuyor. Hatırası olsun diye merhumun vefatından sonra bunları bir araya toplayıp, kitap haline getirdik. O, ilk başlarda şairliğe yatkınlığı yoktu; kendisinin de Mesnevî kısmında bu konuya değindiği gibi, bir arkadaşının isteği üzerine üç aylık bir zaman diliminde bu gazeller ve mesnevileri kaleme aldı. Onun erkek kardeşi olan bu bende-i hakîr de merhumun vefat tarihinde yani bin iki yüz doksan bir hicrî (1291) safer ayında bunları kitap haline getirdim; onun hatırası olsun.’’

Mesnevî'nin girişi kısmında şair kendisinden ve ailesinden bahseder:

سر به سر مغز است گر داری تو عقل
و آن نخستین ساکن و بی شور و شر
دل پر از غوغا و بس در کوششی
چند سالی بود او در جستجو
تاج بخشی یافت با زیب و کمال⁴⁹

سرگذشتی دارم اما نیست نقد
بود مارا شش برادر از پدر
دویمی ار داشت در سر شور و شری
بشنو اکنون مجملی از حال او
از وطن آواره شد او هفت سال

*"Benim bir geçmişim var ama pek de açık değildir, aklın varsa anlayabilirsin.
Biz baba tarafından altı erkek kardeştik, ilk kardeşimiz sessiz ve sakindi.
İkincimizin kafası iyi çalışır ama gönlü hep çalkantılıydı.
Şimdi kısaca onun hâline bahsedeceğim.
Yedi yıl ülkeden ayrıldı ve güce ve saygınlığa kavuştu."*

⁴⁸ 32b, Fevaid kaydı.

⁴⁹ Metin, M, be. 6-10.

İkinci kardeşi, sorunlarını halledip memleketine geri döndüğünde, şair kendisinin otuz küsur yaşında olduğunu yazar:

روی دل چون صاف کرد از نقش خلق رو به من آورد تابان همچو برق
عمر من آن وقت بود در سی و اند مانده در عشق مجازی پای بند⁵⁰

Halkla olan sorunlarını çözdükten sonra ışıık hızıyla bana geri döndü."

"Ben otuzlu yaşlardaydım, mecazî aşkın tutsağındaydım.

Kardeşinin, kendisinin elinden tutup ona cesaret vererek onu hayat denizine kadar götürdüğünü ve sonra maşukuna kavuşmak için (ölümü sebebi ile ?)onu terk ettiğini, o zamandan beri on iki yıl geçtiğini yazar:

رفت آن هادی به محبوبش رسید جام وصل از دست معشوقش چشید
ده دو سال اکنون گذشته زان زمان گاه سر خوش گاه هستم در فغان⁵¹

"O yol gösteren gitti ve mahbubuna kavuştu, vuslatın şarabını ma'sukunun elindeki kadehten içti.

O zamandan on iki yıl geçiyor, bazen şaşkın bazen figânlardayım."

Bu beyitlere bakılırsa, şair bu eseri kaleme aldığıında 45 ila 51⁵² yaşları arasındadır. Şairin vefat yılını hicri 1291 olarak kabul edersek, doğum tarihi hicri 1246 ila 1250 yılları arasında olmalıdır. Bu beyitlerin akabinde kendisinin kardeşlerinin üçüncüsü olduğunu ve diğer kardeşlerinin konum sahibi olduklarını yazar:

سیمین از شش برادر من بودم رو به هستی رانده گشته از عدم
وان دگر ها بعد من از پیش و پس هریکی از بهر خود بودند کس⁵³

⁵⁰ Metin, M, be. 12-13.

⁵¹ Metin, M, be. 16-20.

⁵² Şiirde si ve "endî" yazılmış, bu küsurat literatürde 3 ila 9 arası değişmektedir. Bkz.: Ali Ekber Dehhdâ, *Lügat Nâme*, 16 c., 1. bs., Tahran, , İntişârât ve Çâpp-i Dâneşgâh-i Tehrân, 1377 h.ş., C. II, s. 2993.

⁵³ Metin, M, be. 21-22.

"Yokluktan varoluşa atılan altı kardeşin üçüncüsüydim.

Benden önce ve sonradan gelen kardeşlerimin hepsi konum sahibiydi."

Şair diğer kardeşlerinden birine değinerek, onun Safer ayında gurbete gittiğini, orada yalnızlıktan doğan hissiyatla şiir yazdığını söyler. Ramazan ayında kendisine o şiirleri ulaştırdığını, arkadaşların toplandığı bir ziyafette, o şiirleri okuduktan sonra, kendisinin yazdığı birkaç gazeli de okuduğunu, arkadaşlarının devamını yazmasını istemeleri üzerine bu eseri telif ettiğini yazar:

از وطن بیرون شد او ماه صفر	زان برادرهایکی شد بر سفر
...	
وصف حال خود نوشتی او به باد	فرقت او را شاعری را یاد داد
...	
دست ما آمد ولی ماه صیام	کاغذی پر درد و باشعر آن همام
جمع گشته دوستان بر گرد من	اتفاقاً بود آن شب انجمن
...	
تا میان دوستان باشد جدل	چند شعری ساختم طرح غزل
...	
دوستان را گرمی شد در میان	مجلس آن شب گشت روشن زین بیان
نظم آری را ز من افتاد طشت ⁵⁴	همچنان شد شب بدین منوال گشت

O kardeşlerden biri Safer ayında ülkeden uzaklaşıp ve seyahate çıktı. "

...

Gurbet ona şairliği öğretti, vasfı hâlini yazmaya başladı.

...

Yazdığı dertli şiirler Ramazan ayında elimize ulaştı.

⁵⁴ Metin, M, be. 24-39.

O akşam da arkadaşlarla aynı çatı altına toplanmıştık.

...

Arkadaşlar yarışmak adına birkaç şiiri gazel kalıbında yazdım.

...

Arkadaşlarımın benden şiir yazma isteğinde bulunma konusu meclisi aydınlatıp coşkuya verdi.

"O gece bu minvalle geçti. bana da şiir yazma isteği doğdu.

33a sayfasında dört kişinin doğum tarihi verilmiştir. Bu kişilerin şair ile bir bağlantısı olup olmadığını eldeki bilgilerle tespit edemedik; ancak verilen dört doğum tarihinden üçünün, 1291 yılından sonraki yıllara ait olduğunu görüyoruz; dolayısıyla bu bilgiden hareketle bu üç şahısın, şairin evlatları olmadığı anlaşılır.

تاریخ تولد نور چشمی فاطمه صغرا فی ۱۲ شهر فی قعده الحرام سنه هزار دویست هشتاد نه هجری ۱۲۸۹
۱۲۹۰

تاریخ نور چشمی قمر تاج فی ۱۹ شهر صفر المظفر یوم پنجشنبه هزار و دویست و نود و سه هجری ۱۲۹۳
تاریخ نور چشمی فرخ تاج فی ۷ شهر ربیع الاول سنه هزار و دویست و نود و نه ۱۲۹۹
راجب تاجی

تاریخ تولد نور چشمی احمد آقا ۲۲ شهر صفر المظفر فی شب چهارشنبه یک ساعت از شب گذشته بدین
جهان آمده .سنه هزار و سیصد و پنج من هجره نبوی ص ع ۱۳۰۵⁵⁵

Şairin ölüm tarihi hakkındaki bilgileri yine fevaid kısmında kardeşinin ifadelerinden öğreniyoruz. 32b sayfasının sağ alt köşesindeki kayıt şu şekildedir:

"dil-nigâr arkadaşı tarafından bu iki beyit o cenâb bâbında yazılmıştır" .
Düşürülen notun altında bu dizeler yer almaktadır.⁵⁶

در ماه صفر قرب بر فصل بهار رفت از بر ما نگارم از بهر نگار

⁵⁵ 33b, Fevaïd kaydı..

⁵⁶ 32b, Fevaïd kaydı.

تاریخ وفات خود ز خود پرسیدم آمد به دلم جواب گو یا غفار⁵⁷

"Sefer ayında, bahar mevsimine yakın bir zamanda; nigârım bizden, nigârına göçtü. Vefat tarihini kendi kendime sordum; gönlüme cevap doğdu: Ya Gaffâr!"

Buradaki “Ya Gaffâr” ibaresi ebcet hesaplama göre 1292’ye denk düşer. Şairin vefat tarihini; diğer fevâid kayıtlarına binaen 1291 olarak kabul edersek burada bir yıllık hata olduğunu görüyoruz.

Yine 32b sayfasının altında; şairin 1291 yılında, Tebriz şehrinin Çârminâr⁵⁸ mahallesinde bulunan Mîrzâde Mîr Cemâlidîn⁵⁹ mezarlığında defnedildiğine dair; şairin kardeşi tarafından bir not düşürülmüştür.

در مقبره آقا میرزاده میر جمال الدین در محله چارمنار تبریز مدفون است. و لوحی در سر مزارش هست که به معنی ماده تاریخ یا غفار ... در سنگ مرمر کنده و جاری شده است. تاریخ وفات جناب شیخ عبدالغفار مرحوم ۱۲۹۱⁶⁰

2.4. İtikadı ve Meşrebi

Şairin dininin İslâm olduğuna dair şüphe yoktur; lakin Şii mezhebe mensub olduğuna işaret eden beyitler bulunsa da mütaasıp bir Şii olmadığı, diğer mezheplere karşı da hoş görülmesi olduğu anlaşılmaktadır.

Aşağıdaki beyitlerde Hz. Ali’yi över; ancak asıl maksadın, dinimizin peygamberi Hz. Muhammed’in belirlediği halifeleri övmek olduğunu yazar:

دین من گردد از این دو منجلی

او منم من او و او شد هم علی

.....

شد نماینده ترا نیکو بخوان

احمد و بوبکر اسم آمد بدان

⁵⁷32b, Fevaid kaydı.

⁵⁸ Tebriz’in eski yirmi dört mahallesinden biridir.

⁵⁹ Muhtemelen İmâmzâde Cemâl Tebrîzî kastedilmiştir.

⁶⁰ 32b, Fevaid kaydı.

ور نه اسم اندر جهان چيزی نشد رو مسم را بجوی ای قوم اَلَدَّ⁶¹

"O benim ve ben oyum ve o Ali'dir; benim dinim bu ikisinden aydınlanır.

.....

Ahmet ve Ebubekir isimdir sadece; seçildiklerinde hoş karşıla.

Oysa isim bu dünyada pek işe yaramadı; önemli olan şahıstır ey kin güdenler."

Bu beyitlerde Gadîr-i Hum hutbesindeki, Hz. Ali'nin hilafetine delalet eden kısmı alıntı yapmıştır:

این حدیث مصطفی را کُن سند کُنْتُ مَنْ مَوْلَاهُ هَذَا ای رَشَد⁶²

"Mustafa'nın bu hadisi kılavuz olsun sana; "Ben kimin mevlâsı isem Ali de onun mevlâsıdır.""

Şair eserin başka beyitlerde iki taraf arasındaki ihtilafın anlamsız olduğunu; bu ihtilafa sebebiyet verenleri ve onları önemseyenleri yerer:

تو مسلمان، اوست کافر از چه شد چیست در دستت سند ای قوم اَلَدَّ

....

آن کسانی کاین حکایتها شمرد او سر تو با چنین معنی سیُثُرد

پیشوا کردی تو او را بهر خویش چیست او را غیر دنیا کار و کیش⁶³

⁶¹ Metin, M, be. 2496-500.

⁶² Metin, D, be. 523.

"Sen Müslümansın o niye kâfir oluyor? Elinizdeki kanıt nedir ey kin güdenler?"

...

Bu hikâyelerle kulağınızı dolduran kişiler kafanızdaki aklı sizden çaldı.

Onu başınıza yönetici yaptın; dünya işlerinden başka bir işi var mı ki?"

Mezhep konusunda tutucu olmayan şair, rint meşrep bir kişiliğe sahiptir. Ve bu durumu da sık sık ifade etmektedir:

حدیث عشق به من خوشتر آمده امشب چنان خراب شدستم که گم شده مذهب⁶⁴

"Aşk hadisi bana daha cazip göründü bu gece; mezhebimi kaybetmişçesine geçmişim kendimden."

اگرچه مذهب ما کفر خواند زاهد شهر جواب می‌ندهم اوست از همه گمراه⁶⁵

"Bizim için "Mezhebi geniştir." dedi şehrin zâhidi; kale almam ki o herkesten bîhaberi"

در مذهب عاشقان ریا گشته حرام در می‌کده ممهور نمودند تمام⁶⁶

"Aşıkların mezhebinde riya haram sayılır; meyhaneye girişi yasaklandı riyanın."

⁶³ Metin, D, be. 474-482.

⁶⁴ Metin, D, be. 30.

⁶⁵ Metin, D, be. 327.

⁶⁶ Metin, D, be. 639.

2.3. Eğitimi

Şairin gerek *Divânçe* ve *Mesnevî*'sindeki Farsça'ya hâkimiyeti gerekse bu eserlerde kullandığı iktibas ve telmihler onun dinî ve edebî konularda eğitim aldığını gösterir niteliktedir. Ayrıca kullandığı Türkçe kelimeler hatta 8 numaralı⁶⁷ gazelde kaleme aldığı Türkçe beyit, onun şiir yazacak kadar Türkçe'ye de hâkim olduğunu delilidir.

2.5. Edebî Kişiliği

Şiirlerinden, Sebk-i Irâkî üslûbunda eser veren Mevlânâ ve Hâfız gibi şairlerden etkilendiği anlaşılan Abdu'l-Gaffâr, mübalağadan uzak ve anlaşılır bir dille hedeflediği konuyu okuyucuya aktarır. Şiirinde ilahî aşk, sevgi, maşukun zulmü, ölüm ve ahlak gibi temaları eğitici bir dille ele alırken müslümanların mezhep yüzünden yaşadıkları kargaşayı eleştirir. Rubailerinde felsefî bir arayışın içinde bulunduğu ve ömrünü boşa geçirdiğini hayıflanırken kalan ömrünü de arifane bir biçimde geçirme arzusunu dile getirir. Her iki eserinde de akıcı ve anlaşılır bir dil kullandığı görülür, ayrıca Arapça kelimelere ve terkiplere çokça yer vermiştir. Her iki eserde de ana mazmun irfan ve ahlak olarak öne çıkmaktadır.

2.5.1. Etkilendiği Kişiler

Abdu'l-Gaffâr'ın eserlerini incelediğimizde klasik Fars şairlerinden etkilendiği anlaşılıyor. En fazla Mevlana'dan etkilenmiş olup şairin mesnevi kalıbında kaleme aldığı eserde sıkça Mevlana'nın *Mesnevî-i Ma'nevî* yapıtına işaret ederek⁶⁸ açıkça eserden etkilendiğini dile getirir:

شش مجلد زان سبب شد مثنوی

شش جهت آئینه است آن مولوی

⁶⁷ Metin, D, be. 87.

⁶⁸ Daha fazla örnek için Bkz: Metin, M, be.

از کتب‌ها جهان شد او به ات	اسم آوازش گرفته شش جهت
هر کسی را او ز خود سهمی دهد ⁶⁹	سالکان را رهنمائی زو بود

"*Altı tarafa ayna hükmündedir Mevlana; altı ciltlik Mesnevî bu sebepten ortaya çıktı.*"

Altı tarafa yayılmıştır şöhreti; cihandaki kitaplardan üstündür sana.

Sâliklere kılavuzluk eder (Mesnevî); herkese bir nasip bırakır."

Abdu'l-Gaffâr Mevlana'nın bazı beyitlerini tazmin etmiştir ve bazı beyitlerinden de anlam olarak etkilenmiştir.

Tazmin ettiği beyitler:

در نخستین گفته این را مولوی	سفته درّ این مطالب مثنوی
رو بخوان از دفترش احوال ظنّ	«هر کسی از ظنّ خود شد یار من» ⁷⁰ ⁷¹

"*Mevlana bunu ilk başta söylemiştir; Mesnevî'de bu konuların incilerini dizmiştir.*"

Git ve onun defterinden oku sanrının hallerini, "Her kes kendi zannınla bana dost oldu."

خود بگفته آن رئیس سالکین	پیشوای طالبین و عارفین
«شهر را از باغ شاخی آورند	باغ و بستان را کجا آنجا برند» ⁷² ⁷³

"*Sâliklerin başı, ariflerin ve taliplerin öncüsü der ki: "Bağdan şehre bir dal götürülür. Nerde görünmüş bağı bostanı oraya götürmek?"*"

Anlamsal olarak andıran beyitler:

⁶⁹ Metin, M, be.1125-117.

⁷⁰ Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Mesnevî-i Ma'nevî*, haz.; Çev. Hasan Lâhûtî, 6 c., 1. bs., Tahran, Mîrâs-i Mektûb Yay., 1393 hş., C. I, s. 5.

⁷¹ Metin, M, be.1077-1078.

⁷² Ali Tâcdînî, *Farhang-i Namâdhâ ve Nişânehâ der Endîşe-i Mevlânâ*, 1. bs., Tahran, İntişârât-i Sîrûs, 1383 hş., s. 195.

⁷³ Metin, M, be. 1134-1135.

Mevlana:

کار پاکان را قیاس از خود مگیر گرچه باشد در نوشتن شیر و شیر⁷⁴

"Gönlü temiz olanların işini kendinle kıyaslama; her ne kadar şîr⁷⁵ yazılıştta aynı yazılırsa da."

Abdu'l-Gaffâr:

در نوشتن هر دو شیر شد یقین بنگر از دیده عین الیقین⁷⁶

"Her iki "şîre"nin⁷⁷ yazılıştaki görünüşü aynıdır; bir de basiret gözüyle bak bakalım."

Mevlana:

از کجا آمده ام آمدنم بهر چه بود به کجا می‌روم آخر نئمای و ظنم⁷⁸

"Nereden geldim? Gelişimin sebebi nedir? Nereye gideceğim? Vatanımı bana göstermeyecek misin?"

Abdu'l-Gaffâr:

از کجا آمده این فوج که بیرون ببرند کیست سلطان که چنین زینت و بازیب و فرند

⁷⁴ Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, **a.g.e.**, C. I, s. 52.

⁷⁵ Aslan ve süt olarak iki anlamı var.

⁷⁶ Metin, D, be.75.

⁷⁷ Meyvenin özü ve güzel yüzün tatlılığı anlamlarını taşır.

⁷⁸ Rükneddin Hümâyûn Ferruh, **Târîh-i Heşt Hezâr Sâl Şîir-i İrânî**, 2 c., 1. bs., Tahran, Neşr-i İlm, 1365, C. II, s. 621.

به کجا می رود این قوم ندارد اثری⁷⁹

"Nereden gelmiş bu gürüh? Bu denli güçlü ve ihtişamlı olan kimdir? Nereye gidiyor bu kavim? Hiçbir iz yok mu?"

Mevlana:

هرکسی از ظن خود شد یار من از درون من نجست اسرار من⁸⁰

"Her kes kendi zannınla bana dost oldu; içimdeki sırrı hiç bulamadı."

Abdu'l-Gaffâr:

هر کسی از حال خود گوید سخن گوید او تا روز مرگ از ما و من⁸¹

"Her kes kendi halini anlatır; ölüm gününe kadar kendinden ve ötekilerden söz eder."

Mesnevî'sinde şairin Attar'dan etkilendiğini de kendi dizelerinden anlıyoruz:

بعد ازو خواهش نمود از من یکی زان رفیقان نظم آرم اندکی
طور منطق یا به طرح مثنوی صورتش قصّه ولیکن معنوی⁸²

"Ondan sonra dostlardan bir tanesi Mantıku't-Tayr veya Mesnevî-i Manevî tarzında, hikâye biçiminde ve anlamı manevi olan şiir yazmamı rica etti. "

Divânçe'si incelendiğinde gazallerde Hâfız'ın etkisi ahenk ve mana açısından açıkça görülür; nitekim birkaç gazelin kafiyeleleri Hâfız'ın gazellerindeki kafiyelelerle birebir aynıdır.⁸³

⁷⁹ Metin, D, be.431-432.

⁸⁰ Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, **a.g.e.**, 1.cilt, s.37 .

⁸¹ Metin, M, be.1075.

⁸² **Metin**, M, be. 40-41.

Anlamsal olarak andıran beyitler:

Hâfız-ı Şirâzî:

آلا یا ایُّهَا السَّاقِیْ اَدِرْ کَأْساً و ناولِّها که عشق آسان نمود اوّل ولی افتاد مشکل‌ها⁸⁴

" kadehi dolaştır ve sun bize sen ey Sakî! Zira aşk kolay göründü ilkin lakin zorluklar baş gösterdi."

Abdu'l-Gaffâr:

راهِ عشق آسان نماید بس خطر ها دارد او سر بنه بر پای مردان، بگذر این غرقاب را⁸⁵

" Aşk yolu kolay görünüyor ama pek çok tehlike vardır o yolda; yiğitlerin ayağına kapan, bu bataklıktan kurtul. "

Rubailerde ise Ömer Hayyam'ın etkisi, daha çok anlam yönüyle kendini gösterir.

Hayyam:

می نوش که عمر جاودانی این است خود حاصلت از دور جوانی این است

⁸³ Örnek olarak Bkz: Bu çalışmada 2, 3, 8, 9, 13, 15, 16, 17, 21, 22, 26, 29 numaralı gazeller

⁸⁴ Hâfız-ı Şirâzî, **Divan-ı Hâfız**, haz. Pervîz Nâtil Hânlerî, 2 c.,1. bs., Tahran, Çâphâne-i Nîl, , 1359 hş., C. I, s. 18.

⁸⁵ Metin, D, be.18.

هنگام گل و باده و یاران سر مست خوش باش دمی که زندگانی این است⁸⁶

"Mey iç, ebedi ömrün anlamı budur; gençlik devrinden olan hasılatın da budur. Gülün, badenin ve sarhoş dostların mevsiminde, bir soluk mutlu ol çünkü hayat budur."

Abdu'l-Gaffâr:

ای دوست بیانشین دمی بامن مست
عمرت ز چهل گذشت نزدیک به شصت
گر گرم شدی ز آتش مستی من
دیگر پی دنیا چه روی راه تو بست⁸⁷

"Ey dost! Gel ve bir soluk şu sarhoşun yanına oturuver; yaşın kırkı geçip altmışa merdiven dayamış."

Sarhoşluğumun ateşinden ısındıysan eğer; dünya işlerinin peşinden niye koşasın yolun kapanmıştır."

2.6. Eserleri

Şairin kendisi ve eserleri ile ilgili bu nüshada bulunan bilgiler haricinde başka bir malumatımız yoktur. Elimizdeki mecmuda iki eser bulunmaktadır. Birinci eser *Divânçe'si* diğer eser de şair tarafından ismi konmayan *Mesnevî'sidir*. Bu eserler hakkında çalışmamızın üçüncü bölümünde detaylı bilgi verilecektir.

⁸⁶ Ömer Hayyam, *Rubâiyyât Hekîm Hayyâm-i Nîşâpûrî*, haz. Muhammed Ali Furuğî, Kâsım Ganî, 1. bs., Tahran, İntişârât-ı Arîf, 1372 hş., s.82 .

⁸⁷ Metin, D, be. 617-618.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ABDU'L-GAFFÂR'IN DİVÂNÇE VE MESNEVÎ İNCELEMESİ

Elimizdeki nüshada iki eser bulunmaktadır. Birinci esere *Divânçe* ; ikinci esere *Mesnevî* adını verdik.

3.1. Divânçe

3.1.1. Yazma Nüshasının Tanıtılması

Türkiye ve İran kütüphanelerinde Şeyh Abdu'l-Gaffâr *Divânçe*'sinin toplam 1 yazma nüshasını tespit edebildik; Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesinde yer alan nüshayı D harfi ile kısalttık.

**Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Nihad Tarlan
(Prof.Dr.) [Yazma], nr.00051:**

Evrensel Onlu Sınıflama Numarası: 891.551

Dil özellikleri: Eserde Türkçe beyitler ve kelimeler yer almaktadır.

Yaprak, satır, sütun sayısı : 32 yk., 12 st., 2 stn.

Boyutlar (Kağıt ve yazı alanı): 208x142-146x78 mm.

Kağıt özellikleri: Nohudi renkte

Cilt özellikleri: Sırtı mukavva, kahve renkli cilt

Yazı tipi: Ta'lik

Telif Tarihi: h.k.1291 (m. 1874)

Hazırlayan: Şairin erkek kardeşi

İçerik: Gazel, Muhammes, Tercî-i bend, Rubai

Nüshanın kısımları sırayla şu şekilde dizilmiştir:

- **Gazeller** (28 adet)
- **Muhammesler** (2 adet)
- **Gazeller** (2 adet)
- **Tercî-i bendler** (2 adet)
- **Gazeller** (1 adet)
- **Rubailer** (24adet)

Başlangıç satırları:

1^b

ابتدا از عشق خواندم دفتر این باب را	شد هو الفتاح درس عشق، اولوالالباب را
شاهد معنی ز لفظ و صورت، آید جلوه گر	بگذر از صورت، بجو آن گوهر نیاب را

Bitiş satırları:

32^b

ای دل تو اگر سراغ داری از خود	بر سنگ ندهی چرا هر آن بود و نبود
دنیا شده بر نیک و بدان جای عبور	باید ز دل این زنگ و کدر را بزدود

Fevaid kaydı:

Eserin 32b sayfasında kendini şairin erkek kardeşi olarak tanıtan kişi tarafından şairin adı, vefat tarihi ve her iki esere dair bazı bilgiler verilmiştir. Yine 32b sayfasının metin çerçevesi dışında kalan kısmın altında şairin defnedildiği yer, yazılıdır; sağ alt köşesinde ise şairin arkadaşları tarafından onun vefatıyla ilgili yazılan dört beyit yer almaktadır. 33a sayfada üçü bayan biri erkek olmak üzere şahısların doğum tarihi verilmiştir.

Nüshanın fiziksel özellikleri:

Nüshanın sayfa kenarlarına lacivert ve sarı; beyitlerin arasına ise sarı yıldız ile çerçeve çizilmiştir. Eserin başlığı tezhiplidir. 1b ve 2a sayfaları, müzehhep çerçeveye alınmıştır. Şiir başlıkları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Sayfa sonlarında müşirler yer almaktadır. Nüshada her hangi bir sayfa kopması tespit edilmedi. Eserin yapraklarında nemden dolayı lekeler oluşmuştur. 15a, 8b, 14b 12a, 19a, 21a, 25a Sayfalarda yazılan bazı dizelerin üzeri, kırmızı ve lacivert renkli kurşun kalemle çizilmiştir; metni oluştururken dip notta bu sayfaları belirttik. .33b ve 34a sayfaları boş bırakılmıştır. *Divânçe* müretteptir. Gazeller alfabetik sıralamaya göre dizilmiştir; fakat 29a ve 21 a-b sayfalarındaki gazeller bu sıralanmanın dışında, muhammeslerden ve terci-i bendlerden sonra yazılmıştır; biz metni oluştururken bu parçaları, alfabetik sıralanmayı dikkate alarak, gazeller kısmına aldık.

3.1.2. Muhtevası

Divançede toplam 31 gazel buylunmaktadır, bu gazeller çoğunlukla 12 beyit olarak kurgulanmıştır. Mahlas beyti olmayan bu gazellerde daha çok tasavvufî ve ahlakî konulara değinilmiştir. İlahî aşkın üstünlüğü ayetler, hadisler ve telmihlerle desteklenir. *Divânçe*'de 2 tercî-i bend bulunmaktadır. Bu tercî-i bendlerin birincisi 2 bendden oluşmakta olup birinci bend 28 beyit ikinci bend de 41 beyittir. Diğer tercî-i bend ise 3 bendden oluşmakta olup birinci bend 29 beyit, ikinci bend 22 beyit ve üçüncü bend 27 beyitten oluşur. Her iki tercî-i bend dede vâsıta beyit aynıdır. *Divânçe*'de iki muhammes bulunmaktadır. Birinci muhammes 22 bendden, ikinci muhammes ise 9 bendden oluşmaktadır. tercî-i bend ve muhammeslerde irfanî öğretiler, şairin kendi hayat tecrübeleri ve itikadına göre okuyucuya tavsiye edimiştir. Rubâilerde ise daha ziyade varoluşsal meselelr konu edinilmiş olup yaşam ve kadere karşı tutumdan esintilere rastlanır.

3.1.3. Vezin Özellikleri

Divânçe'nin genelinde vezin dağılımı şu şekildedir:

4 gazel, 1 muhammes	«رمل مثنی محذوف: فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن»
2 gazel	«هزج مثنی سالم: مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن»
1 gazel	«مجثث: مفاعلن فعلاتن مفاعلن فع لن (فاعلن)»
12 gazel	«مجثث مثنی محذوف: مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلن»
5 gazel	«مضارع مثنی اخرب مکفوف محذوف: مفعول فاعلات مفاعیل
3 gazel	«مجثث مثنی مخبون محذوف: مفاعلن فعلاتن مفاعلن فع لن»
1 gazel	«منسرح مثنی مطوی مکشوف: مفتعلن فاعلن مفتعلن فاعلن»
1 gazel	«رمل مسدس محذوف: فاعلاتن فاعلاتن فاعلن»
1 gazel	«مفاعلن فع مفاعلن فع»
1 muhammes	«فاعلاتن فعلاتن فاعلاتن فعلن»
2 Tercî-i bend	«فاعلاتن مفاعلن فع لن»
24 rubâi	«مفعول مفاعیل مفاعیل فعل (وزن رباعی)»

Divânçe'nin bazı gazellerinde iki vezin vardır.

گر چشم دل نداری برو قرض کن ز عشق ناخوش چرا نشستنی برو زود کن علاج⁸⁸
«مفعول فاعلات مفاعیل فاعلن»

مرض گرفته وجودت چرا تو بی خبری من و تو دست بدادیم بر طبیبی کاج⁸⁹
«مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلن»

Divânçe'nin 23 üncü gazelinde devr-i vezin yapılmıştır:

...
من ز کجایم چه ام، کو وطن و منزل قدّ مرا کرده خم، کی برسم کوه قاف
من ز کجا آمدم، آمدنم را چه غم گو به کجا می روم، نیست در اینجا شکاف

⁸⁸ Metin, D, be.83.

⁸⁹ Metin, D, be.84.

حیرتم افزود ازین، چاره کجا شد براین مرگ نشستہ کمین، گو کہ زدم من ز لاف

...

3.2. Mesnevî

3.2.1. Yazma Nüshasının Tanıtılması

Türkiye ve İran kütüphanelerinde Şeyh Abdu'l-Gaffâr'ın *Mesnevî*'sinin toplam 1 yazma nüshasını tespit edebildik; Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesinde yer alan nüshayı M harfî ile kısalttık.

**Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Nihad Tarlan
(Prof.Dr.) [Yazma], nr.00051:**

Evrensel Onlu Sınıflama Numarası: 891.551

Yaprak, satır, sütun sayısı : 34b-85a yk., 12 st., 2 stn.

Boyutlar (Kağıt ve yazı alanı): 208x142-146x78 mm.

Kağıt özellikleri: Nohudi renkte

Cilt özellikleri: Sırtı mukavva, kahve renkli cilt

Yazı tipi: Ta'lik

Telif Tarihi: h.k.1291 (m. 1874)

Hazırlayan: Şairin erkek kardeşi

İçerik: Mesnevî

Mesnev'nin beyit sayısı: 1158

Başlangıç satırları:

34^b

بسم الله ...

هر دو خالی آمده ز آن شد بدل
بی خبر تاگی ز لحن بلبلان

از قلم بشنو حکایت های دل
هوش ده هم گوش دل ای مقبلان

Bitiş satırları:

85^a

همچنین والله اعلم بالصواب
تاز نفخ او رهی از پیچ و تاب

بوی کن از گفتی ها خوش بیاب
دل بجو صاحب دلی را رویار

Nüshanın fiziksel özellikleri:

Nüshanın sayfa kenarlarına lacivert ve sarı; beyitlerin arasına ise sarı yıldız ile çerçeve çizilmiştir. Sayfa sonlarında müşirler yer almaktadır. Nüşhada her hangi bir sayfa kopması tespit edilmedi. Eserin yapraklarında nemden dolayı lekeler oluşmuştur.

3.2.2. Telif Sebebi

Mesnev'nin girişinde şair bir arkadaş toplantısında arkadaşların teşviki üzerine içinde şiir yazma isteğinin doğduğunu öne sürerek; "Sebeb-i Telif" başlığının altında, bir arkadaşının ricası üzerine *Mesnevî*'yi kaleme aldığını yazar:

بعد ازو خواهش نمود از من یکی زان رفیقان نظم آرم اندکی
طور منطق یا به طرح مثنوی صورتش قصّه ولیکن معنوی⁹⁰

"Ondan sonra dostlardan bir tanesi Mantıku't-Tayr veya Mesnevî-i Manevî tarzında, hikâye biçiminde ve anlamı manevi olan şiir yazmamı rica etti. "

3.2.3. Telif Tarihi

Eserin telif tarihi metnin *Mesnevî* kısmında geçmektedir:

سالِ هجرت را چو سنجیدم عدد	بُد هزار و با دو صد یک با نود
بر قلم آمد نویسم داستان	حصّبر باشند از وی راستان ⁹¹

"Hicret yılı tarihine baktığımda bin iki yüz doksan bir idi.

Hikâye yazmam kaleme ilham oldu, doğru insanlar bundan faydalansın"

Beyitte telif yılı 1291 olarak yazılmıştır. Şairin aynı senede vefat ettiğini, eserin fevaid kaydına binaen kabul edersek; en fazla bir yıllık bir zaman diliminde; tekmil olan eserin telifi bitmiştir.

Mesnevî kısmındaki başka bir beyitte, müellif eserin yazılış tarihini, *Mesnevî yi- Manevî*'nin yazılışından altı yüz otuz sene sonraya denk geldiğini yazmaktadır⁹²:

⁹⁰ Metin, D, be. 40-41.

⁹¹ Metin, M, be. 48-50.

⁹² *Mesnevî-yi Manevî*'nin yazılış tarihinde ihtilaf olduğu için Abdu'l-Gaffâr *Mesnevî*'sinin yazılış tarihi hakkında bu bilgiye göre bir tespit bulunmadık.

ششصد و سی سال رفت از مثنوی هر که خواند تازهتر از نو، نوی⁹³

"Mesnevî'nin yazılışından altı yüz otuz sene geçiyor, kim isterse daha yenilerini okuyabilir."

3.2.4. Muhtevası

Mesnevî 40 başlıktan oluşmaktadır.

Sıra	Başlığın Konusu
1	Giriş
2	Mesnevî'nin yazılma nedeni
3	Hikâyenin başlangıcı
4	Serheng (Kumandan) ve elçisinin hikâyesi
5	Serheng hikâyesinin devamı
6	Dört adamın yolculuğu ve dağarcığın kaybolma hikâyesi
7	Peygamberlik iddiasında bulunan adamdan mucize istenmesi
8	Dört yol arkadaşın hikâyesine dönüş
9	O dört arkadaşın üçünün hapsedilmesi ve işkence yapılması için padişah'ın emir vermesi
10	Temsil
11	Dünya ehlinin kınanması hakkında ve serheng ile köylü gencin hikâyesi
12	Münacaat
13	Hırsızın, dağarcığı işkenceyle geri vermemesi
14	Halifenin hareme girişi ve padişahın kızının, hırsızı itiraf ettirmek için uygulamayı düşündüğü yöntem
15	Peygamberlerin sözünden Hâk kelâmına işaret

⁹³ Metin, M, be. 1056.

- 16 Hırsız ve halifenin kızının hikâyesine dönüş
- 17 Kızın o üç kişiye hikâye anlatması
- 18 Münacaat
- 19 Köylü gencin hikâyesine dönüş
- 20 Temsil
- 21 Hz. Muhammed'in (S.A.V.) hadisi hakkında
- 22 Temsil
- 23 *Men kuntu mevlâhu fe hâzâ Aliyyun mevlâhu* hadisi hakkında"
- 24 Bahçıvan oğlunun padişahın kızına aşık olması ve talep ettiği hediye
- 25 Aynanın temsili
- 26 Köylü gencin ve karısının olayı
- 27 Pamuk tohumunun masalı
- 28 Köylü gencin karısından örtü ve tepsi istemesi
- 29 Köylü gencin Serhengin yanına gitmesi
- 30 Hikâye
- 31 Köylü gencin tepsiyi Serhengin önüne koyması
- 32 Halifenin kızı ile hırsızların hikâyesine dönüş
- 33 Hikâye
- 34 Padişahın kızının aslana maruz kalması ve ona ant içmesi
- 35 Hikâye
- 36 Padişahın kızının hırsıza yakalanması
- 37 Duvarcı ustasının temsili
- 38 Padişahın kızının hırsıza söz vermesi
- 39 Hikâyenin bitiş nedeni
- 40 Halifenin kızının o üç arkadaşa, bahçıvanın oğlu ve padişahın kızıyla ilgili sorduğu soru yoluyla hikâyenin bitimi

Mesnevî, iç içe girmiş iki çerçeve hikâye ve bu hikâyelere delil olarak getirilen didaktik temsiller ile örnek hikâyeler üzerine kurgulanmıştır.

3.2.4.2. Hikâyelerin Özeti

3.2.4.2.1. Serheng (Kumandan) ve Elçisinin Hikâyesi

Yedi başlık altında anlatılan hikâyede varlıklı ve şöhretli bir serheng ile köylü gencin macerası konu edilmektedir.

Serheng bir gün maiyetindekilerle ava çıkar. Belli bir mesafe yol kat ettikten sonra yemyeşil bir ovanın münasip bir yerinde çadırını kurar. Ovanın yakınında bir köy vardır. Serheng erzak temini için köye bir elçi yollar. Köyün açgözlü halkı elçiyi görür görmez büyük bir heyecana kapılıp dünyevi gücün esiri olur. Nitekim kudretli Serheng'in gözüne girmek ve kendilerini ona göstermek için sıraya girerler. Aralarında genç bir avcı vardır. Bu genç, Serheng'den yüklü bir bahşiş koparabilme hülyasıyla av bölgesine ulaşır bütün avcılık hünelerlerini ördekler avlayarak sergiler. Fakat bir türlü Serheng'in ilgisini çekmeyi başaramaz. Kendi kendine belki bu avladığı ördekleri güzel bir şekilde ona sunarsa, yeteneğini fark edip gereğini yapacağını düşünür. Hemen evine doğru yola koyulur.

Eve vardığında karısının evde olmadığını görür ve ona seslenir. Sefilane hayat sürdükleri eve dönen karısı, zavallı genci horlamaya başlar. Köylü genç olan biteni karısına anlatır ve çok kısa bir zaman içinde bu sefaletten kurtulacaklarına söz vererek onu avutur. Genç, karısından ördekleri güzel bir şekilde sunmak için bir tepsi ve köy halkından bunu gizlemek için de tepsiye bir örtü ister. Karsı bunları hazırlayıp kocasını büyük bir hırsıyla av yerine yollar.

Genç, Serheng'in çadırına ulaşır içeriye girmek için izin ister. Uzun bir süre bekletildikten sonra içeriye alınır ancak iki saat ayakta dikilerek Serheng'in kendisini muhatap almasını bekler. Nihayet Serheng hiddetle niçin beklediğini ve ne istediğini sorunca tepsiyi takdim edeceğini söyler. Serheng tepsiyi önüne isteyip örtüyü kaldırtır. Kayıtsızca avlanan ördeklerle göz attıktan sonra alaycı bir tavırla tepsidekilerin ne olduğunu sorar. Genç büyük bir heyecanla bunca ördeği kısa bir sürede avladığını ve avcılıktaki hünelerini anlatmaya çalışır. Serheng, Genç'e evinde bir kadın var mı diye

sorar. Genç büyük bir heyecanla amacına ulaşmasının an meselesi olduğu hissine kapılarak evde annesi ve karısıyla yaşadığını söyler. Bunun üzerine Serheng, Genç'e işinin kolay olduğunu, evdeki hanımların ördekleri temizleyip güzelce pişirmelerini tavsiye eder. Büyük bir hayal kırıklığına uğrayan köylü genç, Allah'ı unutma ve kulundan yardım isteme hatasına düşme bedelini Serheng'in alaycı tavırlarına maruz kalarak böylece ödemiş olur.

3.2.4.2.2. Dört Adamın Yolculuğu ve Dağarcığın Kaybolma Hikâyesi

Bu hikâye de on üç başlık altında iç içe hikâyelerle istiflenmiştir. Esas hikâyede birlikte yolculuk yapan dört kişi arasındaki olaylar konu edinilir.

Hikâye dört adamın birlikte yolculuğa çıkmasıyla başlar. Yolculuk esnasında arkadaşlardan birinin dağarcığı kaybolur. Yolda o dört kişiden başka kimse olmadığı için hırsız diğer üç kişiden biridir. Ancak dağarcığı çalınan adam bir türlü gümüş ve altınla dolu dağarcığının yol arkadaşlarının hangisi tarafından çalındığını çözemez. Sabredip şehre varır varmaz bir şekilde halifeye ulaşır ve ondan adalet talep eder. Halife o üç kişiyi hapse atıp ve hırsızın itirafını bekler ama hırsız kendini ifşa etme niyetinde değildir. Halife yüzü asık ve yorgun bir şekilde istirahate çekilmek için haremine girer. Genç kızı babasını bu denli yorgun görünce halini sorar. Halife, kızını üzmemek için anlatmaktan imtina etse de kızı razı gelmeyip işin aslını sorar. Olayı öğrenince babasından bu işi bizzat çözmek için icazet ister. Kızının ricasını geri çevirmeyen halife olayın çözümünü zeki kızına bırakıp kenara çekilir.

Ertesi günü kocaman bir perde evin ortasına asılır. Perdenin bir tarafında halifenin kızı öteki tarafında da o üç kişi oturur. Halifenin kızı, babasının onları azat ettiğini söyleyerek anlatacağı üç hikâyeyi dinlemelerini

rica eder. Anlatacağı her hikâyenin sonunda her üçüne de bir soru soracağını söyleyerek birinci hikâyeyi anlatmaya başlar.

Birinci hikâyede, padişahın birinin güzel bir kızı varmış. Padişahın köşkünün bahçıvanının oğlu bu güzel kıza ölesiye âşıkmiş. Bir gün aşktan gözü kör olmuş genç bütün cesaretini toplayıp aşkını kıza itiraf etmek istemiş. Onun odasına girip beklemiş. Genç kız durumu fark edince derdini sormuş. Genç, hislerini kıza dürüstçe anlatmış. Kız, ona isteğini sormuş. Bahçıvanın oğlu kızdan evlenmeden önce kendisiyle olmasına dair söz vermesini istemiş. Kız gencin masumiyetine inanarak ona bunun sözünü vermiş.

Aylar sonra padişah, kızını evlendirmeye karar vermiş. Nikâh günü gelmiş. Evlilik töreni yapıldıktan sonra kız sözünü tütüp delikanlının yanına gitmek için gece yarısı ormana doğru yola koyulmuş. Yolda aç bir aslana yakalanmış. Durumu aslana anlatmış. Ondan kendisini bırakmasını istemiş ve verdiği sözü yerine getirdikten sonra geri döneceğine söz vermiş. Aç aslan kıza güvenerek onu salıvermiş.

Halifenin kızı bu ikinci hikâyeyi anlattıktan sonra üçüncü hikâyeye geçmiş. Üçüncü hikâyede kız yoluna devam ederken bu sefer bir hırsıza yakalanmış. Hırsıza da bahçıvanın oğluna verdiği sözü anlatarak çok az zamanı kaldığını, kendisini özgür bırakırsa verdiği sözü tuttuktan sonra geri geleceğine ve ona istediği kadar altın vereceğine söz vermiş. Hırsız ikna olmuş, kızı bırakıp geri dönüşünü beklemiş. Padişahın kızı sonunda bahçıvanın oğlunun beklediği yere ulaşmış, yanına gitmiş. Aşk ateşinden yanan bahçıvanın oğluna kendini armağan ettikten sonra delikanlı onu ait olduğu yere yollamış.

Hikâyenin sonunda Halifenin kızı bu üç hikâyeyi anlattıktan sonra kendilerini hikâyeye kaptıran o üç şüpheliye sorar: " sizce bahçıvanın oğlu, erkek aslan ve hırsız arasında en aptalı hangisidir?" O üç kişiden biri "kızın bedeninden faydalanmayan aç erkek aslan en aptalıdır" der. İkinci şüpheli "kızdan daha fazla faydalanmadan onu düğüne yollayan genç aşık en

aptalıdır" diye cevap verir. Son şüpheli ise "o kadar altından el çeken hırsızı en aptal" olarak seçer.

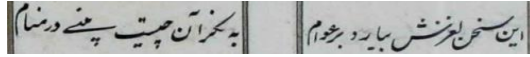
Halifenin kızı aradığı sorunun cevabını bulmuştur artık. Onlara döner ve der ki ki "Hikâye anlatan ben değilim, dinleyen kişi aslında o hikâyeyi tamamlar ve asıl anlatıcıdır. Ve tamamladığı kısımlara da kendinden bir şeyler katar. "

3.3. Divânçe ve Mesnevî'nin Dil ve İmlâ Özellikleri

1. Nüshada "گ" harfi "ک" şeklinde serkeşiz yazılmıştır.

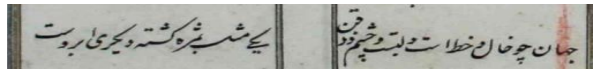
94

2. Nüshada fiilden ayrı olarak yazılan "ب" ön eki, fiile birleştirilerek yazılmıştır.

95

3. Ek fiilin geniş zaman üçüncü tekil şahsı "است", elifsiz ve kendinden önceki kelime ile bitişik yazılmıştır.

96

4. "بر", "در" ve "از" ön edatları "او" şahıs zamiri ile birleştirilerek «ازو» «درو» «برو» yazılmıştır.

⁹⁴ N, 2^a; Metin, D, be.33.

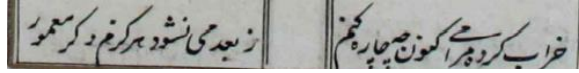
⁹⁵ N., 63^b; Metin, M, be.654.

⁹⁶ N., 3^a; Metin, D, be.130.

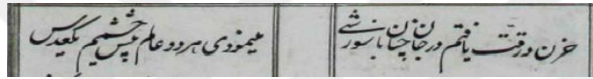
97

5. Bazen olumsuzluk edatı "نہ" süreklilik bildiren «می» ön ekli fiillerde "می" ön ekinin başına değil asıl fiilin başına yazılmıştır.

98

6. Fiil çekimlerinde süreklilik bildiren "می" fiillere birleşik olarak yazılmıştır.

99

7. Nüshada "به" harf-i izafesi kendinden sonra gelen isme "بـ" olarak bitişik yazılmıştır.

100

8. Nüshada hâ-yi gayr-ı melfuz «و» ile biten kelimelerdeki muhatap yâ'sı ve birlik yâ'sı "ء" ile yazılmıştır.

101

9. Nüshada "را" harf-ı nişânesi bitişik yazılmıştır.

⁹⁷ N., 39^b. ;Metin, M, be.116.

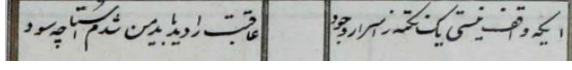
⁹⁸ N., 6^b. ;Metin, D, be.140.

⁹⁹ N., 7^b. ;Metin, D, be.159.

¹⁰⁰ N., 29^a. ;Metin, D, be.59.

¹⁰¹ N., 30^b. ;Metin, D, be.635.

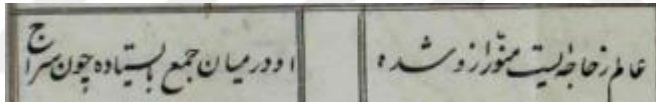
10. Nida harfi olan "ای" kendinden sonra gelen bağlaca bitişik yazılmıştır.

11. İşaret sıfatı "آن" isme bitişik yazılmıştır.

12. "خاموش" kelimesi nüshada "خواموش" şekli ile ve "خواجه" kelimesi nüshada "خاجه" şekli ile yazılmıştır.

13. Olumsuz fiilin başındaki "ن" harfi bazen "نه" şeklinde yazılmıştır.

14. "ایشان" kişi zamirinden sonra gelen "را" bitişik yazılmıştır.

¹⁰² N., 52^b; Metin, M, be.404.

¹⁰³ N., 17^b; Metin, D, be.370.

¹⁰⁴ N., 17^b; Metin, D, be.373.

¹⁰⁵ N., 32^a; Metin, D, be.656.

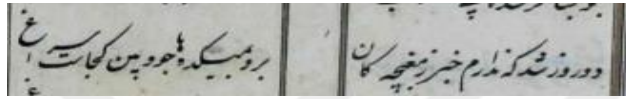
¹⁰⁶ N., 4^a; Metin, D, be.77.

¹⁰⁷ N., 47^b; Metin, M, be.300.

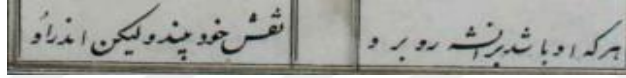
15. Bazen bitişik yazılan "ت" ve "ش" şahıs zamiri, sessiz harfle biten kelimeden sonra da «اش» ve "ت" şekli ile ayrı yazılmıştır.

16. Hâ-yı gayr-î melfûz "ه" ile biten bazı kelimeler çoğul eki "آن" ile birleşince oluşan yeni kelimede "ه" harfi düşürülmemiştir.

17. Bazen "بر" ön edatı "این", "آن" ve ile birleştiği zaman, "برین" ve "بران" olarak elifsiz yazılmıştır.

18. Nüshada "گفتن" fiilinin geniş zamanın ikinci tekil şahıs çekiminde "پ" yerine "ک" kullanılmıştır.

19. Bazen iki ayrı kelime bitişik yazılmıştır. "مَنخور"

¹⁰⁸ N., 50^b ;Metin, M, be.360.

¹⁰⁹ N.,53^b ;Metin, M, be.432.

¹¹⁰ N.,11^b ;Metin, D, be.244.

¹¹¹ N.,39^b ;Metin, M, be.122.

¹¹² N.,58^a ;Metin, M, be.529.

¹¹³ N.,29^a ;Metin, D, be.61.

20. Bazen "او" Şahıs zamiri "از" ön edatı ile birleştiğinde "ا" düşmüştür; "ازو" şekli ile yazılmıştır.

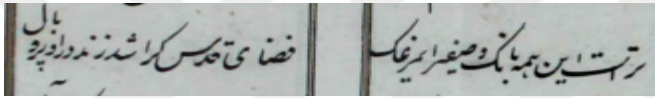
114

21. Nüshada ek fiilin ikinci tekil şahıs olumsuzu "نه" şekli ile yazılmıştır.

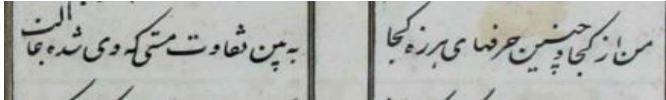
115

22. Soru zamiri "که" , "را" ile birleştiğinde "کرا" şekli ile yazılmıştır.

116

23. Bazen iltizami için fiillerin başında kullanılan "بـ" fiilden ayrı olarak "به" şekli ile yazılmıştır.

117

24. Nüshada İkilemeler kullanılmıştır.

118

25. Bazen bir kelime iki edat almıştır. → "ز کشتن را"

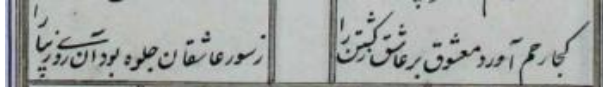
¹¹⁴ N., 3^a ; Metin, D, be.52.

¹¹⁵ N., 13^b ; Metin, D, be.292.

¹¹⁶ N., 14^a ; Metin, D, be.296.

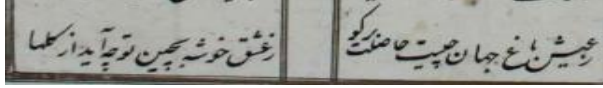
¹¹⁷ N., 2^b ; Metin, D, be.39.

¹¹⁸ N., 43^a ; Metin, M, be.200.

119

26. «بر کردن»، «بر گفتن» gibi; ön edatlı fiil kullanımına sıkça rastlanır.

120

27. Bazen haber kipi, istek kipi yerine kullanılmıştır.

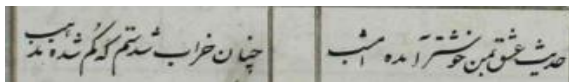
121

28. Bazen yönlendirme edatı «به» hazfedilmiştir.

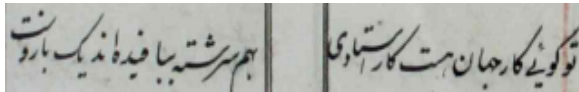
122

29. Mişli geçmiş zamanda yardımcı fiil olarak kullanılan ek fiilin birinci şahsı "ام" yerine fiilin ayrı yazılan şekli " هستم" kullanılmıştır.

123

30. Bazen «هست» yardımcı fiili, «است» olarak kullanılmıştır.

124

¹¹⁹ N., 21^b.; Metin, D, be.20.

¹²⁰ N., 21^a.; Metin, D, be.28.

¹²¹ N., 2^b.; Metin, D, be.40.

¹²² N., 21^a.; Metin, D, be.25.

¹²³ N., 2^a.; Metin, D, be.30.

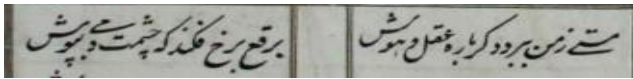
31. Bazen mutlak yeterlilikte, asıl fiilin başına "بـ" getirilmiştir.

125

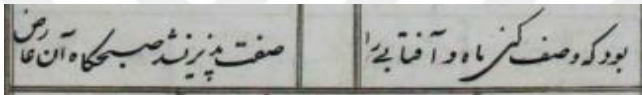
32. Bazen mazi fiili başına «بـ» getirilmiştir.

«بُرد» → «بُرد»

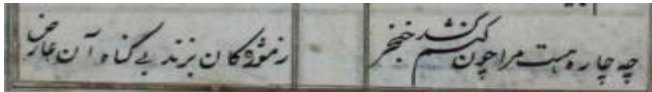
126

33. Bazen «بُود» fiili yerine «باشد» kullanılmıştır.

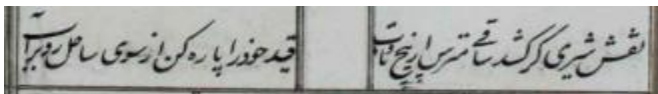
127

34. Bazen "را" edatı "برای" anlamında kullanılmıştır.

128

35. "در" edatı "بر" anlamında kullanılmıştır.

129

36. Devrik cümlelere rastlanır. → «با لباس آمده است او»

¹²⁴ N., 3^a.; Metin, D, be.50.

¹²⁵ N., 5^a.; Metin, D, be.100.

¹²⁶ N., 8^a.; Metin, D, be.170.

¹²⁷ N., 9^b.; Metin, D, be.204.

¹²⁸ N., 9^a.; Metin, D, be.195.

¹²⁹ N., 18^b.; Metin, D, be.401.

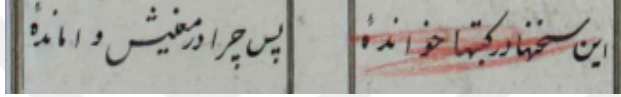
130

37. Bazen fail ve fiil uyumsuzluğuna rastlanır.

131

48. Arapça cem-i mükesser isimler, Farsça "ها" çoğul takısı ile tekrar çoğul yapılmıştır.

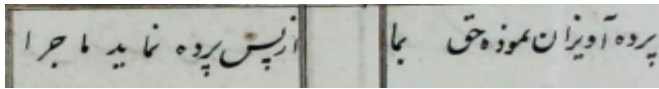
132

39. Bazen "رفتن" fiili "شدن" anlamında kullanılmıştır.

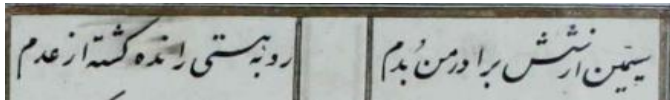
133

40. Bazen basit fiilin ism-i faili ile aynı anlamda birleşik mastar yapılmıştır.

134

41. Nüshada bazı sıra sayıları «دومی، سومین» eski imlaya göre «دویمی، سیمین» şeklinde yazılmıştır.

¹³⁰ N., 23^b. ;Metin, D, be.492.

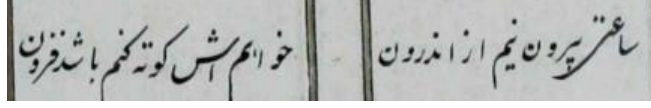
¹³¹ N., 39^a. ;Metin, M, be.109.

¹³² N., 46^a. ;Metin, M, be.243.

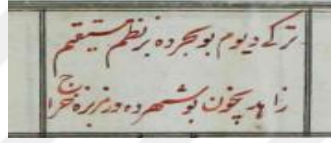
¹³³ N., 48^b. ;Metin, M, be.321.

¹³⁴ N., 49^b. ;Metin, M, be.337.

42. Mef'ul makamında bitişik şahıs zamiri «ش» sessiz harfle biten fiilden sonra da kaynaştırma için «ا» almış.

43. Zaman zaman Türkçe kelimler ¹³⁷«توخماق», ¹³⁸«بیاض», ¹³⁹«بلی», ¹⁴⁰«بلی», ¹⁴¹«أباغ» hatta Türkçe beyit kullanılmıştır. «قلاووزی» ve «قلاووزی»

"Türkî diyum bu behrde nazm-i mustakîm; zâhid niçun bu şehirde vermez bize harac "

3.4. Divânçe ve Mesnevî'de Kullanılan Edebî Sanatlar

a. İştikâk:

ز انتظار او را نباشم من مضر¹⁴³

باش ساکن هست آن کس منتظر

"Sakin ol, o kişi bekleyiște; beklemekle ona zararım dokunmazdır."

¹³⁵ N., 35^b; Metin, M, be.21.

¹³⁶ N., 82^b; Metin, M, be.1101.

¹³⁷ Metin, M, be. 1071.

¹³⁸ Metin, D, be. 132.

¹³⁹ Metin, M, be.817.

¹⁴⁰ Metin, M, be.549.

¹⁴¹ Metin, D, be.253.

¹⁴² Metin, D, be. 87.

¹⁴³ Metin, M, be.975.

b. Cinâs:

ای برادر سعی باید رو بجو¹⁴⁴ چون نشستی در کنار آب جو¹⁴⁴

"Aziz kardeşim çabalaman, kurcalman lazım; ırmağın kenarında ne diye bekleyip duruyorsun."

c. Teşbîh:

بی مطربان و مغبچهگان چیست انجمن¹⁴⁵ مطرب به سان بلبل و زاهد به سان زاغ¹⁴⁵

"Saki ve çenginin yokluğunda meclisin tadı yoktur. Çengi bülbüle; zâhid ise, kargaya benzer."

d. Tezâd:

قهر و لطفش عاشقان را هست دایم راهبر¹⁴⁶ این دو ضد در چشم عاشق چون نماید شور و شر¹⁴⁶

"Küsüşi ile lütfu; daima aşıklara kılavuzdur; bu iki tezat, aşık gözünde şer ile coşku olarak görünür çünkü."

e. İsti'âre

حرف ظرف آمد ولی معنی چو آب¹⁴⁷ من نجیدم ظرف ها را از کتاب¹⁴⁷

"Söz kaba benzer, anlam ise suya; ben o kapları kitaptan toplamadım."

İkinci mısardaki "kap" sözlüğünden kasıt; şiirin kalıbıdır.

f. Reddü'l-acüz

¹⁴⁴ Metin, M, be.953.

¹⁴⁵ Metin, D, be.247.

¹⁴⁶ Metin, D, be.381.

¹⁴⁷ Metin, M, be.44.

عالمی یابد به خود از اهل علم

علم هر جا شد بود او اهل علم¹⁴⁸

"Kendi için ilmin âleminde bir hayat inşa etti; ilim neredeyse o da oranın ehli oldu."

g. Kinâye

شرابخواره کجا زهد و پارسا ز کجاست مگر به گوش نخورده حکایت عمرو عاص¹⁴⁹

"Şarap sarhoşun züht ile zahidle ne işi var? Amr bin Âs'ın hikâyesini hiç duymadın mı?"

h. Ata sözü

رکوع کن به کمر دست او ببوس ز دل ادب ز دست مده نیست پیش دوست کلام¹⁵⁰

"Ona rükû et; elini gönlünce öp; arkadaşının yanında edebi elden bırakma."

i. Telmih¹⁵¹

Hiz. Musa'nın Sina dağında gördüğü kutsal ağaca telmih vardır:

درد دل او را کشیدش بر سفر همچو موسی یافت در سینا شجر¹⁵²

"Gönül acısı onu sefere gitmesine sevk etti; Hiz. Musa gibi Sina dağında kutsal ağacı buldu."

j. Tazmin

¹⁴⁸ Metin, M, be.902.

¹⁴⁹ Metin, D, be.186.

¹⁵⁰ Metin, D, be.305.

¹⁵¹ Daha kapsamlı bilgi için Bkz.: bu çalışmanın 55-56 sayfalarına.

¹⁵² Metin, M, be.11.

رو بخوان از دفترش احوالِ ظنّ «هر کسی از ظنّ خود شد یار من»¹⁵³

"Git defterinden oku zannın anlamını; "Herkes kendi zannınca bana yâr oldu.""

k. İktibas¹⁵⁴

يُعْرِفُ الْمَجْرُمُونَ بِسِيمَاهُمْ فَيُؤْخَذُ بِالنَّوَصِي وَالْأَقْدَامِ (Rahman/41)

يُعْرِفُ الْمَجْرُمُونَ بِسِيمَاهُمْ بخوان يَوْمَ تَسْوَدُّ وَ تَبْيَضُّ بَدَانِ¹⁵⁵

""Suçlular, yüzlerindeki alâmetten tanınırlar";cümlesini oku; nice yüzlerin ağardığı, nice yüzlerin karardığı günü bil."

l. Leff ü Neşr

بُرو بُرو به تفحص بجوی خضرلی قدش چو سرو و لبش غنچه وار گردن عاج¹⁵⁶

"Git ve sonsuzluk çeşmesinden içmiş dudağı bul; boyu selvi misalı, gönca dudaklı, gümüş gerdanlısı..."

بطّ و ماهی عاشقانند اندرو آنکه من گویم نباشد همچو جو

" Onda bulunan âşıklardır ördek ile balık ; benim anlattığım, ırmağa benzemez"

3.5. Divânçe ve Mesnevî Kısmında İktibas ve İşaret Edilen Ayetler, Hadisler ve Arapça İbareler

¹⁵³ Metin, M, be.1077-1078.

¹⁵⁴ Daha kapsamlı bilgi için Bkz.: bu çalışmanın 47-50 sayfalarına.

¹⁵⁵ Metin, M, be. 318.

¹⁵⁶ Metin, D, be. 85.

Şeyh Abdu'l-Gaffâr'n her iki eserinde iktibas ve işaret edilen ayetler, hadisler ve Arapça ifadeler şunlardır:

3.5.1. Ayetler

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ وَنَعْلَمُ مَا تُوَسْوِسُ بِهِ نَفْسُهُ وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ (Kâf/16)

من از تو دور نگشتم چرا تو بی خبری کجاست گفته به ما من به تو ز تو اقرب¹⁵⁷

"Ben senden uzaklaşmadım, neden bî-habersin?; "Ben sana senden daha yakınum." sözünü unuttun mu?"

تَبَارَكَ الَّذِي جَعَلَ فِي السَّمَاءِ بُرُوجاً وَجَعَلَ فِيهَا سِرَاجاً وَقَمَراً مُنِيراً (Furkân /61)

عالم ز حاجت ایست منور ازو شده او در میان جمع بایستاده چون سراج¹⁵⁸

"Kâinât onun isteği üzere aydınlanmıştır; o yığının orta yerinde bir çerağ gibi duruyor."

اللَّهُ نُورُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ مِثْلُ نُورِهِ كَمِشْكُوتٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ الْمِصْبَاحُ فِي زُجَاجَةٍ الزُّجَاجَةُ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ... (Nûr/35)

خورشید آسمان حقیقت همیشه هست روشن شده است جمله اشیاء چون زجاج¹⁵⁹

"Hakikatin gökyüzü her dâim güneşi barındırır; her şey bir çerağ gibi aydınlık olmuş"

إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكُؤُتْرَ (Kevser/1)

چرا نخواندی ز فرقان تو سوره کوثر ز ساقی است نواله هو الغفور خفیط¹⁶⁰

"Kuran'dan neden Kevser suresini okumadın? Sakidedir rızık, çünkü o merhametli ve koruyucudur."

¹⁵⁷ Metin, D, be. 36.

¹⁵⁸ Metin, D, be. 77.

¹⁵⁹ Metin, D, be. 13.

¹⁶⁰ Metin, D, be. 219.

وَلَا تَسْتَوِي الْحَسَنَةُ وَلَا السَّيِّئَةُ ۚ ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ فَإِذَا الَّذِي بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةٌ كَأَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ

چیست این دنیای فانی رو بجو راه هدی
گر شدی سلطان عالم عاقبت باید روی
چون نمی خوانی ز فرقان آیه لا تستوی¹⁶¹

"Bu fanî dünya nedir ki? Git doğru yolu bul; bu alemin sultanı olsan ne yazar? Sonunda gidicisin; "Lâ yestevî" ayetini Kuran'dan okumuyorsun çünkü."

لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ (İhlâs/3)

حیرت از حیرت فرونتر موج دردی دم به دم
لم یلد لم یولد او را وصف باقی جمله دم¹⁶²
"Her şaşkınlık bir önceki şaşkınlığı aşacak, dertlerin dalgası hiç durmadan vuracak bir alemdir -adem alemi-; "O doğurmamıştır, doğmamıştır." vasfından başka her şey yergidir."

فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَىٰ (Necm/9)

من ز مستی سرم گشته بلند
تا بدانم کجاست، او أدنا¹⁶³
"Sarhoşluktan başım göğe erdi; o yakınlığın yerini anlamak için."

ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُم مِّن بَعْدِ ذَلِكَ فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً... (Bakara/74)

حق دل او را به قرآن قسوه خواند
بل اشد از اوست او کافر بماند¹⁶⁴
"Hakk Kuran'da onun kalbine katı dedi; taştan daha katı dediği odur; o kafir kaldı."

قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ (İhlâs /1)

اول ارشاد مصطفی این بود
قل هو الله تا رسی به کمال¹⁶⁵
"Hz. Muhammed'in kemâle ermek için verdiği ilk öğretü "De ki Allah birdir." oldu ."

¹⁶¹Metin, D, be. 398,399.

¹⁶² Metin, D, be. 425.

¹⁶³ Metin, D, be. 578.

¹⁶⁴ Metin, M, be. 718.

¹⁶⁵ Metin, D, be. 597.

وَإِنَّكَ لَأَتْلُوهُ الْقُرْآنَ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ عَلِيمٍ (Neml/6)

خواهی تو اگر دهند مِنْ لَدُنْ¹⁶⁶

یک دم بنشین تفکری با خود کن

....

هر چه من پیچم، تو او را پاره کن¹⁶⁷

ز آنچه خواهی بلکه یابی مِنْ لَدُنْ

"Birkaç soluk otur ve kendinle derinleş; her şeyi bilen katından ilham almak istersen."

...

"O üstün bilgeçlik seviyesinden bir şeyler anlamak istersen; ördüğümü tümünden yırtmalısın."

وَمَنْ كَانَ فِي هَذِهِ أَعْمَى... (İsrâ/72)

هم شود اعمی در اخری همچنان¹⁶⁸

هر که اعمی هست در دنیا بدان

" Bilmelisin ki; burada kör olan, ahirette de kördür."

لَيْسَ عَلَى الْأَعْمَى حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْأَعْرَجِ حَرَجٌ... (Nûr/61)

من سخن از خود نکردم مندرج گر تو گویی لَيْسَ عَلَى الْأَعْمَى حَرَجٌ¹⁶⁹

"Ettiğim sözler bana ait değildir; her ne kadar sen "Âmâya güçlük yoktur." desen de."

إِنَّا أَنْذَرْنَاكُمْ عَذَابًا قَرِيبًا يَوْمَ يَنْظُرُ الْمَرْءُ مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُ وَيَقُولُ الْكَافِرُ يَلْبَسْتَنِي كُنْتُ تَرَابًا (Nebe'/40)

کیست آنکه گوید او کُنْتُ تَرَاب شد از این کلماتِ حق چشم پر آب¹⁷⁰

"Keşke toprak olsaydım." diyen kimdir? Hakkın sözlerinden gözlerim yaşardı."

¹⁶⁶ Metin, D, be. 621.

¹⁶⁷ Metin, M, be. 68.

¹⁶⁸ Metin, M, be. 222.

¹⁶⁹ Metin, M, be. 224.

¹⁷⁰ Metin, M, be. 225.

يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْإِنسِ إِنِ اسْتَطَعْتُمْ أَنْ تَنْفُذُوا مِنْ أَقْطَارِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ فَانْفُذُوا لَا تَنْفُذُونَ إِلَّا بِسُلْطَانٍ (Rahman/33)

چون نخوانی تو ز قرآن فانفذوا بعد از آن فرمود او لا تنفذوا¹⁷¹

"Kuran'da "Gücünüz yetiyorsa geçin." sözünden sonra "Ancak büyük bir güçle çıkıp gidebilirsiniz." cümlesini okumadın çünkü."

أَحْسِبِ النَّاسُ أَنْ يُتْرَكُوا أَنْ يَقُولُوا ءَامَنَّا وَهُمْ لَا يُفْتَنُونَ (Ankebût /2)

یقرؤن فرمود حق ای غافلون ز اول آن یترکو تا یفتنون¹⁷²

""Bırakılmayı zannedenlerin" kısmından "sınanma" bölümüne kadar ; Hak size okumayı emretti."

وَكَذَٰلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لِّنُنذِرَ أُمَّ الْقُرَىٰ وَمَنْ حَوْلَهَا وَنُنذِرَ يَوْمَ الْجَمْعِ لَأَرْيَبَ فِيهِ فَرِيقٌ فِي السَّعِيرِ (Şura /7) الْجَنَّةِ

گاه فی الجنة فریق فی الاخیر گاه پیش آید فریق فی السعیر¹⁷³

"Bazen "İnsanların bir kısmı cennettedir" bazen de "Bir kısmı alevli ateşte olacaktır" ."

يُعْرِفُ الْمَجْرُمُونَ بِسِيمَاهُمْ فَيُؤْخَذُ بِالنَّوَصِي وَالْأَقْدَامِ (Rahman/41)

يُعْرِفُ الْمَجْرُمُونَ بِسِيمَاهُمْ بخوان يَوْمَ تَسْوَدُّ وَتَبْيَضُّ بَدَانِ¹⁷⁴

""Suçlular simalarından tanınır. " kısmını oku; bil ki "Yüzler ağarır, yüzler kararır.""

يَوْمَ تَبْيَضُّ وَجُوهٌُ وَتَسْوَدُّ وَجُوهٌُ فَأَمَّا الَّذِينَ أَسْوَدَّتْ وَجُوهُهُمُ أَكْفَرْتُمْ... (Âl-i İmrân/106)

يُعْرِفُ الْمَجْرُمُونَ بِسِيمَاهُمْ بخوان يَوْمَ تَسْوَدُّ وَ تَبْيَضُّ بَدَانِ¹⁷⁵

¹⁷¹ Metin, M, be. 226.

¹⁷² Metin, M, be. 227.

¹⁷³ Metin, M, be. 228.

¹⁷⁴ Metin, M, be. 318.

¹⁷⁵ Metin, M, be. 318.

""Suçlular simalarından tanınır. " kısmını oku; bil ki "Yüzler ağarır, yüzler kararır.""

أَرْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكَ رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً (Fecr/28)

أَرْجِعِي آيِد مَر او را در خطاب او بدانند هر کجا ذوق ثواب^{۱۷۶}
""Rabbine dön!" cümlesi, hitap edilirse ona; her yerde ödülün sevincini yaşar"

وَمَنْ كَانَ فِي هَذِهِ أَعْمَىٰ فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَىٰ وَأَضَلُّ سَبِيلًا (İsra/72)

رُو ز قرآن آیه اعمی بخوان کور باشد این چنین شخصی بدان^{۱۷۷}

"Kuran'da âmânın ayetini oku; böylesine insanlar kördür."

يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ (Fecr/27)

مطمئننه معنیش خاطر جمعیت صاحبِ او در جهان بالله کم ایست^{۱۷۸}
"Huzur içinde olmak, kaygısızlıktır; bu huzura sahip olanın sayısı vallahi azdır."

فَادْخُلِي فِي عِبَادِي وَادْخُلِي جَنَّتِي (Fecr/29-30)

حق بفرموده است او را جنتی یا عِبَادِي فَادْخُلِي فِي نِعْمَتِي^{۱۷۹}
"Hak ona şöyle buyurur: "Kullarımın arasına gir. Cennetime gir.""

وَعِنْدَهُ مَفَاتِيحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ ۚ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ ۚ وَمَا تَسْقُطُ مِنْ وَرَقَةٍ إِلَّا يَعْلَمُهَا وَلَا حَبَّةٌ فِي ظُلُمَاتِ الْأَرْضِ وَلَا رَطْبٌ وَلَا يَابِسٌ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُّبِينٍ (En'âm /59)

¹⁷⁶ Metin, M, be. 278.

¹⁷⁷ Metin, M, be. 885.

¹⁷⁸ Metin, M, be. 377.

¹⁷⁹ Metin, M, be. 379.

رَطَّبِ وَيَابِسِ گرچه در قرآن نمود چشم کوران هست زان فُرقان کیود¹⁸⁰

"Kuran'da "Yaşı -kuruyu ancak o bilir." yazılmışsa da; şaşkınlara gözü bunu görmek için kördür."

قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَادًا لَكَلَّمْتُ رَبِّي... (Kehf /59)

کلمه حق اهل دل شد در بیان رو تو قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَادًا لَكَلَّمْتُ رَبِّي¹⁸¹

"Gönül ehli olanlara "Hakk" kelimesi çoğu gerçeği açıklar; "; "Eğer deniz mürekkep olmuş olsa rabbimin kelimeleri için..." ayetini oku."

... هَلْ يَسْتَوِي الْأَعْمَىٰ وَالْبَصِيرُ أَمْ هَلْ تَسْتَوِي الظُّلُمَاتُ وَالنُّورُ... (Re'd/16)

آیه را برخوان ولی با فکر ایست در کتاب الله اعمی بهر کیست¹⁸²

"Ayeti oku ve üzerine durup düşün; Allah'ın kitabında "Âmâ" konusu kimin için açıklanmış?"

أَنَا بُدُّكَ الْإِلَازِمُ فَالزَّمْ بُدَّكَ... (Yâsîn Suresi'nin tefsiri)¹⁸³

احد بگو و به واحد بده یکی سر خط چنانچه کشف نمودم به نفس قُلْ فَلَزَمَ¹⁸⁴

"Allah'ın tek olduğunu söyle ve bu yegâne zâta sırrını anlat; farkttiğim gibi onsuz olamadığını kendine söyle."

3.5.2. Hadisler

كُنْتُ كَنْزًا مَخْفِيًّا¹⁸⁵

كُنْتُ كَنْزًا مِنْ لَدُنِّي بِمِغْبَرَانِ فَرَمُودَةٍ حَقٍّ تَاكَرْفَتَارِ صُورِ هَسْتِي كَجَا انْصَانِ شَوِي¹⁸⁶

¹⁸⁰ Metin, M, be. 664.

¹⁸¹ Metin, M, be. 576.

¹⁸² Metin, M, be. 269.

¹⁸³ Abdülkâdir Geylânî, *Tefsir-i Ceylânî*, 5 c., , Beyrut, Dar Al-Kotob Al-İlmîyah, 1971, C. IV, s. 185.

¹⁸⁴ Metin, D, be.212 .

¹⁸⁵ Muhammed Bâkır el-Meclisî, *Bihârü'l-envârî'l-câmi'a li-düreri ahbârî'l-e'immeti'l-ethâr*, 110 c., Beyrut, el-Vefâ Müessesesi, 1984, C. LXXXIV, s. 199.

" Hakk peygamberlerin ağzından"Ben gizli bir hazîne idim..." söyler;
sen görünüşlerin tutsağıyken nasıl insan olabilirsin ki?"

مَنْ رُزِقَ ثَقًى فَقَدْ رُزِقَ خَيْرَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ¹⁸⁷

می نفرمودی رسول حق تقا¹⁸⁸

گر شدی این عالم ظاهر بقا

"Bu görünüşler âlemi bâkî görünse bile; hakkın resûlü seni takvâya
yönlendirmede mi?"

أَنَا مَدِينَةُ الْعِلْمِ وَعَلِيٌّ بِأُيُهَا، فَمَنْ أَرَادَ الْعِلْمَ فَلْيَأْتِ الْبَابَ¹⁸⁹

زان نبی فرمود خود را شهر علم¹⁹⁰

آن رئیس انبیا ارکان حلم

"Hilmin temeli olan enbiyân reisi; Hz.Nebî kendini ilmin şehri olarak
buyurdu."

أَكْبَرُ الْكَبَائِرِ حُبُّ الدُّنْيَا¹⁹¹

هر عداوت در جهان خیزد از اوست¹⁹²

ورنه این جنگ و جدل در من چه

خوست

" Ne biçim bir huydur, içimde savaşlar yaşamam ; oysa ki cihânda
alevlenen bütün düşmanlıkların sebebi odur.(dünya sevgisi)"

تَابِعُوا بَيْنَ الْحَجِّ وَالْعَمْرَةِ، فَإِنَّ مَتَابَعَةَ بَيْنَهُمَا تَنْفِي الْفَقْرِ وَالذُّنُوبَ كَمَا يَنْفِي الْكِبْرُ خَبَثَ الْحَدِيدِ¹⁹³

در حدیث آمد که هر کس حج برفت¹⁹⁴

در غنا ساکن شود او گشت رفت

"Hadiste geçmektedir; hacca giden herkes ganî olacaktır."

186 Metin, D, be. 356.

187 Muhammed Bâkır el-Meclisî, **a.g.e.**, C. I, s.24.

188 Metin, D, be. 764.

189 Muhammed Bâkır el-Meclisî, **a.g.e.**, C. XL, s.203.

190 Metin, M, be. 560.

191 Muhammed Bâkır el-Meclisî, **a.g.e.**, C. LXX, s.119.

192 Metin, M, be. 643.

193 Muhammed Bâkır el-Meclisî, **a.g.e.**, XCVI, s.13.

194 Metin, M, be. 828.

النَّاسِ نِيَامٌ فَإِذَا مَاتُوا انْتَبَهُوا¹⁹⁵

مرگ بیداری است فرمود آن رسول خفتگان را این سخن نبود قبول¹⁹⁶

"Ölüm uyanıştır." buyurdu o haberci; bu söz uyurların kabulü değlse de."

تَخَلَّقُوا بِأَخْلَاقِ اللَّهِ¹⁹⁷

خُلُقِ او رفت و تَخَلَّقْ خُلُقِ او لله اش غالب شد و هم خلقِ او¹⁹⁸

"Kendi ahlakını bırakıp ahlaklanmaya koyuldu; ahlak-ı ilahiye ile ahlaklandı."

الْفَقْرُ فَخْرِي¹⁹⁹

در جهان هر کس که فقری را گزید فقر فخری قامت او می‌سزید

فقر و فخری گفته شاه نبی است من نگفتم کو برای دیگری است²⁰⁰

"Dünyada her kimse ki fakri seçti; " Fakr fahrimdir." sözü ona yaraştı

"Fakr fahrimdir." ". "bu sözü ben söylemedim ;sözü nebîlerin şahına aitttir

أَلَا مَنْ كُنْتُ مَوْلَاهُ فَهَذَا عَلِيٌّ مَوْلَاهُ²⁰¹

این حدیث مصطفی را کُن سند کُنْتُ مَنْ مَوْلَاهُ هَذَا اِي رَشْد²⁰²

"Mustafa'nın bu hadisi kılavuz olsun sana; "Ben kimin mevlâsı isem Ali de onun mevlâsıdır.""

مُوتُوا قَبْلَ أَنْ تَمُوتُوا²⁰³

¹⁹⁵ Muhammed Bâkır el-Meclisî, *a.g.e.*, C. LXX , s.39.

¹⁹⁶ Metin, M, be. 269.

¹⁹⁷ Muhammed Bâkır el-Meclisî, *a.g.e.*, C. LVIII , s.129.

¹⁹⁸ Metin, M, be. 320.

¹⁹⁹ Muhammed Bâkır el-Meclisî, *a.g.e.*, C. LXIX , s.129.

²⁰⁰ Metin, M, be. 519-520.

²⁰¹ Muhammed Bâkır el-Meclisî, *a.g.e.*, C. XXXVII , s.26.

²⁰² Metin, M, be. 523.

آن نبی فرمود مَوْتُوا قَبْلَ مَوْتٍ معنیست اینست چون کردی تو فوت²⁰⁴

"O haberci"Ölmeden önce ölün. " buyurmuştur ; anlamı şudur: "Sen öldüğünde..."."

حُبُّ الدُّنْيَا رَأْسُ كُلِّ خَطِيئَةٍ²⁰⁵

حُبِّ دنیا هست راس هر خطا زان سبب فرمود ما را مصطفی²⁰⁶

"sebepten Mustafa bize Dünya sevgisi bütün yanlışların başıdır; bu ...buyurdu"

الدنيا ، سجنُ المؤمنِ و سننُهُ فإذا فارقَ الدارَ ...²⁰⁷

کار دنیا حیرت است و عبرت است گفت پیغمبر که دار حسرت است²⁰⁸

"Bu dünya sınanma ve ibret alma yeridir; peygamber "Dünya müminin zindanıdır." buyurmuştur."

مَنْ رَأَى فِي الْمَنَامِ فَسِيرَانِي فِي الْيَقَظَةِ²⁰⁹

مَنْ رَأَى زان سبب گفت ای خدیو غاصبِ حق هر که شد او هست دیو²¹⁰

"Beni rüyada gören kimse..." sözünü bu sebepten söyledi; Hakka karşı gelen Şeytan'dır."

خَيْرُ الْكَلَامِ مَا دَلَّ وَ جَلَّ وَ قَلَّ وَ لَمْ يُمَلَّ²¹¹

نکته سنجان را بود قَلَّ الكلام این چنین فرمود آن خیر الانام²¹²

" Akıllıların sözü kısa ve öz olur; böyle buyurduhayrül -enâm. (Hz. Muhammed)"

²⁰³ Muhammed Bâkır el-Meclisî, *a.g.e.*, C. LXIX , s.59.

²⁰⁴ Metin, M, be.601.

²⁰⁵ Muhammed Bâkır el-Meclisî, *a.g.e.*, C. LXX , s.7.

²⁰⁶ Metin, M, be. 642.

²⁰⁷ Muhammed Bâkır el-Meclisî, *a.g.e.*, C. LXV , s.231.

²⁰⁸ Metin, M, be. 761.

²⁰⁹ Muhammed Bâkır el-Meclisî, *a.g.e.*, C. LVIII , s.235.

²¹⁰ Metin, M, be.747.

²¹¹ Muhammed Bâkır el-Meclisî, *a.g.e.*, C. LXXIII , s.124.

²¹² Metin, M, be.1090.

إِنِّي تَارِكٌ فِيكُمْ الثَّقَلَيْنِ كِتَابَ اللَّهِ وَ عَثَرَتِي أَهْلَ بَيْتِي...²¹³

یک کلام الله دوم عترت است
این وصیت هست از من بر شما
زوج هم باشند هر دو نعمت است
بهتر است این هر دو از عرش و ثرا²¹⁴
"Size, birincisi Allah'ın Kitâbı Kur'an'ı, ikincisi Ehl-i Beyt'imi bırakıyorum.

Her ikisi nimettir; bu size vasiyetimdir, ikisi bütün varlıklardan yücedir."

3.5.3. Arapça İbareler

عَزَّ مَنْ قَنَعَ وَذَلَّ مَنْ طَمِعَ²¹⁵ (Hz. Ali'nin bir hadisi)

اهل ده را خامی آوردش طمع
ز آن نبی فرموده عزَّ مَنْ قَنَعَ²¹⁶

"Görgüsüzlük köy halkını hırsla yenik düşürdü; nebî "Yücelik yetinmekten doğar. "buyurmuştur."

رَبِّ يَسِّرْ وَلَا تُعَسِّرْ رَبِّ تَمِّمْ بِالْخَيْرِ²¹⁷ (dua)

رَبِّ يَسِّرْ بعد سهل شد علینا ربنا
بر در میخانه بنشین ترک کن القاب را²¹⁸

"Rabbim işlerimi kolaylaştır; meyhânenin kapısına otur; şanı şöhreti unut."

لَيْسَ فِي الدَّارِ غَيْرُهُ دِيَارُ (Hallâcî Mansûr'a²¹⁹ nisbet edilen bir söz)

لَيْسَ فِي الدَّارِ غَيْرُهُ دِيَارُ
از که پوشی حدیث عشق بگو²²⁰

"Kimden gizliyorsun aşk hadisini? söyle" Bizden başka hiçkimse bu dünyada yoktur.""

²¹³ Muhammed Bâkır el-Meclisî, *a.g.e.*, C. XXIII , s.145.

²¹⁴ Metin, M, be.490-491.

²¹⁵ Fahreddîn b. Muhammed b. Alî en-Neceffî et-Turayhî, *Mecmaü'l – Bahreyn*, 6 c., 2. bs., Tahrân, İntişârât-I Kitâbforûşî-yi Murtezevî, hş.1376, C. III, s. 553.

²¹⁶ Metin, M, be. 136.

²¹⁷ Ali Ekber Dehhodâ, *a.g.e.*, C. XII, s. 85.

²¹⁸ Metin, D, be. 13.

²¹⁹ Ebü'l-Mugîs el-Hüseyn b. Mansûr el-Beyzâvî (ö. 309/922).

²²⁰ Metin, D, be. 490.

«أَلْقَاصُ لَا يُحِبُّ الْقَاصَ» "Hikâye anlatanlar hikâye anlatanları sevmez." (Arapça atasözü)

از آنکه گشته رقیبم فقیه خویش پرست به حکم آنکه گه آلقاص لا یحب القاص²²¹

"*Rakibim kendini beğenen bir fakihti;* (Hikâye anlatanlar hikâye anlatanları sevmezler.) misali."

«تُعرف الأشياء بأضدادها» "Herşey zıddıyla bilinir." (Arapça atasözü)

تو به تو بشکن رها کن پوست را دشمننت بشناس خواهی دوست را²²²

"*İçten içe kır! Görünüşü bira;, arkadaşını tanımak için düşmanını tanı.*"

«كُلُّ إِنَاءٍ يَتْرَشُّ بِمَا فِيهِ» "Her kabın içinde ne varsa o sızar." (Arapça atasözü)

رو تو خُم و کوزه را چیزی بریز از برون او اثر دارد ز چیز²²³

"*Git ve testiği doldur; dışından belli olur içindeki.*"

3.6. Divânçe ve Mesnevî Kısımında Telmihte Bulunan Dinî Hikâyeler

Telmih Edilen Beyitler

Hiz. Musa'nın Sina dağında gördüğü kutsal ağaca telmih vardır:

درد دل او را کشیدش بر سفر همچو موسی یافت در سینا شجر²²⁴

"*Gönül acısı onu sefere gitmesine sevk etti; Hiz. Musa gibi Sina dağında kutsal ağacı buldu.*"

Hiz. Nûh ve oğullarının arasındaki yaşanan olaylara telmih vardır:

²²¹ Metin, D, be.25.

²²² Metin, M, be. 61.

²²³ Metin, M, be. 153.

²²⁴ Metin, M, be.11.

بیاب نوح زمان را که هر زمان نوحی است مرو به کوه، پسر شو چو نوح را یافت²²⁵

"Her zaman bir Nûh vardır, onu bulmaya çalış; dağa gitme! Yafes gibi Nûh'a evlat ol."

Hız. Ali'nin, çölde kör bir kuyuya sırrını anlatmasına telmih vardır:

لا أبالی بی جهت شد هر که او چون علی بر چاه گوید آه عشق²²⁶

"Ali gibi kuyuya aşkın derdini anlatan kimse; sebepsizce laubali tanılır."

Hârise b. en-Nu'mân'nın²²⁷ hayırseverliğine telmih vardır:

چرا تو خیره شوی به هر خوشدلی بر خلق مگر به گوش نخورده حکایتِ حارث²²⁸
"Neden her hoş gönüllü insana şaşırırsın? Hâris'in hikâyesini duymadın mı?"

Beyitte Gazneli Mahmud ile Ayaz hikâyelerine telmih vardır.

محمود را پیام ز من زود می دهید تا وجه می دهد که به نظم آورم ایاز²²⁹

"Mahmud'a benden çabuk haber gönderin; Ayaz'a şiir yazma isteğim varken."

Beyitte Sıffin Savaşında Hız. Ali ile Muâviye b. Ebû Süfyân arasındaki anlaşmazlığa telmih vardır.

به حیرتم ز چه رو بوده جنگِ این دو فریق کدام اهلِ ریا شد کدام با اخلاص²³⁰

"Bu iki cephenin arasındaki savaşa şaşıyorum; hangi taraf riyâ hangi taraf ihlâs ehliydi?"

²²⁵ Metin, D, be. 69.

²²⁶ Metin, D, be. 274.

²²⁷ Ebû Abdillâh Hârise b. en-Nu'mân b. Nef' el-Hazrecî el-Ensârî

²²⁸ Metin, D, be.72.

²²⁹ Metin, D, be.156.

²³⁰ Metin, D, be.187.

Bu beyitte, Âd kavminin itaatsizliğine ve Hûd'u yalanlamalarına telmihtir.

دوست دارد هر کجا باشد جماد چه تفاوت دارد او با قوم عاد²³¹

"Her yerde arzuların peşinden koşmak ister; Âd kavmi ile ne farkı var onun?"

Hallâc-ı Mansûr'un idâmına sebep olan "Ene'l-Hak" sözüne telmihtir.

نشیدی مگر تو در سر دار خود انا الحق نمود در منصور²³²

"Duymadın mı dar ağacında Mansûr'ün "Ene'l-Hak" ?değişini"

Aşağıdaki beyitte şair, dünyanın bir geçit olduğunu söylemek isterken, Hz. İsa'nın Hâvârilere söylediği " Bir köprüden ibaret olan bu dünyaya, ebedi imaret inşa edemezsiniz ." söylemini hatırlatarak telmihte bulunuyor.

جفت خود کن هر کجا صاحب دلی است چیست دنیا آخر ای جان، او پُلی است²³³

"Gönül sahibini bulduğun her yerde onu yanında tut; bu dünya nedir ki ey cân? bir köprüden gayri."

3.8. Sunulan Metnin İmlâ Özellikleri

1. Serkeşsiz yazılan harfler, günümüz imlâsına uygun olarak sekeşli yazılmıştır.

Nüshada .2fiilden ayrı olarak yazılan "بـ" ön eki, fiile birleştirilerek yazılmıştır.

3. Elifsiz ve kendinden önceki kelimeye bitişik yazılan ek fiilin geniş zaman üçüncü tekil şahsı, sessiz harfle biten kelimelerden sonra "است" olarak ayrı yazıldı, uzun sesli harflerden sonra aynen bırakıldı.

²³¹ Metin, D, be.141.

²³² Metin, D, be. 459.

²³³ Metin, M, be.449.

4. Nüshada "او" şahıs zamiri ile "از", "در", "بر" ön edatları birleştirilerek yazılmıştır. Sunulan metinde olduğu gibi bırakıldı.

5. Nüshada fiile bitişik olarak yazılan "می" süreklilik edatı, fiilden ayrı olarak yazıldı.

6. Nüshada yönlendirme edatı "به" harf-i izafesi ayrı yazıldı.

7. Nüshada hâ-yi gayr-ı melfuz "و" ile biten kelimelerde birlik yâ'sı «ء» ile yazılmış , biz günümüzün imlasına uygun olarak "ای" ile yazdık.

Nüshada hemze ile yazılmış hayi gayri melfuz ile biten kelimelerdeki birlik yası ii olarak yazıldı.

8. Hâ-yı gayr-î melfûz ile biten bazı kelimeler çoğul eki "آن" ile birleşince oluşan yeni kelimede "ه" harfi düşürüldü.

9. Nüshada bulunmayan ancak bulunması gereken ibareler tarafımızdan eklenmiş olup bu ibareler, köşeli parantez [] içerisinde verildi.

10. gerekli görülen yerlerde izafet kesresini metin üzerine kouldu.

11. Arapça ibareler harekelendi.

12. Vezin gereği farklı telaffuz edilmesi gereken kelimeler, veznin gerektirdiği okunuşu gösterecek şekilde harekelendi.

13. "ترا, مرا, کرا, چرا" harf-ı nişanesini ; "را" harf-i dışında ayrı olarak yazıldı.

14. Nüshada "بر" edatı "این", "آن" ve "او" ile , "برو", "برین" ve "بران" şeklinde yazılmıştır, olduğu gibi bırakıldı.

15. Bitişik yazılan bazı kelimeler, günümüzün imlâsına uygun olarak ayrı yazıldı. "می‌خور" → "مِنْخُور"

16. "نه" , "نہ" şekli ile yazılan; ek fiilin ikinci tekil şahıs olumsuzunu , "ای" şekli ile yazıldı.

17. Eski imlaya göre yazılan sıra sayıları, aynen bırakıldı.

18. Nüshada bazen "ئ" ile belirlenen ikinci tekil şahıs eki "ی" olarak yazıldı.

19. üshadaN Soru zamiri "که" , "را" ile birleştiğinde "کرا" şekli ile yazılmıştır. aynen bırakıldı.

20. Nüshada "او" Şahıs zamiri "از" edatı ile birleştğinde "ا" düşerek "ازو" şekli ile yazılmıştır. Aynen bırakıldı.

21. "این", "آن" ve "ایشان" zamirlerden sonra gelen "را" edatını ayrı yazıldı.

21. Metinde geçen şahıs ve yer isimleri için dizin yapıldı; ancak hadisler, ayetler ve Arapça ibareler, bu çalışmada yer alan "DİVÂNÇE VE MESNEVÎ KISMINDA İKTİBAS VE İŞARET EDİLEN AYETLER, HADİSLER VE ARAPÇA İBARELER" adlı başlık altında verildiğinden dizin yapılmadı.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DİVÂNÇE VE MESNEVÎ'NİN METNİ

4.1. Divânçe

4.1.1. Metin

متن

دیوانچه

بسم الله الرحمن الرحيم

[غزل ۱]

[رمل مثنی محذوف: فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن]

1 ^b شد هو الفتاح درسِ عشق، اولوالالباب را
بگذر از صورت، بجو آن گوهرِ نایاب را
عشق، خود آرد عبارت لولو شاداب را
بر در میخانه بنشین ترک کُن القاب را
رسم آموزی ز او بودست این آداب را
قال و قیل مدرسه کی بوده آن اصحاب را
2 ^a تشنگان را آب دادی، نی، همین احباب را
جام گیر از دستِ ساقی ترک کُن این خواب را
سر بنه بر پایِ مردان، بگذر این غرقاب را
نا خدا داند طریقِ بحر و شب گرداب را
در جهان هرگز نبوده خوف و باکی آب را
پادشاهان بود ماضی با حشَم گشتند گم
نی ز بهرم گور دارد، نی اثر، داراب را | 1 ابتدا از عشق خواندم دفترِ این باب را
شاهدِ معنی ز لفظ و صورت، آید جلوه گر
علمِ ظاهر تا گلستان بُد مرا در بچه گی
رَبِّ یَسَّرْ ^{۲۳۴} بعد سهّل شد عَلَيْنَا رَبَّنَا
5 بود اُمّی، آن رسولِ پاکباز و پیشرو
با تفکّر هر یکی پیمود منزل های عشق
خود پیمبر، آب حیوان، بود مردم گرد او
درسِ عشق از خواهی می نوش از لبِ شکر لبی
راهِ عشق آسان نماید بس خطر ها دارد او
10 ره مرو تنها که تنهاییان همه گشتند غرق
همچو کنعان خویش مگزین و مرو کوه بلند
پادشاهان بود ماضی با حشَم گشتند گم
نی ز بهرم گور دارد، نی اثر، داراب را |
|---|--|

[غزل ۲]^{۲۳۵}

[هزج مثنی سالم: مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن]

21 ^b چرا ندهی نشان آخر به عاشق منزل و جا را
ز تو بوده است سرگردان فتاده کوه و صحرا را
که او پیوسته گردد گردِ عالم می نداند هیچ مأوا را
چه داند کین تکاپو ز او بود بهرِ معما را
برد بر هند و گه بر بلخ و گاهی هم بخارا را
کشد بیرون ز خلوت در رخِ یوسف زلیخا را
ز درد و داد خندد دریغ آرد مدارا را
ز سوز ^{۲۳۶} عاشقان جلوه بُود آن روی زیبا را | 15 گدازی هر زمان ای دوست از عشقت دلِ ما را
دمی رحمت نما بر عاشق بی خویشتن آخر
مگر روزِ ازل بنوشته شد این سهم بر عاشق
تکاپو می کند عاشق ز بهرِ دوست چون گویی
دواند هر طرف آن تشنه را پیشش سراب آرد
کند جلوه به عاشق من چه دانم حسنش از
بسوزد جسمِ عاشق را چو خاکستر کند او را
20 کجا رحم آورد معشوق بر عاشق ز کشتن را |
|--|---|

²³⁴ اشاره بر دعای «رَبِّ یَسَّرْ وَلَا تُعَسِّرْ رَبِّ تَمِّمْ بِالْخَيْرِ»

²³⁵ این غزل در صفحه ۲۱^b قرار دارد. ما به سبب قالب شعری و ترتیب الفبا ترتیب صفحات را تغییر دادیم.

من از آن دلربا دیدم حیاتِ خویش در گشتن
لبِ او نفخِ صور آمد چه پیش آری مسیحا را

[غزل ۳]^{۲۳۷}

[مجتث: مفاعِلن فعلاتن مفاعِلن فع لن (فاعِلن)]

دلا مپیچ سر از مشکلاتِ منزلِ ها	از آنکه در سفری چاره کو ز مشکلِ ها
ز سنگلاخِ بیابانِ عشقِ غصّه مکن	به جدّ و جهد گذر کن از این مراحلِ ها
اگر تو طالبِ بحری که گم شوی در وی	چو سیلِ تیز به تندی گذر ز ساحلِ ها
ز حادثاتِ سفر گئی شوی تو آسوده	وطنِ برس که تماشا کنی به محفلِ ها
هوایِ وصل اگر هست در سرت عاشق	طلسمِ ره بشکن جا گذار محملِ ها
ز کوه هستی خود آن طرف گذر ای دل	که با قیاسِ خودی جای نیست بر دلِ ها
ز عیشِ باغِ جهان چیست حاصلت بر گو	ز عشقِ خوشه بچین تو چه آید از گلِ ها
25	به وصلِ دوست گرت میل هست ناله بکن
	ز عشقِ گل شده آواز و صوتِ بلبلِ ها
	21 ^b

[غزل ۴]

[مجتث مثنی محذوف: مفاعِلن فعلاتن مفاعِلن فعِلن]

30 حدیثِ عشق به من خوشتر آمده امشب	چنان خراب شدستم که گم شده مذهب
ز خویشتن همگی نیست محو و سهو شدم	نشان کجاست مرا رؤِ برس ز مادر و آب
شراب و بنگ نخوردم چرا چنین دنگم	نه تحت و فوق شناسم نه راست را از چپ
خلایق از پیِ جاه و جلالِ اسم روند	چرا نگشت مرا از ازل، یکی منصب
چه خورده‌ام که چنین مست و بی خبر شده‌ام	مگر نبوده مرا هیچ اسم و نام و نسب
35 خمول از چه سبب گشته‌ام چنین صامت	دهان که بست مرا تا نمی‌گشایم لب
مرا به من بنما گاه گاه، چونی تو	به هوش آیم ازین بیخودی و ناز و طرب
	2 ^b

²³⁶ در نسخه «سور» نوشته شده است.

²³⁷ عبارت «ایضاً منه طاب مژواه فی الغزل» حذف شده است. این غزل در نسخه، در صفحه ۲۱^b نوشته شده است. به

سبب قالب شعری و ترتیب الفبا ترتیب صفحات را تغییر دادیم.

من از تو دور نگشتم چرا تو بی خبری کجاست گفته به ما من به تو ز تو اقرب^{۲۳۸}
 من از تو گم شده ام یا تویی که من گویم عجب چه هرزه شدم در تعجبم ز عجب
 من از کجا و چنین حرف های هرزه کجا بین تفاوتِ مستی که وی شده جالب
 کجاست بیرقِ زرین به کف بگیرم باز به جنگِ شیرِ روم نفس را کنم مرکب
 40
 بخش این غزل از من که گرم بودم و مست
 که جانِ من به گداز آمده ز شدتِ تب

[غزل ۵]

[مجتث مثنی محذوف: مفاعیلن فعلاطن مفاعیلن فعلاطن]

3^a

قفا کجا و جفا از که، جمله گی رخ اوست کدام یک به وجود آمده که خودروست بیار گوش، نظر کن به چشم، بین نیکوست شده است آینه حق اگر چه تو بر توست یکی به بحر مثل گشته دیگری چون جوست از آنچه جزء به پیش گلشن، دوان چون کوست به سان گنده شود هر چه در جهان خوشبوست همین او شده قایم، جهان چه مغز و چه پوست به هم سرشته بپایده اند یک بازوست چنانچه آب بریدی و جملگی بدخوست اگر دمی بکشد پرده، زنگی و هندوست یکی مثل به مژه گشته دیگری ابروست چو آب ریخته شد صورتش به سان سبوست	جهان و هر چه در او هست بنگری همه دوست چو ذره ذره نباتات و خاکِ موجودات به چشم دل نظری کن به گوشِ هوش شنو جماد و جانور و مرد و زن و طُیور و وحوش ظهورِ عشق ز عاشق، مقابل آینه ای هر آن وجود که موجود گشت ثابت نیست اگر دمی نوزد بادِ عشق بر عالم از آنچه بر نظر آری ز سایه عنقاوست تو گویی کارِ جهان هست کارِ استادی بین ز آب، درختانِ باغ گشته دو رنگ ازوست گشته منور هر آنچه آیات است جهان چو خال و خط است و لب است و چشم و ذقن چو ذره ذره شکستی میانِ او آب است
--	---

نه من بگویم واحد، نبی بفرموده است
 55

جهان و هر چه درو هست بنگری همه اوست

[غزل ۶]^{۲۳۹}

[هزج مثنی سالم: مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن]

الا ای همنشین دل کجا شد جای و مأویت که هر ساعت گشی عاشق نداری هیچ پروایت^{29^a}

²³⁸ اشاره به سوره ق آیه ۱۶: «وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ وَنَعَلَهُ مَا تَوَسَّوْنَ بِهِ نَفْسَهُ وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ»
²³⁹ عبارت «ایضاً فی الغزل» حذف شده است. این غزل در نسخه، در صفحه^{29^a} نوشته شده است. به سبب قالب شعری و ترتیب الفبا ترتیب صفحه را تغییر دادیم.

شنیدم^{۲۴۰} می کُشی عاشق، دمی با ما مدارا کُن
 ز عاشق گر ادب جوئی به دستِ توسست چون گوئی
 مگر عاشق هزاران سَر به گردن یا به تن دارد
 و یا رویِ تو دارد جلوه هایِ خوب و گوناگون
 نه بالله مئی خورد هر دم ولی از بادهٔ اخمر
 چه تقصیرم به جز بویی از آن زلفِ سمن‌سایت
 گدا را راه کی باشد ادب آرد بدان کویت
 به هر دم می‌کُشی او را خوابید هیچ غوغایت
 ز کُشتن می‌کُنی زنده بدین سوی است و آن سویت
 که او در جامِ عاشق می‌شود بهرِ مداوایت
 غلط گفتم کجا آن عاشق بیچاره ره یابد
 کجا شد منزلِ معشوق شناسا نیست بر جای

[اغزل ۷]

[مجتث مثنی محذوف: مفاعِلن فَعَلاتِن مفاعِلن فَع لَن]

شده است جمله جهان را ز خلق یک باعث	ظهورِ اوست تجلّی نموده در حادث
قدیم لم یزل است و لایزال واحد	برای معرفتِ اوست جنگِ هر باعث ^{3b}
65 جمیعِ خلقِ جهان تشنه اند بر لذّات	یکی ز بوسه شود مست دیگر از طامث
مرادِ دوست ز خلقِ جهان عبادت شد	چرا به غیر پرستی ازو نه ای غایت
زمینِ دل بِشِکاف و عمارت ار خواهی	قبول کُن سخنِ دوست کو بَوَد حارث
بیاب نوحِ زمان را که هر زمان نوحی است	مرو به کوه، پسر شو، چو نوح را یافت
70 حدیث هست، نبیّ و ولی شدند ابواه	ولد به والدِ خود هست در جهان وارث
کلیسیان شده کافر سبب همین بوده است	شده است منکرِ واحد، نموده او ثالث
چرا تو خیره ^{۲۴۱} شوی به هر خوش‌دلی بر خلق	مگر به گوش نخورده حکایتِ حارث
کبوترانِ حرم را چه می‌کشی خنجر	یقین که ثانی و ثالث ترا شده وارث
حدیثِ عشق که دانست سِرّ را از قدیم	تو پشه ای که میانِ چمن شده حادث
775 وجودِ ماست معما میانِ این اشیا	
7 اگر تو بنگری نیست غیرِ ما باعث	

[اغزل ۸]

[مضارع مثنی مخفوف محذوف: مفعول فاعلات مفاعیل فاعلن]

زیبنده نیست بر سر هر دون کلاه و تاج تا دلبران دهند برو هر یکی خراج^{4a}

²⁴⁰در نسخه «به هر دم» بیرون از متن بالای «شنیدم» نوشته شده است.
²⁴¹در نسخه «حیره» نوشته شده است.

بانگی زدم به مغیچگان با دلِ حزین
ساقی بیار جام که شب رفت و شد صبح

[غزل ۱۰]

[مجثث مثنی‌م محذوف: مفاعلتن مفاعلتن مفاعلتن مفاعلتن]

گذشت عمر به بیهودگی چنان آوِخ	100
فغان که بلبل بیچاره را نیامد صوت	
درختِ باغ بشد زرد، غنچه برگ‌فشان	
نسیمِ عطرِ چمن می زدی دماغِ مرا	
ز خطّ عارضِ خوبان خجل شدی خورشید	
به هر چه می‌نگرم از نبات و از حیوان	105
ندانم از چه جهت گشته این چنین عالم	
جهان هر چه در او هست بنگری اسمی	
به حیرتم ز چنین کاروان ز سوی عدم	
نه ابتداست نمایان، نه انتها پایان	
حدیث هست تفکر کن تو در آیات	
ز تفّ آتش این مشعل‌ه چو موم شدم	110
گذشت عمر نشد هیچ زین بیان آوِخ	

5^b

[غزل ۱۱]

[ارمل مثنی‌م مخبون محذوف: فعلاتن (فاعلاتن) فعلاتن فعلاتن فعلتن]

هست آن کس که چو من از دو جهان برخیزد	115
نشود هیچ مقابل به من سوخته جان	
نی ز من هست اثر نی ز وجودم آثار	
کبک بیچاره کجا هم‌نفسی با شهباز	
طالب آن نیست که شهرت طلبد در عالم	
هر که شد طالب هستی نبرد را ه به عشق	
من من نیست چو تو تا زند او لافِ گزاف	
آن که معشوقه من گشته، گُشد عاشقِ خود	
جان از او گشته، برو قرضِ خودت را و ده	
یک بود صد، چو ز تن جانِ روان برخیزد	6 ^a
یکسره پای زند، از سرکان برخیزد	
آن که از خانه و اسباب و دکان برخیزد	
عشق باید که ازین مُلک، پَران برخیزد	
مرغ آموخته شد کو ز جهان برخیزد	
همچو من، مرد ببايد که نهان برخیزد	
مرد آنست که از کون و مکان برخیزد	
من کیم لاف زنم این ز دهان برخیزد	
گُشته عشق شود او چو جوان برخیزد	

120 دل که شد دانه، خورد دانه او خال لبی وصف او را صفتی گو ز زبان برخیزد
طالب خویش شدستی نه‌ای تو طالب عشق آن که شد طالب عشق از سر و جان برخیزد
چیست این گنبد خضرا که چنین گشته بلند
مرغ دل جسته چو شد، او ز مکان برخیزد

[غزل ۱۲]

[مجتث مثنی محذوف: مفاعلتن مفاعلتن فعلن]

125 جهان ترا شده لذت ز روی اوست لذیذ بخور شراب ز پیمانه های هوست لذیذ ترا چه کار بیاید اگر سبوست لذیذ دویی به در شد و بینی که مغز و پوست لذیذ به جای خویش چه خوش طعمی چه خوب تو خواه چشمه بیندیش و خواه جوی است لذیذ نگفته هیچ که چشمش بدو چو روست لذیذ بنوش هر چه تو خواهی مترس کوست لذیذ^{6 b} ز پای دوست ببوسم مرا چو روست لذیذ کجاست قشر، نگه کن که تو به توست لذیذ	از آنچه گفته شده نیست همچو دوست جهان و هر چه درو هست گشته پیمانه اگر چه رنگ به رنگ است شیشه و اقداح ز کام را تو به در کن ز خویش تلخ مخور ز هر چه بر نظر آری و راست خاصیتی جهان کفی است که برخاسته از بحر ازل مشخص است هر آنکس که گشت طالب کس جهان چو خال و خط آمد دهان و ابرو و چشم ز وحدت چه خبر یافت زاهد گمره پیاز را مثل آرم بیاض ساز دلت
--	--

قصیده و غزل و نثر و نظم بهر وی است
کتاب رومی و اشعار شمس زوست لذیذ

[غزل ۱۳]

[مجتث مثنی محذوف: مفاعلتن مفاعلتن فعلن]

135 کجاست مطرب خوش لهجه خواند آیه نور همیشه ورد زبانم بدوست کوست غفور کسی که رند بود عشق باز سال و شهرور شراب خواره نباید دمی شود مخمور از آنکه محتسب شهر را نشد مستور چنانچه مفلس وی گشته ام شدم معذور ز بعد می، نشود هرگز دگر معمور قلندران همه جمعند سال و ماه و دهور^{7 a} ز سینه صافی به صوفی نوشته شد ممهور	بیار جام دمامد مراست در سر شور امید من نه به افعال خوب یا عمل است چه بستگی است به تقوی چه نسبتی به دعا پیاله خواه که بی می خمار هست جنون شراب خانگی دیگر نمی سزد ما را نقود صرف شده وجه راح بود نبود خراب کرده مرا می کنون چه چاره گنم نصیحتی شنو از من مرو به میخانه بین میان خلایق چگونه ام بدنام
--	--

اگرچه در نظر دشمنان چو خوار شدم دلی ز دولتِ عشقم همیشه هست سُرور
 ز چیست غصّه مرا ساکنانِ درگه او خبر بداده که دنیا فناست جایِ غُبور
 نه مُلک و جاه بماند نه اسم و رسم و نشان
 بگو به زاهدِ سالوس کو شود مغرور

145

[غزل ۱۴]

[مضارع مثنیٰ مخفوف محذوف: مفعول فاعلاتن مفاعیل فاعلن]

آتش به من فکند دگر بار یار باز	حیرت فتاد بر دل بیچاره با گداز
ساقی بیار باده که وقتِ عیار شد	با غلّ و غش می‌نشان رفت پیش کار
فردا به روز حشر چه داریم تحفه ای	ترسم که ره به دوست نیاریم بی‌جواز
مطرب بیا که شاه و گدا در جهان نمائد	ما نیز می‌رویم بخوان نغمه حجاز
درین چمن به بلبلِ دستان سُرّا بگو	خوش باش غنچه‌ها به شکفتن گرفت باز
تطهیر کُن وضو بساز و اقامه کُن	بر عکسِ خویش در رخِ گل کُن ادا نماز
اما چه خاصیت که ازو هفته نگذرد	گل می‌رود خموش کند ^{۲۴۶} نغمه دراز
همچون کبوتر است که زد دوره شد بلند	جمله ز چنگ آوردش چونکه دید باز
یا کبکوار خنده زنان گردِ کوهسار	لکن به دست شاه بایستاد شاهباز
بلبل بسانِ کبک و کبوتر پی‌گلی	دوران همیشه هست گهی شیب و گه فراز
محمود را پیام ز من زود می‌دهید	تا وجه می‌دهد که به نظم آورم ایاز

مخموریم چو رفت تواضع برآورم
 تا کویِ دوست نعره زنان با سر نیاز

150

155

[غزل ۱۵]

[ارمل مثنیٰ محذوف: فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن]

دوش می آمد به من وقتِ سحر بانگِ جرس	اشک جاری شد ز چشمم همچو جیحون و ارس
حزن و رقت یافتم در جان چنان با سوزشی	می‌نمودی هر دو عالم پیشِ چشمم یک عدس
گفتم ای دل این همه نالش ز بهرِ چیست	ساربان آویخته زنگی بر اشتر یا فرس
گفت با من دی همین دیدی که من در نیم‌شب	گریه بسیار آوردم از آن بانگِ عسس
یا در آن شب که نه تنها بودمی در گوشه	خون از چشمم به رخسار آمدی وقتِ غلس
هوش دادم ساعتی زین گریه ها بر من شمرد	شد جواب از من به دل پرسش مرا این است بس

160

8

²⁴⁶ در نسخه "ز نغمه" نوشته شده است.

گفتگو شد در میانه آخر او دادم جواب
 عاریت عمری شمرده هست با من چند روز
 گفتمش ای دل صداها را چه نسبت با رفیق
 بوسه از لب نشئه^{۲۴۷} از مُل بوی گل از یاسمن
 ماجرا زین گونه شد وقتِ سحر با دل مرا
 حیرتم افزود زین معنی در آن حالت که بود
 آمدم با خود بدیدم نیست با من هیچ کس

[غزل ۱۶]

[امضارع مثنیٰ اخرب مکفوف محذوف: مفعول فاعلات مفاعیل فاعلن]

170	مستی ز من بُرد دگر باره عقل و هوش غمّاز گشت چشم ز رخسارِ دلبران نا محرمان ز گوشه کنارند فتنه‌جو آئینه ^{۲۴۸} سان چه رویِ بیاری به پیشِ خلق رو پیشِ پیرِ میکده رسمِ ادب بجو آتش زند بر دل و گویند خوش بسوز	برقع به رخ فکند که چشمت دمی بپوش می در زجابه صاف نماید نهان بنوش با هوش باش محتسب آورده پیش، گوش مردم ز عکسِ خویش رمَد چون نشد نقوش تا از میان برون نَکند رند ^{۲۴۹} خرّقه پوش ^{8b} عاشق ز سوز پخته شود یابد او خموش تا آگهی دهند ترا رازِ می‌فروش رسم و ادب ملاحظه کردند با سروش می خور خموش باش ولیکن نَکن خروش تا تلخیش به سینه رسد دل بشد به جوش گشتم خراب بانگ شنیدم که زد به گوش
175	با ساکنانِ درگه او باش همنشین دی در گذار بودم و رفتم به میکده ساغر گرفت مغبچه دست گفت هان لب بردمش که ساغرِ زرّین به سرِ کشم خودداریش نکردم و افتاده زیرِ خاک	
180		

هاتف ندای داد که ای مستِ بی‌خبر
 زاهد ز شربِ میکده آگاه گشته دوش

[غزل ۱۷]

[مجتث مثنیٰ محذوف: مفاعِلن فعلاتن مفاعِلن فعلن]

²⁴⁷ در نسخه «نشأ» نوشته شده است.

²⁴⁸ در نسخه "آینه" نوشته شده است.

²⁴⁹ در نسخه "زند" نوشته شده است.

سلام بر ز من، ای باد صبح گو به خواص
از آنکه گشته رقیبم فقیه خویش پرست
چه نسبت است به بی‌رنگ رنگ‌آلوده
یکی به زهد لقب گشته طالب حور است
شراب‌خواره کجا زهد و پارسا ز کجاست
به حیرتم ز چه رو بوده جنگ این دو فریق
رسید گوشِ دلم را ز غیب بانگِ حزین
بسوزد این دو فرق تا شوند هر دو فنا
ویا به بحر شوند این دو، بهر در و گهر
ز امتحان مگذر رو تو خویش زن به محک
ز خام، پخته تو خواهی شدن ز سنگ محک

18

19

به رند بوته بیارند می‌زنند به پُتک
چو غش رفت به بیع و شر است نزد خواص

فلان به غیر تو کس را به خود نکرده مناص^{۲۵۰}
به حکم آنکه گه اَلْقَاص لا یُحِبُّ الْقَاص
یکی شده زر خالص یکیست همچو رصاص
یکیست طالبِ می رهْنُ برده از وقاص^{9a}
مگر به گوش نخورده حکایتِ عمرو عاص
کدام اهلِ ریا شد کدام با اخلاص
بلا محک شده، تن بوته ایست بهر خلاص
کدام زین دو بقا یافت اوست خاص الخاص
کدام غرق بُود یا کدام شد غوَّاص
چنانچه صاف شدی همچو زهره شو رَقَّاص
سپر بکن تن خود را مباش قصدِ قصاص

9^a

[غزل ۱۸]

[مجتث مثنی‌مخبون محذوف:مفاعیلن فعلاتن مفاعیلن فع لن]

رَوَم به میکده و داد خواه زان عارض
چه چاره هست مرا چون کُتم، کُشد خنجر
ز چشم مست و خرابش عتاب بنماید
زبان کجاست بگویم از آنکه خال و لبش
بیا بگویم از آن خط که گرد مه چونست
لبان چو غنچه نگه داشته است آبِ حیات
کمان کشیده به من ابروان بسان قزح
نشسته‌ام به کناری به فکر غوطه‌ورم
به من نگر که میانِ خلائقم بدننام
بگرید این دل بیچاره روز و شب سوزان
بُود که وصف‌کنی ماه و آفتابی را

200

195

دریده پیرهن از دستِ جاهِ آن عارض
ز موژگان بزند بی گناه آن عارض
تلفظی نشده در نگاهِ آن عارض^{9b}
به گرد لب چه نشسته سیاهِ آن عارض
میانِ دسته گلی چون گیاهِ آن عارض
بگو چگونه رسم بسته راهِ آن عارض
بین چگونه شده تکیه گاهِ آن عارض
سبب ز چیست فتادم به چاهِ آن عارض
ولیک بوسه نجیدم ز ماهِ آن عارض
نَفَس نَفَس بکشد آهِ آن عارض
صفت‌پذیر نشد صبحگاهِ آن عارض

9^b

²⁵⁰ با قلم آبی و قرمز رنگ روی این بیت و دو بیت پسین خط کشیده شده است.

از آنچه بر قلم آری نه معنی و لفظ است
تمام می‌نشود دستگاه آن عارض

[غزل ۱۹]

[مجثث مثنی‌مخبون محذوف: مفاعلهن فعلاتن مفاعلهن فعلن]

10^a از آنچه بحر بگویم به دل نیاری تو شط نهنگ فقر بیاب و ز او پیرس غلط ولسی در اول دفتر نبوده غیر نقط عیان ز نقش و نقوش است بنگری یک خط در آن زمان که مرا حال بود و دل مهبط نبوده غیر احد در جهان همین و فقط برای مسئله وحده هوست آمده حظ احد بگو و به واحد بده یکی سر خط یکی به جای لب آمد یکیست همچون خط برو تو شهر به شهری که مرد هست قحط از این کلام نبی جمله گشته اند شطط	به بحر راز نشد گم به غیر ماهی و بط نهایتی نبود بحر را ز عمق و ز حد جهان ز جزء و کل همچو با و تاست حروف قلم گرفت به دستش همه نقوش کشید کتاب آنچه بخواندم ز نفس و^{۲۵۱} از آیات ز چشم عشق نگر تا عیان شود بر تو هر آن که دم زده از حق چه خضر و چه چنانچه کشف نمودم به نفس قل فلزم^{۲۵۲} اگر چه گشته جهان لون صورت معنی است کجاست مرد که عاشق شده جهان بیند از آنچه بر نظر آری دوبین شده احوال
برو تو می‌کده ها را بجو که یابی خاص مرو به مدرسه مسجد که هست جمله سقط	210 215

[غزل ۲۰]

[مجثث مثنی‌مخبون محذوف: مفاعلهن فعلاتن مفاعلهن فعلن]

10^b قدح بگیر چو لاله هو الغفور خفیظ بخور ز راج سه ساله هو الغفور خفیظ ز ساقی است نواله هو الغفور خفیظ قسم به جاه و جلاله هو الغفور خفیظ	بخواه جام پیاله هو الغفور خفیظ دوای عشق نشد غیر آن مدام طهور چرا نخواندی ز فرقان تو سورة کوثر شراب پاک‌کننده است از درون اخلاط
	220

²⁵¹ «و» دو بار تکرار شده است.

²⁵² اشاره بر قسمتی از تفسیر سوره یس؛ "أنا بُدِّكُ اللازم فالزم بُدِّكُ": (سید عبدالقادر گیلانی، تفسیر الجیلانی، ۵ جلد، دار العلمیة، بیروت، ۱۹۷۱، ج ۴، ص ۱۸۵)

به خنده آر قرا به لب بکش قدحی
 برو به میکده و هر چه هست بود و نبود
 ترا چه کار ازین خانمان و باغ و سرا
 اگر چه زاهدِ خودبین گناه گفت شراب
 به چابکی و سواری برو به طَرَفِ چمن 225
 چرا دهم دلِ خود زاهدِ ریایی را
 عَرَقِ ز رویِ جوانانِ مه جبین برچین
 میاز سینه به ناله هُوَ الْعَفُورِ خَفِیْظُ
 نقود و وجه و قباله هُوَ الْعَفُورِ خَفِیْظُ
 مرو بغی و ضلاله هُوَ الْعَفُورِ خَفِیْظُ
 ز وعظِ اوست ملاله هُوَ الْعَفُورِ خَفِیْظُ
 به کف بیار غزاله هُوَ الْعَفُورِ خَفِیْظُ
 به سینه داد حواله هُوَ الْعَفُورِ خَفِیْظُ
 مثالِ لاله ز ژاله هُوَ الْعَفُورِ خَفِیْظُ

11^a ز شعرِ من ورقی به ز صد رساله فقه
 بِشُوی آن چه رساله هو الغفور خفیظ

[غزل ۲۱]

[مجتث مثنی محذوف: مفاعِلن فعلاتن مفاعِلن فعِلن]

بدیدم آن قد و بالای دوست شاه شجاع
 حجابِ رویِ چو خورشیدِ او شده اسماء 230
 جهان پدید شد از وی چه جای نیک و بد
 به رقص آمده عالم شراب خواره اوست
 تجارتی بکن ای دوست مایه گیر زمن
 فقیه دوش به منبر نشست و وعظ نمود
 ز من شنو نه ز واعظ اگر چه جلوه گر است 235
 هر آنکه رفت به میخانه آشنایی یافت
 خرابیانِ خرابات اگر چه درس نخواند
 کشیده خویش به گوشه شده است او مدهوش
 بُریده بند ز مخلوق گشته او آزاد
 گهی فتاده به رقص و گهی به پای حریف 240
 لبش به ساغر می، گوش استماعِ سماع

فکنده بود نقابی به رخ ز نور شعاع
 به زیر پرده رُخش بود جلوه گر انواع
 از اوست گشته نمایان تلَوَن اوضاع
 بگو به مطربِ دل چنگ ساز و چنگ
 ز فرطِ جنس چرا غافلی بخر تو متاع
 حدیثِ چنگ و رباب ز راهِ توبه وداع
 از آن که در دلِ عاشق فرح بود نه نزاع
 اگر چه قسمِ رعیت و گرچه شاه مطاع
 به گنج میکده ها نیز هست فیض شعاع
 گرفته دامنِ رندان فتاده گنج بقاء
 چه حاصل آید از ارشاد غیر دردِ صداع 11^b

[غزل ۲۲]

[مجتث مثنی محذوف: مفاعِلن فعلاتن مفاعِلن فعِلن]

ز هجرِ دوست بسوزم به سانِ شمع و چراغ
 کجاست مطرب خوش خوان کند علاج

ز بهر دوست بسوزد دلم چو مجمرِ عود
 بگو به ساقی فرخنده پی شتاب گُن
 دو روز شد که ندارم خبر ز مغیچگان
 دیدم که دوش اهل طرب در چمن شدند 245
 به تعجیل گُن به طُرفِ چمن همچو باد
 بی مطربان و مغیچگان چیست انجمن
 چون اسم زاهد آمد و دارم حکایتی
 دوشم گذار رفت مرا سوی مدرسه
 دیدم که زاهدی است روان شاد باغرور 250
 آمد نشست بر سر منبر چو اهرمن
 زاهد مگر ردای سیاهی به دوش داشت
 بر من نمود بر سر منبر یکی کلاغ^{۲۵۳}

[غزل ۲۳]

[منسرح مثنوی مکشوف: مفتعلن فاعلن مفتعلن فاعلن]

ساقی جان آمده، تا بدهد دُرْدِ صاف
 مست شوم بی خبر، بگذرم از خیر و شر
 من که به خود از عدم، خود به خودی نادم 255
 این تن و جانم ازو، هست تنم چون سبو
 من ز کجایم چه ام، کو وطن و منزل
 من ز کجا آمدم، آمدنم را چه غم
 حیرتم افزود ازین، چاره کجا شد براین
 خیلی دویدم به سر، بلکه بیابم خبر 260
 این سخن از من شنو، تا ندهی دل گرو
 این قدری شد مرا، با تو گنم ماجرا
 هست فنا چون جهان، گم شده اینجا شهبان
 زاهد عالی مقام، طالب هر خاص و عام
 خواب شده صبح و شام، هوش نیاید ز شاف

بر سر میدان شده، گرم شوم در مصاف
 تا که نمائد اثر، طوف گنم در مطاف
 آنچه دمد، می دمم، او ببریده است ناف
 گشته به هم تو به تو، چیست در اینجا خلاف
 قد مرا کرده خَم، کی برسم کوهِ قاف
 گو به کجا می روم، نیست در اینجا شکاف
 مرگ نشسته کمین، گو که زدم من ز لاف
 هیچ ندیدم اثر، آنچه شنیدم گزاف
 رو تو ز خود یاهو شو، نظم سخن هست باف 12^b
 نیست جز او در سرا، گشته ز رنگ اختلاف
 باده بخور در نهان، چیست ترا اعتکاف

²⁵³ از بیت ۲۴۵ تا بیت ۲۵۲ بر وزن «مفعول فاعلات مفاعیل فاعلن» نوشته شده است.

[غزل ۲۴]

[رمل مسدس محذوف: فاعلاتن فاعلاتن فاعلن]

265	هر دلی کو گشت منزلگاهِ عشق نیست شد او را دگر هستی نماید منزوی از خلق، محرم با حرم تا ننوشتی از درون آبِ حیات خود به خود گوید سخن از ریب و شک وَحْدَهُ در وصفِ حق شد غیرِ او	270
13 ^a	یافت خلعت او ز شاهنشاهِ عشق همدم او گشت و شد آگاهِ عشق رکنِ دولت بوده در ارکانِ عشق کی قبول آیی چو من دلخواهِ عشق مست پنداری چه دانی راهِ عشق مشتبه گردد زِ اِلَها اللهِ عشق رتبه‌ای بگرفت در درگاهِ عشق تا چه نام آید بر او از شاهِ عشق یک قدم نه تا بینی جاهِ عشق چون علی بر چاه گوید آهِ عشق خواه منطق خواه گلشنگاهِ عشق	275
مثنوی هم خواجه شمس و مغربی خوشه چین هر یک ز خرمنگاهِ عشق		

[غزل ۲۵]

[رمل مثنی محذوف: فاعلاتن فاعلاتن فاعلن]

280	آبِ آتش‌گون بده ساقی نمی شاید درنگ عشق مغرور است و جایِ خود نکرده هر دلی هر که او سر زد به زیبایی بدو شد کارِ عشق تو کجا دیدی نهنگِ فقر از او آگه شدی مست و حیران بی خبر افتادگان را رو بیاب لب‌خموشان را بجو و گفتگو در پیشِ اوست تا به کی در فکرِ مال و جاه یا اسم و نشان گرچه صورت جلوه‌گر گشته است در چشمِ حریف در تصرفِ گر بیاری با بضاعتِ مُلک و جاه	285
13 ^b	صفحه دل را بشویم تا نماید هیچ زنگ عاشقِ خود را فنا سازد ندارد نام و ننگ ور نه با اشخاص بی‌معنی ندارد عشق جنگ بل همان دیدی ز درویشی که خورده چرس و بنگ از دو عالم او گذشته بر درِ میخانه دنگ کنج مسجد بحث باشد قال و قیل و دنگ و فنگ رو یکی معشوق دست‌آور نمی‌شاید درنگ کار او شد بچه‌بازی نیست غیر از زنگ رنگ نیست جولانگاهِ دل چون هست دنیا جایِ تنگ	

خوش گرفتند عارفان از دامنِ پیرِ مغان ریختند از دامنِ خودشان هر آنچه بود سنگ
 راه باید رفت منزلگاهِ کی باشد وطن ار سواره ور پیاده گر تو باشی پای‌لنگ
 در درِ میخانه بنشین عاقبت یک‌رنگ باش
 دستِ خود را کش ز زاهد تا نباشی از^{۲۵۴} دورنگ

[غزل ۲۶]

[مجتث مثنی محذوف:مفاعیلن فعلاتن مفاعیلن فععلن]

290 جهان ز عارض ساقی شده پر خط و خال نهان ز چشمِ رقیب است نبی ز چشمِ حرم کجا به کویِ حقیقت رسی از این گرداب ز ساقیانِ شکرلب بجوی آبِ حیات قدح بگیر به کف، صافیِ شراب ببین دل آینه است صفا ده ز آبِ آتشگون 295 ز صورت ار نگذشتی همیشه غم با توست تراست این همه بانگ و صفیر ای مرغک خدای لم یزل و لایزال بهر که گفت که من ز نسیئه‌خوری در جهان، ملول برو به دامنِ پیرِ مغان بزن چنگی 300 اگرچه ناز کند او تو خاکِ پاش ببوس قیام کن به در او و صبح و شام بنال	به زیر پرده نهان گشته یارِ میمون فال غبار از دلِ خود پاک کن ز بهرِ وصال تو غوطه‌ور شده‌ای روز و شب به بحرِ خیال مگر تو طالب هستی نه‌ای به آبِ زلال در اوست عکسِ رخِ دوست با کمالِ جلال 14^a کدر از او چو زُدودی فتد ز عکسِ جمال از اوست این همه رنج و آلم خیال و ملال فضای قدس کرا شد زند در او پر و بال قصور و حور و بهشت است و صبر کن به مال ز مسجد آنچه شنیدم به میکده است الحال از اوست کشفِ حقایق ز غیرِ اوست محال
---	--

[غزل ۲۷]

[مجتث مثنی محذوف:مفاعیلن فعلاتن مفاعیلن فععلن]

به دوستانِ بلاکش ز من برید پیام طهارت آمده اوّل دوم تو قبله بیاب	وضو زراح نمایند و غسل را به مدام بر ابروان چون محراب او بکن تو قیام
--	---

²⁵⁴ در نسخه «ز» نوشته شده است.

- دهان خموش به دل گفتگو بایست چنان
 بخوان تو جمله الحمدُ سورة توحید
 رکوع گن به کمر دست او بیوس ز دل 305
 چنانچه خیز شدی زود سجدتین بیار
 شهادتین بیاور دمی به جان افتد
 ز قعده گشتی چو فارغ، قیام و ذکر نما
 دوباره حمد بکن دست خویش بر به دعا
 دوم رکوع ز بهر خضوع و خشیت اوست 310
 سیم سجود که من رو نتابم از این در
 مرخصش بکنند بعد از آنکه داد شهود
 ز من نه‌ای تو جدا رو شدی تو اهل سلام

[غزل ۲۸]

[مفاعیلن فع مفاعیلن فع]

- بیار دستان، حدیثِ مستان
 بگو به مطرب، بخوان ز یثرب
 تمام شد دی، بلند شد نی 315
 بیا بده گل، که خواند بلبل
 چه گستری دام، کفم بنه جام
 بکش کنارم، که من فکارم
 نمانده وجهی، از آن بُد هی
 خموشیم به، قدح به من ده 320
 ز شور در سر، سکوت بهتر
 بشارت آمد، که ساقی داند
 دل است خرم، مرا ز چه غم

چرا خموشی، ز راز پنهان^{۲۵۵}
 نوایِ شور آر، چه داری افغان
 بگو تو هی هی، شکفت بستان
 به باغ شد گل، چه شد ز مستان 15^a
 چه آید از نام، نیم ز خامان
 بکن خمارم، شوم ز مستان
 ز من چه بجهی، دل است سوزان
 زَنخ به از به، چه خواهی برهان
 بشد به من فرّ، ز تاجِ خوبان
 جهان نماند، به شاه و سلطان
 بسانِ شبَنم، میانِ بستان

رخم شده زرد، دواست این درد

ز دو ید او کرد، مشو تو نالان

²⁵⁵ روی متن این غزل با قلم آبی و قرمز خط کشیده شده است.

[غزل ۲۹]

[مجتث مثنی محذوف: مفاعیلن فعلاتین مفاعیلن فععلن]

325	مرا ز هر دو جهان غیرِ او نشد دلخواه	درین میانه مرا نیست غیرِ عشق گواه
	به زیر خرقه صراحی کِشم ز ترسِ رقیب	اگرچه خُفیه بنوشم ولیک داند اله
	اگرچه مذهبِ ما کفر خواند زاهدِ شهر	جواب می‌ندهم اوست از همه گمراه ^{15b}
	از آن زمان که رهی یافتم به میخانه	قمارِ عشق به بازی بُبرد رَحّت و کلاه
	نصیحتی است ز من یادگیر در عمل آَر	ادب بجوی ز دستت مده تو ناله و آه
330	ز های و هوِی سگان ترس را کناره بکن	فراز و شیب طریقِ هُدی، خداست پناه
	اگرچه نور نماید ز دور آتش‌وار	ز کوه سینه تجلّی بود ز سرّ اله
	بسوز آتشِ دل آب ریز از میِ صاف	که تا هلاک نباشی ز تابِ آن درگاه
	به عاشقانِ بلاکش ز من پیام برید	بلا بگردد و آخر رسد به منزلگاه
	قدم زنانِ ره عشق نیست بی‌اجرت	عمل که بهر وی آمد نگشت هیچ تباه
335	مرا چه کار به زاهد که فعلِ اوست ریا	نیرزد آنچه عمل کرده نزدِ من یک کاه
	نصیبِ ما شده می، نامِ ما خراباتی	
	یکی لقب به اسد گشت و دیگری روباه	

[غزل ۳۰]

[امضارع مثنی اخرب مکفوف محذوف: مفعول فاعلات مفاعیل فاعلن]

	آینه شد سخن که نماید جمالِ تو	هرگز قلم ادا ننماید جلالِ تو
	هر جا که روی چون مه و حور هست بی گمان	شد او کنایه از لبِ تو یا ز خالِ تو ^{16a}
	هر جا که هست صاحبِ اوصاف و خلقِ خوب	شد آیتی ز خلقِ عظیمِ رجالِ تو ^{۲۵۶}
340	هر کس که رویِ دل ز هوا سُست کرد پاک	آن دل صفا گرفت، شد از او صقالِ تو
	باشد فنا از آنچه ورا صورتی شده	معنی بقاست می‌نشود هم زوالِ تو
	درک و شعور و عقل هم از پرتوِ تو اند	کامل مکمل از تو شده وز کمالِ تو
	آبِ حیات از لبِ لعلت نمونه ای	خضرار بخورده نیست به غیر از زلالِ تو
	ناز از تو می رسد به جهان کانِ نازِ کیست	هر جا شده نزاکت و ناز از دلالِ تو
345	هر جا که هست شاخِ بزرگی ز یمنِ توس	آن شاخه از تو رسته شده در نهالِ تو

²⁵⁶ در نسخه عبارت: «عظیمت ز حال تو» تصحیح گردیده است.

مردان کجاست تا فکند تخم بر رجم شایسته نیست بر همه غیر از رجال تو
هر جود و بخششی که نمودار بوده است شد ذره ز بخشش تو وز خصال تو
فعلِ حُسن که جلوه‌گر آمد ز عارفان
گویا که قطره ایست ز بحرِ فعالِ تو

[غزل ۳۱]

[رمل مثنی محذوف:فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن]

16 ^b	از وجودت کُل بسوزی همچو من پنهان شوی	گر خبر خواهی ز من باید که بی‌سامان شوی	
	بندگی بسیار خواهد تا مرا دربان شوی	نئی به آسانی ترا این درس می‌آید به دست	350
	جستجو کم کن بیا تا قبله عرفان شوی	گردش دل از پی آن است کو عارف بود	
	طالب ما شو اگر خواهی که صاحب جان شوی	عکس جانان بر صورها جلوه‌ها دارد و لیک	
	جان خود را وقف کن بر ما که تا جانان شوی	جان چه باشد پیش جانان طالب جانی اگر	
	تا بسوزانم به سازی جملگی رخشان شوی	حلّ و عقد ار خواهی ای جان دور کن بر	
	صورتش را گر گرفتی هان یقین شیطان شوی	آنکه من من یا مرا گوید نه قصدش صورت	355
	تا گرفتار صور هستی کجا انسان شوی	گنت کنزاً ^{۲۵۷} از لب پیغمبران فرموده حق	
	لجّه ای هستم نیم جو غرق شو عمان شوی	ظرف را از می جدا کن وانگهی ز آبم بخور	
	تا که در ششدر فروبندم ز هست عریان شوی	بازی به شطرنج با من باز نرد دلبری	
	عاقبت در گنج وحدت قابل احسان شوی	در خراب‌آباد شرکت، ذوق عرفان را طلب	
	زاهد و بابی و شیخی جمله غرق شرک اند		360
	تا تو ز ایشان نگذری کی صاحب ایمان شوی		

المُخَمَّسُ ايضاً منه في طاب الله الثراه

[رمل مثنی محذوف:فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن]

[مخمس ۱]

ای که پیشم دل گرو ناکرده داری دلبری دلبری را حُسن باید نی سفیدآب و زری

²⁵⁷ اشاره حدیث حضرت محمد (مجلسی، محمد باقر، بحار الأنوار، ۱۱۰ جلد، مؤسسة الوفاء، بیروت، ۱۴۰۴ ه.ق، ج ۸۴، ص ۱۹۹ و ۳۴۴)

- کارِ آهنگر کجا و صنعتِ میناگری
یک قدم از خود گذر کن تا توانی بنگری
- رو زُکام از خود جدا کن تا ز من بویی بَری
- عشقِ وافی اوست می‌ناید به تعلیم و به درس
سرِ سلطان می‌نگنجد در خورِ هر بوالهوس
- پختگانِ عشق را فریاد نبُود چون جرس
تا نریزی اشک از رخسار چون رود ارس
- تاجِ دولت کی دهندت یا کلاهِ سروری
- نظمِ گفتن عاشقان را می‌نماند بس کمال
جلوه‌گر در چشمِ عارف کی بود غیر از جمال
- صوفیان زین هر دو فارغ منتظر محوند و لال
ساقیان مستند و رقصان محرمان با جلال
- پایشان دِه بوسه، گر جویایِ آبِ کوثری
- ای که واقف نیستی یک نکته ز اسرارِ وجود
عاقبت را دید باید من شدم اُستا چه سـود
- اطلس و کرباس خواهی یا که هستی وجود
دور کن از خود هر آنچه هست از بود و نبود
- بی خبر شو تا خبر یابی ز امرِ داوری
- شیخی و پیری حکیمی نه ز پی بندِ کس است
ناکس است آن کس که او خود در پی بندِ کس است
- بندگی خود بند باشد کو که آن کس هر کس
آخر این ها را رها کن این هوس‌ها خود بس است
- رو مجرد شو که تا از سرِ وحدت بو بَری
- هر متاعی را خریداری که او محتاجِ اوست
هر که صورت را پرستد در جهان کی مغز جوست جوست
- چون شناسی مغز را از قشر یا مغزی ز پوست
خواب را از هوشیاری یا که دشمن را ز دوست
- غور کن در بحرِ معنی تا بیابی گوهری
- این جهاد و دین صلوات و صوم و قبله بهر کیست
یا ازین حج و زکات و خمسِ تو مقصود چیست
- یا صفا مروه از این چیزی به من مفهوم نیست
زهدِ زاهد عرفِ عارف را پهلِ اینجا بایست
- سالکِ راهِ حقیقت شو به معنی پی بَری
- قهر و لطفش عاشقان را هست دایم راهبر
این دو ضد در چشمِ عاشق چون نماید شور و شر
- تا نباشی تند و پُرآن، از پلِ صورت گذر
احولـی تا در میان شد دوست ناید بر نظر
- تا چنین هستی کجا ز ارواحِ عیسی بو بَری
- این قدر غافل چرایی نوجوانا از اجل
عبرت از همسایه گیر و چند با مردم جدل
- این حیاتِ عاریت را از چه رو آری بَدَل
کیسه پر زر در بغل کردی چه داری بس عمل
- چون شود شمعِ حیات پیشِ بادِ صرصری
- هر چه خواهی در تجرّد باش خواه از اندرون
غیرِ حُبِ مردِ حق حاصل نبخشد از برون
- صورتش را بت نظر کن معنیش لایدرگون
خواب را از سر به در کن بگذر از دنیایِ دون
- کوشش بسیار باید تا بیابی رهبری
- ای که عاشق نیستی دستی مگش از عاشقان
بهره‌ور آن کس بُود کو بُرد بو از عارفان
- روشنایی یابد آن کس شد مقیمِ سالکان
از کجا یابی خبر ای مدعی از طالبان
- تا به کی مسجد نشینی یا بکوبی هر دری

بر قلم آمد نویسد وصفِ سلطانِ نجف
عالمی را پُر ملایک دید آنجا صف به صف
خواست تا اسمی بیارد هاتفی گفتا نجف
اسم را گُنجا کجا یا وصف را آنجا شرف

395

وصف ذره چیست پیش آفتابِ انوری
ای برادر قصدِ حق زین عالمِ اکبر تویی
باید از خلقِ جهان آخر تو برگردون شوی
چيست اين دنيايِ فانی رو بجو راهِ هدی
گر شدی سلطانِ عالم عاقبت باید روی
چون نمی خوانی ز فرقان آیه لا تَسْتَوِی^{۲۵۸}

چند پیمایی ره دنیایِ دون با اضطراب
نقشِ شیرِ گر کُشد ساقیِ مترس از پیچ و تاب
رو پی معنی بخواه از دستِ آن ساقی شراب
قیدِ خود را پاره کن از سویِ ساحلِ رو بر آب
تا بیاسایی در آن وادی وحدتِ نغنی

400

سرمه ای برکش به چشم از خاکِ پایِ عارفان
عرشِ رحمن شد در این ویرانه جایِ عارفان
در جهان هرگز نباشد غیرِ رایِ عارفان^{۲۵۹}
نیست کن هستیِ خود را در رضایِ عارفان
شد در این عالم طُرق هاشان طریقِ مثنوی^{19^a}
ای برادر جامه فقر از همه بالاتر است
آنکه عریان شد ز هستی خلعت او را در بر است
کی برش زبید حریر و یا کلاهِ خسروی

405

در جهان کهنه راهِ عالم این صورت گرفت
هر که شد او را مقلد بی گمان رتبت گرفت
زاهدان را ترک کن کو در جهان شهرت گرفت
رسته شد آن کس کزین منزل به جان غربت گرفت^{۲۶۰}
هان و هان مانند ترسا تا به صورت نگروی

410

آن که گندم کاشت در آخر همان گندم بچید
نوبهار آمد زمستان رفت گشته روزِ عید
در جهان هر کس که جو پاشید روی گل ندید
در جوانی سعی باید چونکه تابستان رسید
غیر از آن تخمی که کشتی و نشاید بدروی

طالب اسرارِ حق هستی بیا از من شنو
تا درون نسرين و گلِ کارم نیارد خار و جو
دل نخستین^{۲۶۱} پیش من نه تا شود پیشم گرو
تا بچینی لاله و گل چون شود وقتِ درو
نی ازین گل های صورت گر تو هستی معنوی^{19^b}

415

خمِ دل را ز آبِ آتش گون بیا پر جوش کن
غرقة گردابِ وحدت شو زبان خاموش کن
جام می از دستِ ساقی گیر و وانگه نوش کن
هرچه آید بر درونت گوش خود را هوش کن
رازِ کونین از درونت در خموشی بشنوی

420

ز آن سبب شد کلمه حق در جهان آینه وار
تا که دل بیند جمالِ خویش در وی استوار

²⁵⁸ اشاره بر سوره فصلت آیه ۳۴ «وَلَا تَسْتَوِي الْحَسَنَةُ وَلَا السَّيِّئَةُ...»

²⁵⁹ این بیت و بیت زیرین با قلم آبی و قرمز رنگ مخطوط شده است.

²⁶⁰ این بیت و بیت پیشین با قلم آبی و قرمز رنگ مخطوط شده است.

²⁶¹ در نسخه «نخسین» نوشته شده است.

عشق ها ورزد چو عاشق گشت او با وجه یار
هر که لافِ عشق زد او تا نیامد پایِ دار
کی نشان یابد ز حال بی نشانِ مولوی
چيست دریا یا که جیحون پیش دریایِ عدم
حیرت از حیرت فزونتر موجِ دردی دم به دم
۴۲۵ لَمْ يَلِدْ لَمْ يُولَدْ^{۲۶۲} او را وصف باقی جمله دم
گر تو واقف زین بیانی چون نباشی منزوی

ایضاً منه طاب ثراه [فاعلاتن فعلاتن فاعلاتن فعلا]

[مخمس ۲]

چيست اين گنبدِ مینامثل و نیلوفری
که کشیده است به بالا نه ستونش نه دری
یا که این اختر و مه گشته بدین زیب و فری
رعد و برقی که زند بانگ چه سان کرّ و فری
۲۰^a خبرم نیست خبر ده تو اگر باخبری
این چه غوغاست ز بازار و دکان گشته بلند
۴۳۰ از کجا آمده این فوج که بیرون ببرند
یا چه طلیست که هر کوچه و بامی بزنند
کیست سلطان که چنین زینت و بازیب و فرند
به کجا می رود این قوم ندارد اثری
کیست آنکس که برون^{۲۶۳} می نگرد از چشمم
یا کدام است نم و قطره جدا شد از یم
ز کجا آمده بر روی گلستان شبنم
۴۳۵ بلبلان چیست در این معرکه گشتند جری
چيست کوثر که خدا اسم برد در قرآن
جنتِ دوست کجا هست در او شد غلمان
قصد از چیست ز انهار و قصور و حوران
یا کدام است می صاف ندیده کوران
بنمایید ببینم که نیم نسیه خری
مسجد و منبر و محراب همه هست جماد
من ز خود بی خبرم چیست مرا اصلِ فواد
۲۰^b من ز سنگ و گل و آجر نشوم هرگز شاد
حرفِ زاهد چه کنم گوش من آید چو باد
گو که او بر سر منبر بکند جلوه گری
به سراغش بدویدم همه جا با خطری
مسجد و میکده رفتم که بیابم خبری
بلکه از گمشده خویش بجویم اثری
زین روش ها نگشادند به من هیچ دری
به من ای دوست ز چشمم بکن آخر نظری
این چه آب است که رقص آید از او پیرو جوان
جوی هرکس که درآید شود او مست از آن
۴۴۵ جمله مخلوق جهان گشته پی آب دوان
هر که ز آبش نخورد زرد شود همچو خزان

^{۲۶۲} اشاره بر سوره اخلاص آیه ۳ « لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ »
^{۲۶۳} در نسخه « بیرون » نوشته شده است.

منبع آب چه خوش بوده عجب پُرشِگری

چیست این قبله که مامور شده خلقِ جهان یا چه معنی است که در بادیه باشی عربان

یا کدام است که بر قتل رسانی حیوان چه شود فیض به من آنچه بریدم قربان

بهر عقبی چه شود آخر از اینها سپری

این همه ورد گنی چیست ترا حاصل از او یا مراد تو از این ورد کدام است بگو

سخت تر از تو من دلشده رفتم هر سو عاقبت میکند ها منزل من گشت جز او 21^a

این عمل ها که بگردم ندیدم اثری

450

و منه طاب الله مضجعه فی التّرجیعات

[ترجیع بند ۱]

[فاعلاتن مفاعِلن فع لن (فعلن)]

22^a باز آمد مرا جنون با شور راز عشق از چه می گنی مستور

زین سخن گشته چشم ها روشن بهر عشق آمده کتاب زبور 455

هر چه آید درون بیار برون عشق را نیست ذره دس‌تور

تو ندیدی که های و هوی جهان موج عشق است آمده به ظهور

از کجا دیده‌ای تو غیرت عشق عشق بوده است در جهان مغرور

نشینیدی مگر تو در سر دار خود انا الحق نمود در منصور

در جهان هر که بوی عشق برد مست باشد همیشه سال و شهرور 460

درد او را ز بهر عشق آمد خُلق را در دهان همیشه چو نور

هر زبانی که درد عشق کند نیست او را و غیر این تن گور

از رخ عشق رو تو پرده فکن خویشتن کن ز بهر او مهجور

عشق نزدیکتر ز تو به توست تو جدا مانده گشتی از وی دور

22^b در جهان عشق از همه بالاست کبریایی‌ور است هر چه غرور 465

هان و هان سعی کن به عشق رسی تا درونت از او شود معمور

معنی عشق بر قلم ناید لفظ او کرده نظم من مستور

نظم ها ز عشق یافت نظام و نه اشعار من شدی رنجور

عشق آورد لفظ را به نظام و نه ترکیب می‌شدی مقصور

عشق را کو نشانه و نامی عشق را شد نشانه اسم و سرور 470

گاه هستم به عشق گاه نیم گاه هستم به عشق و گاه مخمور

عشق را در جهان قرینه کجاست از ازل بشمری تو تا دم صور

عشق با من همیشه بوده چه سود من دوانم به پای اهل قبور

تا بدین جا رسید قصه عشق در مرا زد یکی ز اهل فطور

475	انـدرون خواستـم بـیامـد او بخیـه زن نوجـوان طالـبِ حق گفـتم او را خـبر چـه هـست بیـرون ما درین گفتگو و بانگِ خـروس قال و قیلـی میانِ مرغان شد گوش دادم ز مرغـها شنوم گویـا هاتـفی بـه گوشـم گفـت	23 ^a	داشـت عـمّامـه بـه سـرِ کافـور داشـت در دـل ز عشـق شـور و نشـور گفـت عشـق اسـت هـر کجـا منـظور خاست ²⁶⁴ از خانـه با کمالِ سـرور بانگِ غوغا چـه قـدر بُد مـقدور بـل خـبر یابـم از زبـان طـیور نکـنی باز ز اسـم هـا تو عبـور
480	هـر چـه محـسوس، پـرتـو ساقیـست هـمـه فـانی و وجـه او باقیـست		
485	عشـق گفتـا قـلم بـزن ز اسـرار یـک دو ساغر بنـوش ز آبِ حیات مرغِ دـل را ز نو بـده باز گفتگو در کجـا شـده بیـ او عطر او را گرفته هـر جا گُل هست ازو گشـته جـمله عالم انـدرین بازای ریسـمانی کـو از کـه پوشـی حدیثِ عشـق بـگو تـو نبـینی چـه طـور پیچـیده با لبـاس آمـده اسـت او بـه میان اسـم پوشـیده گشـت آهـنگـر از چـه رو گشـته انـد مـردمِ مسـت نـه چـنان اسـت ایـن هـمـه گفـتی بـلکـه مسـتی، تـو مسـت میـبینی بـاز آمـد ز دـل جـواب مـرا یـک دو جامی بـخواه از ساقی منزوی شو ز خـلق یـک چـندی از رفیقان بـُـر بـه گوشـه نشـین بـلبـل ایـن نالـه از چـه رو آرد رَو کـمآنچـه بـه دسـت آ و بـیین	23 ^b	چـه نشـینی خـموش کُن گفـتار تا شـوی مسـت و بیـخود و سرشار رازِ حق را چـه گشـته ای سـتار رو گذر کُن ز کوچـه و بازار وین درختان ازو شـده پـربار در جـهان کیـست تا شـود هـشیار هـمـه بازای کُنـان صـغار و کـبار لَیْسَ فـی الدَّارِ غَیْرَهُ دِیَارِ ²⁶⁵ هـر کجـا گُل قـرین شـده با خـار یـکی سـتار گشـت و یـک جـبار گـاه بَقـال شـد گـهی عَطـار نـه سـبو دسـتشان نـه خـورده عـقار هـرزـه گـو از جـنـون، سـرت دَوّار خویشـتن را کشـیده ای تو بـه کـنار کـار ایـن اسـت، مـن نَیـم بیکار از چـنین هـمـرهـان بشـو بـیزار یا بجـو در جـهان یـکی دـلدار یا دمِ خویشـتن بـه مـن بسـپار لحـنِ داوودِ علـمِ موسـیقار چـه صـداهاست در میان سـه تـار
490			
495			
500			

²⁶⁴ در نسخه «خواست» نوشته شده است.

²⁶⁵ اشاره بر جمله منسوب به منصور حلاج؛ «لَیْسَ فـی الدَّارِ غَیْرَهُ دِیَارِ»

	تو درون را چو تار خالی گن	
	آمد این چند کلمه‌ای به قلم	
505	من نفهمیدم این چه شور و شر است	تا ز خود بشنوی تو ناله یار
	کیست مؤمن کجا شد آن ترسا	دادم اقرارِ خویش را انکار
	نفس را اسم خوانده شد کافر	یک خبر زین میان ز پیش من آر
	احوالی کرده مردمان را گیج	یا کدام است گفته شد کفار
	هان و هان این دویی به خود میسند	از میان رو تو این دویی بردار
510	سگِ نفسِ به گوشه خوابیده	خار گشته است چشمشان گلزار
	جدّ و جهدی بکن ز بهرِ جهاد	از چنین دیو اندرون هوش دار
	چه نشستی ازو چنین آرام	استخوان کم دهش مکن تیمار
	او نه‌بگذاردش به دوست رسی	سایه پیر خواب و دل خوش دار
	باز شد این جواب بر من مست	او گرفته است از تو صبر و قرار
515	پیش از این دم‌زدی تو از وحدت	او ترا گشته در جهان اغیار
	این دویی باز از کجا آمد	احوالی را تو داشتی انگار
	گه شوی احوال و گهی یکتا	چند شعر از دویی شده اقرار
	اهلِ وحدت دو از کجا آرد	بنگ خوردی مگر شدی خمار
	تا بدینجا قلم به سرعت بود	لحظه‌ای شو ز خویش برخوردار
520	خواب بگرفت ساعتی چندم	دم نزن چون نیی ز اهلِ کبار
	آن زمان آمدم ز خانه بیرون	حالتم گشت حالتِ بیمار
	گریه آمد مرا به حالتِ خویش	باز خود آمدم شدم بیدار
	با دلِ خویش آمدم به مقال	آورم دست چند سبب و انار
	من و دل هر دو در سوال و جواب	اشکریزان شدم چو ابر بهار
525	شد صدایی به گوشم آهسته	خاموش از گفت و جمله‌گی گفتار
	ناگهان پیش و پس نظر کردم	کس دیگر نبود قصّه گذار
		ایستادم به جان قلندر وار
		این صدا آمد از در و دیوار
	هر چه محسوس، پرتو ساقیست	
	همه فانی و وجه او باقیست	

ایضاً منه طاب ثراه فی التّرجیع ببحر المثنوی

[فاعلاتن مفاعلهن فع لن]

[ترجیع بند ۲]

بنویسم از آنچه در دل هست

عشق گفتا قلم بگیریم دست

530 به به زیبان آورم سسخن از راز
 عشق را نیست اول و انجسام
 ابتدا نیست عالم حق را
 هست عالم چنانچه بود آغاز
 ابتدا انتهایست دایره وار
 صنع صانع کجا شود اتمام
 535 آورم بهر تو یکی تمثال
 نقش ها هست در دل معمار
 در دل او همیشه هست سرور
 نقش دل را بیاورم به شهود
 سود او غیر عشقبازی نیست
 540 بهر خود نقش خویش آینه ساخت
 اسم حادث شد آن عمارت را
 زاهدان مست گشته زین صورت
 آن عمارت نبود و نقش نبود
 حال بر گو به من عمارت چیست
 545 عکس ها می شوند جمله خراب
 پیش از این گی عمارتی بوده است
 اولش نیست بود و آخر نیست
 کی رود نقش دل ز معماران
 از ظهور عمارت از معمار
 550 گی شناسی تو هستی معمار
 من فرورفتم از پی تمثال
 فعل حق را میار از چه و چون
 ناگهان شد صدا مرا ز درون
 نکته باریک گشت لیک بدان
 555 نقش نقاش از برون فانی است
 من به معمار در سؤال و جواب
 شد به گوش دلم فصیح زبان

مرغ دل را گنم از این پرواز
 عشق داند حدیث عشق نه خام
 کی نشاینده یار بیصدق را
 25^b بعد از این همچو اول آمد باز
 دایم الوقت بوده زو این کار
 چشم بندی نموده بهر عوام
 لیک بر اوج آوری پر و بال
 کارگاهی نشانده او صد بار
 صنع خود را برون²⁶⁶ کند به مرور
 تا که از نقش خود بیابد سود
 غیر او کیست یا که سود ز چیست
 عشق خویش گشته نرد بباخت
 با تو گفتم من این اشارت را
 در جهان بوده طالب شهرت
 بعد ظاهر شدن ترا بنمود
 غیر سنگ و کلوخ دیگر چیست
 بعد چندی عمارت هست برات
 26^a بعد از این شد خراب بیهوده است
 من ندانستم های و هوی ز چیست
 از دلش نقش ها چو آب روان
 بیش و کم نامده شده آثار
 روز و شب گشتی عشق آثار
 گفت ترجیع بند رو به مال
 سر او زین بیان نشد افزون
 می گنجم به قافیه قانون
 ساعتی غور کن ز دل برخوان
 لوح دل کی رود که او باقی است
 گل و آجر ز سنگ و خشت و برات
 اسم چیز است آوری به میان

²⁶⁶ در نسخه «بیرون» نوشته شده است.

هرچه محسوس، پرتو ساقیست 26^b

همه فانی وجه او باقیست

عشق آمد دگر به من گفتا	راز من گو برای اهل صفا	
گفتم ای دوست خانه از معمور	چه خبر دار می شود آیا	560
غیر این خانه حدوث و زمان	در نظر چیست تا شود پیدا	
از کسی کو ندارد اسم و نشان	چون کنم وصف، من ز چون و چرا	
هاتفی گفت چیست غیر سخن	چشم طالب ز او شود بینا	
این سخن مرئه شد به اهل جمال	هست ثابت همیشه پا بر جا	
گفتم ای دوست بهتر از آفاق	آینه می شود به اهل لقبا	565
چون نظر نیست اهل عالم را	نگردد در صفات ما فیهما	
من چه هستم ز هو زخم دم را	او منزه ز شرک و کفر و ریا	
باز آمد جواب بی چه و چون	تو ز منزل سخن بکن افشا	
عالم قدس جای عنقا یست	ز هره نی کس که دم زند آنجا	27 ^a
مرغ احمد به اوج بوده ز او	کس نرفته است در جهان بالا	
لیک با آن مقام می گفتی	رتبه در منزل است لی حقبا	
هر کسی حرف زد ز منزل خویش	شاد گشتم که گویم از یکتا	
چون به گوشم رسید حرف درون	بانگ هر کس ز خانه است و سرا	
خلقت خلق بهر معرفت است	قدر هر کس به رتبه کرده قضا	
بحر را هرگز انتهای نیست	و آن یکی غرق گشته در دریا	
آن یکی دم زند ز کف صو	نیستم ذره ز خود گوینا	
من بیچاره گم اندر گم	تا بدانم کجاست، او آدنا	
من ز مستی سرم نگشته بلند	زیر پایم فتاده هر دو سرا	
هوش و عقلم همه شده فانی	در نجف زیر پای آن مولا	
چونکه خوردم می چهل ساله	نه فنایم بماند نی ز بقا	27 ^b
تا که جامی گرفتم از دستش	مگه بودم نبود کوه منا	
صاف گشتم نبود جای صفا	گه رکوع بود گاه سجده و دعا	
گرم بودم فتاده پای حریف	خویش کردم ز بهر دوست فنا	
ناگهان در میان مستی، خوش	بر یمین و یسار و تحت و سما	
من دران بیخودی شدم نگران	از در و دشت کوه و صحر	585
دیدم آواز دوست گشته بلند		

هر چه محسوس، پرتو ساقیست

جمله فانی وجه او باقیست

ساقیا خیز و ده ز آب زلال آب شوید ز دل هر آنچه ملال

دل شود پاک عکس بنماید
 هر چه اندوختی کنار بگذار
 می معنی بخور ز اهل دلان
 عشق بحر است و عمق پیدا نیست
 هر چه بینی ازو شده موجود
 پرده‌بردار، نیست این خورشید
 عالم انور ز آفتاب شده
 معنی وحده به من برگو
 اول ارشاد مصطفی این بود
 بعد پاکی هر آنچه می‌خواهی
 تا تو اقرار ناوری وحدت
 حق ترا بهتر از همه عالم
 شهرت از بهر چیست او که نماید
 حسن خلقی به دست آر و جز او
 تو کجا خاندان کهنه کجا
 خنده خواهی در این جهان فنا
 عشوه گر می‌شود عروس جهان
 من و دل هر دو فکر قافیه‌ایم
 گوش دادم که این صدا ز کجاست
 شور و غوغا بلند گشت چنان
 شور از کیست یا که این ماتم
 یکی در پای و گردنش غلی
 و آن دگر همچنان به گریه شده
 قلم از دست شد، شدم حیران
 شور مردم مرا به رقص آورد
 زین صدای برون جواب رسید
 آمد این مژده با صدای حزین

590

595

600

605

610

615

تا بگویم ترا از حال رجال
 می صافی بخواه اوست حلال
 دوست باشی ز فوق و تحت و شمال
 نشود بحر عشق هیچ زوال
 سخن اهل دل نگشته ضلال
 لیک سوزد ز تفر او پر و بال
 گردد را رو ز پیش چشم بمال
 چه نشینی به پای قال و مقال
 قل هو الله^{۲۶۷} تا رسی به کمال
 کن ز من هر چه بر تو هست سوال
 هستی در چاه و در میان جوال
 تکیه کم کن به ملک و مال و منال
 با تفکر نگاه کن به مآل
 فایده بخش نیست هر چه خصال
 منشین این قدر به پای سفال
 چند روزی ز بهر دوست بنال
 دل مده کوست در جهان محتال
 شد ز همسایگان صدای قوال
 به عروسی است بانگ سور و تعال
 من فرورفتم اندرون خیال
 یکی شاد است و دیگریست ملال
 دیگری بسته پای خود خلخال
 و آن یکی ابروان همچون هلال
 در نوشتن به من نشد اقبال
 محو گشتم نمأند دیگر قال
 زد به گوش دلم ز هاتف حال
 این نشد گوش تو به زخم دوال

28^a

28^b

هر چه محسوس، پرتو ساقیست^{29^a}
 همه فانی و وجه او باقیست

²⁶⁷سوره اخلاص آیه ۱ « قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ »

رباعیات

[ایضاً]

[رباعی ۱]

29 ^b	عمرت ز چهل گذشت نزدیک به شصت دیگر پی دنیا چه روی راه تو بست	ای دوست بیا نشین دمی با من مست گر گرم شدی ز آتش مستی من
-----------------	--	--

[ایضاً]

[رباعی ۲]

بسیار کسان گذشته چون برق شدند ضدّت زیاده بینشان فرق شدند	بسیار کسان درین جهان غرق شدند ای دوست تو هم زین دو یکی خواهی شد
---	--

620

ایضاً

[رباعی ۳]

خواهی تو اگر دهند من علم لدن ^{۲۶۸} تا رسته شوی درین میان از چه و چون	یک دم بنشین تفکّری با خود کن زین مدرسه ها علم نخیزد هرگز
--	---

ایضاً

[رباعی ۴]

30 ^a	با هدهد و شهباز شهی آوردم این ره به چه سان بریده شد با چم و خم	خواهی تو اگر رسته شوی زین عالم تنها نتوان رفت که منزل دور است
-----------------	---	--

ایضاً

[رباعی ۵]

²⁶⁸ اشاره به سوره نمل، آیه ۶؛ «وَإِنَّكَ لَتَلَقَّى الْقُرْآنَ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ عَلِيمٍ»

625 گویند طریقِ عشق گشته است مجاز
 آری ز مجاز بـوده این راهِ دراز
 یک چند ازین مجاز آموز ادب
 لیکن منـشین گذر ازین سـویِ حـجاز

ایضاً
 [رباعی ۶]

عاشق ز رخ دوست شود مست مدام
 از بهر می است پیش او کرده قیام
 چون سیر نشد ز پای او برخیزد
 باید برود بجوید او دیگر جام

ایضاً
 [رباعی ۷]

شد مختلف اقداح ولی نیست تفاوت
 آبی بخور از وی که قدح هست ترا بت
 توفیر ز می نیست ولی پخته و خامی است
 رتبه به میان آمده این پیرِ مغان گفت

630

ایضاً
 [رباعی ۸]

عشق آمد و رخسار مرا بست نقابی
 هر جا که نزول است و را کرده خرابی
 مردم هم ازین وجه نیابند به نزدیک
 ماهی پی آب است نه هر مرغ ترابی

30^b

ایضاً
 [رباعی ۹]

عشق آمد و از خانه برون کرد مرا
 عقل آمد ازو بپرسد این چون و چرا
 مشتی بنمود شد گریزان از تن
 سلطان نپسندید به یک تخت دو را

ایضاً
 [رباعی ۱۰]

635 از غیرتِ عشق کلمه ای هم بشنو
 هر پست طبیعت نشود طالبِ عشق
 گر نیست خوست ز خواندنش بیرون شو
 رو قلبِ خودت به سیم و زر ده تو گرو

ایضاً

[رباعی ۱۱]

هر دل نشود انیسِ حق رو تو بجو
 باید که درونِ تنقیه باشد ز اخلاط
 با بویِ تو هرگز نشده او هم خو
 شاید که در آن وقت بیآرد به تو رو

ایضاً

[رباعی ۱۲]

31^a در میکده مهور نمودند تمام در عکسِ پیاله ها بدیدند مرام	640 در مذهبِ عاشقان ریا گشته حرام تزویر و ریا ز بهرِ خلق آمده است
---	---

ایضاً

[رباعی ۱۳]

آن می که از اوست این همه ناز و طرب
 بگذر تو ازین رباطِ دنیای، مخسب
 مانی ز چرا خشک لب آری تو عجب
 رو میکده ها ز ناب آبی بطلب

ایضاً

[رباعی ۱۴]

خون در دلِ عاشقان شده موج زنان
 بیچاره ز مدرسه ندید هیچ اثری
 میخانه از آن رفته که شد جایِ امان
 آرام شد از میکده و رفت فغان

ایضاً

[رباعی ۱۵]

645 مستقی عشق آمده عاشق نخورد شام^{۲۶۹} او تشنه عشق است نخواهد شدن آرام
هر جا که بشد آب خورد مست بیفتد دیگر چه خبر دارد از خانه و وز بام

ایضاً

[رباعی ۱۶]

خون در دل عاشقان زند موج گه پست شود از او گهی اوج
این باطنِ مردان عجب موج زن آمد هرگز نشود درین جهان او را زوج
31^b

[ایضاً]

[رباعی ۱۷]

این هر دو جهان ز عشق شد یک شب‌نم یا اینکه ز بحر عشق بیرون زد نم
منصور انا الحق بزند از خامی پیغمبر ما نداد ابرو بر خم

650

[ایضاً]

[رباعی ۱۸]

عالم ز ظهور عشق آمد به وجود گسترده همیشه خوانِ خود، دارِ وجود
مردم همه بی‌وفا شدند از عهدی مقصودِ خدا نبود آلا که سجود

[ایضاً]

[رباعی ۱۹]

ای دوست به عهدِ خود وفا کن باری در آخرت از حسنِ عمل کن یاری
تنها شدن از بهرِ خدا خوش باشد امروز ز چشم باید آبی جاری

²⁶⁹ روی این مصراع با قلم قرمز خط کشیده شده است.

ایضاً

[ارباعی ۲۰]

ای دل تو اگر رفیق گشتی با من	از دست چه نالی که ترا شد دشمن	655
خاموش نشین همیشه من پیش تو ام	بخشم به تو هر چه رازِ ما هست و سخن	32 ^a

ایضاً

[ارباعی ۲۱]

ای دل تو مده راه به خود غصّه و غم	در قبر ترا نه خالی یارست و نه غم
اینجا تو اگر همیشه با من باشی	فردا نگذارم شوی تو بی همدم

ایضاً

[ارباعی ۲۲]

ای دل تو سکوت و صبر آری چونست	ساکت شو اگر چه اندرون پر خون است
گفتم به مثل جود و یا رود شود	خاموشی ترا گذشته از جیحون است

660

ایضاً

[ارباعی ۲۳]

ای دل ز چه رو موج زنی دریایی	غم گشتی به دریایِ ازل یا جایی
چون نیست خبر از خود و بیگانه چه گویی	رو مردیِ خود را مکن افشا که چه داری

ایضاً

[ارباعی ۲۴]

ای دل تو اگر سراغ داری از خود	بر سگ ندهی چرا هر آن بود و نبود	664
دنیا شده بر نیک و بدان جای عبور	باید ز دل این زنگ و کدر را بزدود	32 ^b

تمه الرباعيات بعون الله

4.2. MESNEVÎ

4.2.1. Metin

متن

در میان دوستان اشعار او
 همچنان مکتوب خوش از بهر من
 کاغذی پر درد و با شعر آن همام
 اتفاقاً بود آن شب انجمن
 یک از ایشان شعر گفتی با فرح
 خواستم از بهر خشنودی او
 چند شعری ساختم طرح غزل
 جلوه گر باشد متاع آبخوان
 هم ز او هم از برادر هم ز من
 مجلس آن شب گشت روشن زین بیان
 همچنان شد شب بدین منوال گشت

30

35

بر مشام هر یکی می داد بو
 ثبت کرده بود ز علم من لذن
 دست ما آمد ولی ماه صیام
 جمع گشته دوستان بر گرد من
 دور دادی لفظ ها را چون قدح
 شعر خود آرد بگوید و برو
 تا میان دوستان باشد جدل
 ذوق آرد طبع او باشد روان
 نظم ها مخلوط شد در انجمن
 دوستان را گرمی شد در میان
 نظم آری را ز من افتاد طشت

36^a

در سبب تألیف و نظم کتاب

بعد از خواهش نمود از من یکی
 طور منطق یا به طرح مثنوی
 پس بدو آمد جواب از اندرون
 مشق عشقم گرچه طغیان آمده
 حرف ظرف آمد ولی معنی چو آب
 نوع نوع پختنی دارم طعام
 گفتگو شد در میانه ساعتی
 گرچه طبعم بود قادر ز آزمون
 غور کردش بهر شوری بر درون
 سال هجرت را چو سنجیدم عدد
 بر قلم آمد نویسم داستان
 چند شعری ساخته شد مثنوی
 در عدد پنجاه و شصت افراد شد
 قصه کوچک درو بد مندرج
 یک از آنها داشت در سر شور و شر
 خواست تا من زین حدیث افزون کنم

40

45

50

55

زان رفیقان نظم آرم اندکی
 صورتش قصه ولیکن معنوی
 من عبارت را نخواندم از برون
 درس ظاهر تا گلستان آمده
 من نجیدم ظرف ها را از کتاب
 از پی ظرفش نگشتم همچو عام
 از درون خویش جستم همّتی
 خواست بیند تا چه هست اندر کمون
 اذن حاصل شد که شعر آرم برون
 بُد هزار و با دو صد یک با نود
 حصّه بر باشند از وی راستان
 دسته گل چیدم ز باغ مولوی
 نی مرا دل زین سخن ها شاد شد
 دوستان را هم فرح زو هم فرج
 زین حکایت میوه چید و خورد بر
 خواستم من هم ورا مشحون کنم

36^b

37^a

آغاز داستان

بشنو اکنون صورتِ آن قصّه را	صورتش بشکن بجو آن حصّه را
قصّه را اکنون تو ز پا گوش گیر	تا نماند چشمِ دل هر جا ضریر
گوش گفتم گرچه من تو هوش ده	زین حکایت گوشِ دل را جوش ده
صورتِ افسانه هر جا بشنوی	بر همان صورت نباید بگریوی
صورتِ هر چیز بهر لبّ اوست	گرچه قشرش مثلِ پسته تو به پوست
تو به تو بشکن رها کن پوست را	دشمنت بشناس خواهی دوست را
دشمنِ تو پوست شد راهِ تو بست	خواه در خود خواه هر جایی که هست
جهد کن تا مغز را قابل شوی	لقمه های لبّ را آکیل شوی
هر کجا قشری یقین لبّی در او	سعی کن از قشر ها یابی تو بو
هر کجا صورت، یقین معنی در اوست	ز آبِ معنی چون خورد کو پوست جوست
هر کجا ظاهر شد او را باطنی	قصّه آیم چون که اکنون ساکنی
آمدم تا قصّه را پیچان کنم	زان پیچم تا سرش پنهان کنم
هر چه من پیچم، تو او را پاره کن	زانچه خواهی بلکه یابی من لذن ^{۲۷۰}

37^b

60

65

در بیان حکایتِ سرهنگ و سفیر او

بود سرهنگی مر او را حشمتی	داده بود او را خدا بس نعمتی
نعمت چه خانه و باغ و مجن	خانمان اسبابِ یادِ یا چمن
نعمت آن باشد که هست او جاودان	نی غلام و اسب و استر خانمان
در جهان هر لفظ کآید بر زبان	صورتش صورتِ یکی دُردی بیان
اهلِ معنی زو خورد آبِ بیان	اهلِ صورت را کجا چشم و دهان
آن یکی شیره چشد از سیب و به	وان دگر شیره کشد از رویِ به
در نوشتن هر دو شیره شد یقین	بِنگر از دیده عینِ یقین
فرق او با این زمین تا آسمان	زین خورد عشاق زان هم کافران

38^a

75

²⁷⁰ اشاره به سوره نمل، آیه ۶؛ «وَإِنَّكَ لَتَلْقَىٰ الْقُرْآنَ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ عَلِيمٍ»

نعمتی در پیش حق گر آن بُدی
حبّ دولت هر کجا شد مشرکی است
هر خطا کاید به دل از حبّ اوست
معنی نعمت چو دانستی چنین 80
از قضا روزی ز منزل شد برون
گردشی سازد ز بهر آزمون
این فزون جویی ز بهر دل خوشست
هر کجا دل شد یقین معشوقه جوست
خوی خود فانی کند در خوی او 85
تا تو هستی در میان باشد دویی
اشتر سرهنگ آور بار کُن
خیمه و خرگاه بر صحرا زدند
حاصل آن یابد که او حاصل نچید
چون روان شد سوی بیرون با حشم 90
یک دو منزل با رفیقان تاخته
چون دل اهل دلان خوش با صفا
سبزه و گل همچو قلب عارفان
بلبلان در آن چمن چه چه زنان
قمریان چون عاشقان کوکو زنان 95
آب ها نعره زنان در آن چمن
بیدها ایستاده لرزان چون قطار
برگ ها دستک زنان با یک دگر
لحن داوودی ز مرغان رنگ رنگ
دسته دسته افت و خیزان نیک و خوب 100
یک طرف دریاچه ای بودی در او
ماهیان در عمق او از هر طرف
گویی آن دریاچه بودی شهر علم
آن ز صافی می نمودی چون عدم
هر چه بیرون بود عکسش اندرو 105
احمر و اصفر کبود و یا سفید

کافران را کی چنین دولت شدی
نی مرا یک ذره در وی شکی است
نی نبی فرموده است او فتنه جوست
صورت قصّه بخوان معنی بچین
با غلامانش چه پیر و چه جوون^{۲۷۱}
ز آنکه در گردش بود نعمت فزون
دل به دست آور که دل معنی کش است
عاشقش خوانند و او معشوقه جوست
اوی او میرد چه مآند غیر او
احولی زو خیزد ای مرد سنی 38^b
چند گویی تو ز علم من لَدَن
حاصلی یابد به گرد خود تنند
تاج آن بخشد که پا و سر ندید
در پی او آنچه بُد از خال و عم
سبزه زاری دید و خود را باخته
نی چو اهل کینه، سینه پر جفا
آب صافی هر طرف آنجا روان
کبک ها رقصان درو چو مطربان
جذب شکر نعمت او فرکنان
رسته بی اندازه نسرين و سمن
سرکشیده سروها در جویبار
از نسیم روز و، وز باد سحر 39^a
گویا چون صوفیان خوردند بنگ
مرغها در گردش از بهر خوب
صاف و بی خاشاک همچون خوبرو
امن و آسوده شدند از شعف
ساکن و آرام همچوت اهل حلم
غرقه گشتی وانگه بنهادی قدم
روی خود می دید و می شد روبرو
رطب و یابس از چنار و وزچه بید

²⁷¹ در نسخه «جوان» نوشته شده است.

رومی را صاف و زنگی را چو دود	صورتِ آن شیء را هر سان که بود	
گاه بر دریا شدند گاه اوج	بطّ و ماهی در میانش فوج و فوج	
نر و ماده کار بازی، هشته بود	مرغ آبی ها درو جمع گشته بود	
39 ^b مدرکی کو قصدِ من یابد از آن	وصفِ این دریا نیاید بر زبان	110
آنکه من گویم نباشد همچو جو	بطّ و ماهی عاشقانند اندرو	
بر مشامت بل رسد ذره ای از لب	بر کشم از رویِ معنی یک حُجُب	
چونکه خود را بر صور پیچیده ای	می کشم از رویِ معنی پرده ای	
پرده خود پاره کن معنی بیاب	گرچه او را نیست پرده یا نقاب	115
نی درو تذویر و نی او را ریاست	صاف گفتم او درونِ اولیاست	
صاحبِ سیفِ دوسر شاهِ صفی	در حدیث آمد پسر عمّ نبی	
نقمتی گشته است بر اهل شقا	نعمتی بوده است بر اهل تقا	
نعمت از ابرارِ نعمت بر ظلام	شخصِ واحد را کجا باشد دو نام	
از چه او شد اینچنین سِرّش بگو	چون شود ضدّین یکجا ای دورو	120
رویِ اوصاف است بی نقش و حن	زین بیان واقف نیی بشنو ز من	
نقشِ خود بیند ولیکن اندرو	هر که او باشد بران شه روبرو	
40 ^a عکسِ خود را دید آنجا معاینه	خوک و سگ چون شد به پیشِ آینه	
رفته بود از خاطر آن داستان	من فرورفتم به وصفِ سالکان	
چون پی اسرار رفتند تو به تو	مجملی گفتند از سرهنگ کو	125

[ادامه داستانِ سرهنگ]

چند گویی هرزه مطلب گوی شو	مختصر ساز و پی سرهنگ رو	
پیشِ کوران هر چه خوانم چو شب است	مطلب چه آنچه گویم مطلب است	
زان تفرّج زان زمین دلخوش شدند	خیمه و خرگاه را آنجا زدند	
چون چنین دیدند بار انداختند	اسب و استر را همه جمع ساختند	
جفت با جفتش قرین شد طاق طاق	پیش و پس کردند چون چادرِ اوطاق	130
چشم را هر سوی اجرا گاه شد	بعد از آرامی تماشاگاه شد	
شادمان آنجا فرستادند کس	قریه ای دیدند از دور آن نفس	
لوت و یوت آورده خربارش کنند	اهل ده را زان خبردارش کنند	
40 ^b اهل ده هم با خبر گشتند نیز	چون روان شد سویِ ده آن مرد تیز	135

ولوله شد در میانشان چون رمه
 اهل دِه را خامی آوردش طمع
 سگ شود تشنه و در پیش سراب
 اهل دنیا همچنین هر جا روان
 نی شود آرام نی آسودگی 140
 دوست دارد هر کجا باشد جماد
 آنچه در دل جمع کرده پاک نیست
 یک قدم از خود گذر ناکرده او
 چون سگ اصحاب کی مردم گزید
 لعنت حق بر روانشان تا ابد 145
 هر که او را نیست در دل حب حق
 قول پیغمبر شنو ای نیک خو
 چیز دیگر آورم تمثال از او
 هر کسی را حب چیزی اندروست
 هر چه جز مطلوب او افسانه است 150
 یا دو کس طالب شود یک چیز را
 هر دو دل را چون شود حب همان
 رو تو خم و کوزه را چیزی بریز

شادمان گشتند مرد و زن همه
 ز آن نبی فرموده عزّ مَنْ قَنِعَ²⁷²
 تا خورد ز آن آب و یابد پیچ و تاب
 مثل آن سگ دِه به دِه گشته روان
 او کجا فهمیده ذوق بندگی
 چه تفاوت دارد او با قوم عاد
 پاک خوردن کار اهل خاک نیست
 خود کجا بینی که یابد ذره بو
 مرد هر جا دید پایش را گزید
 مستحق لعنت آمد این جسد
 زان سبب بر لعنت آمد مستحق 41^a
 حشر هر کس با محبش شد دو تو
 آنچه گویم بلکه یابی ذره بو
 بی شکی از بهر او در جستجوست
 غیر از او گویی ز تو بیگانه است
 آن دو کس گویند با هم ماجرا
 این دو یک باشند تو نیکو بدان
 از برون او اثر دارد ز چیز

حکایت سفر چهار مرد و گم شدن همیان در میان ایشان

یک حکایت گویم از بهر مثال
 چار مردی هم سفر شد هم زبان 155
 آن یکی را داشت همیان زری
 یاوه شد همیان میان چار مرد
 گفت یاران را کسی اینجا نبود
 شد زیاد از حد میانه قال و قیل
 صاحب زر دید گفتن سود نیست 160
 آدمی را صبر هر جا لازم است
 قدرت حق بر همه کس واضح است

تا درون شخص بینی از مقال
 مختلف احوال همچون مردمان
 در بغل همچون تب سیمین بری
 صاحب زر در میانشان داد کرد 41^b
 کیسه زر را به من بدهید زود
 گر بگویم قصه بس گردد طویل
 چون رسم جایی بینم کار چیست
 صبر مطلوب خودش را حازم است
 گبر، مؤمن یا جهود و صالح است

²⁷² اشاره بر حدیث حضرت علی : "عَزَّ مَنْ قَنِعَ وَذَلَّ مَنْ طَمِعَ"؛ الشیخ الطریحی، مجمع البحرین، ۶ جلد، چ ۲، انتشارات کتابفروشی مرتضوی، ج ۳، صفحه ۵۵۳.

هر چه او خواهد کُند با لفظِ کُن
 یک با این قدرتِ علم و عمل
 چون خدا خواهد که مخلوقی کُند

گرچه آن شیئی را نه سر دارد نه بُن
 با تائی بودِ فعلِ لَمْ یَزَلْ
 آب و آتش خاک را بر هم زند

ادعای پیغمبری نمودن شخصی و معجزه خواستن از او

این زمان من هادی و پیغمبرم معجزت گو تا نهم پایت سری شک نیاری هر چه گویم در ز من وقتِ گل بودی و نئی میوه نه خار حاضرش کن تا بدانم ای ظریف احمق نادان مردِ ناصواب کی چنین فعلی از او آمد پدید گر بخواهد میوه ای آرد به دست تخم را در زیر خاکی داده تاب شب بیبرد و روز آوردش به در با تانی نئی به تعجیل و شتاب تا جهان از وصف او شد پایدار این حیاتم داده احسان از کرم کهنه پیشم نیست کو آن تازه ای میوه شیرین در او شد مندرج	آن یکی آمد که من فاضلترم دیگری گفتا اگر پیغمبری گفت او را هر چه خواهی گو به من آن زمان بودی جهان فصل بهار گفت خواهم خربزه خوب و لطیف در مقابل داد او را این جواب آن خدایی کین جهان را آفرید کان خدایی در رحم نقش تو بست در سه مه یا چار مه با زور آب آفتاب گرم با سوز و شرر گاه باد و گاه ابر و گاه آفتاب آن مسبب با سبب کرد آشکار من که مخلوق وی ام خالق نیم از کجا آرم چنین خربزه ای پس یقین از صبر آید هر فرج	170 175 180
---	---	--

42^b

رجوع به حکایتِ چارِ مردِ همسفری

شّمه ای بشنو ز حالِ چار مرد
دیگر او حرفی نزد شد در سکوت
قافله نزدیک شد شهری که او
صاحبِ زر با رفیقان تاخته
صاحبِ همیان به دیوان خانه رفت
آن خلیفه چون شنید آن ماجرا
آن ملازم رفت با تعجیلِ تام
آن غلامان رفت و حاضر کردشان
محضر شه گشته حاضر هر سه چار

تا بگویم صاحبِ همیان چه کرد
گوشه ای بُشست همچون عنکبوت
از بزرگی گم شدی هر کس در او
جا به جا گشتند بر منزل شده
بر خلیفه خوانند حال و سر گذشت
بر ملازم حکم کرد آن ناخدا
ز آن حکایت با خیر شد خاص و عام
صاحبِ زر بود آنجا در فغان
هر سه می دیدند آنجا پای دار

190	پس خلیفه کرد از ایشان سوال هر سه حاشا کرد نزد آن بزرگ ای خدایِ مهربان و دادگر ما همه آواره گشته از وطن آمده در راه دزدی کرده ایم تو فرستادی و ما را در سفر وقت برگشتن بر آن سوی وطن ما درین ره دزد و خائن بوده ایم در منازلِ های ره آسوده‌وار چون شود وقت رسیدن آن کاروان آن غلامانِ غلاظ و با شداد رو به رو آییم با دیوانیان هرچه عذر آریم بدتر از گناه
195	
200	
43 ^a	راست گوییدم نباشد بدمال دزد بدتر بود از گرگِ سترگ چون شود روزی که شد آین المَفر گشته اینجا پای‌بندِ ما و من در خیالِ زر و نقره گشته ایم مقصودِ تو از سفر بودش ثمر بلکه بهرِ خود بیاریمش ثمن بر امیدِ آنکه هستیمان مقیم بی خبر از حاکم و وز پایِ دار صاحبِ زر پیشِ حاکم شد روان آید از پیشِ خلیفه داد و داد کو کسی تا پیشِ او آریم امان نیست مخفی این عمل‌ها پیشِ شاه
43 ^b	

حکم نمودنِ پادشاه که آن سه تن را بند و زندان کرده اشکنجه بنمایند

205	مخلص آن فرمود اشکنجه کنند برده ایشان را قفس انداختند چند روزی هر سه را کردند اسیر آدمی را دو دهن دارد دو تن دو سر و دو گوش و دو چشم و دو دست هر چه محسوس آمده ظاهر در او پنج حسی گشته او را در برون ^{۲۷۴} دستِ ظاهر دست گیرد یک دو من چشمِ ظاهر بیند او در گز هزار گوشِ ظاهر بشنود پانصد ذراع این مشامت بو کشد از انجمن کیسه همیان به پیشِ چشم دزد چشمِ باطن دزد را می‌دید زر
210	
215	
44 ^a	پای و گردنشان زنند از غل و بند آدمی را شد قفس زندان و بند گم شده ظاهر نیامد در اخیر دو مشام و دو زبان و دو ذقن دو لب و دو روح دو ابرو دو شست ^{۲۷۳} در مقابلِ بباطنی دارد از او پنج دیگر هست هم در اندرون دستِ باطن ضبط او باغ و چمن چشمِ باطن مکه و شام هر دیار گوشِ باطن کرده موسی را وداع وان مشامت بویِ قرآن از سمن همچو آن شخصی که گیرد دست مزد چشمِ ظاهر بود در زندان در

²⁷³ در نسخه "شصت" نوشته شده است.

²⁷⁴ در نسخه "بیرون" نوشته شده است.

تا از او واضح شود علم لدن روی ظاهر نیست آخر پایدار روی ساقی دید، صاحب‌راز شد سالکان در غور او زد پا و دست چشم باطن را به جان خاری زدند آیه را برخوان ولی با فکر ایست هم شود اعمی در آخری همچنان عشق گوید غور کن از خود مرم گر تو گویی لَئْسَ عَلَيَّ الْأُعْمَى حَرَجٌ^{۲۷۶}	شد کتاب این درس را روی حسن روی دل گویم که او آید به کار هر که او را چشم باطن باز شد لفظ قرآن هم به ظاهر لفظ هست اهل ظاهر زین سبب منکر شدند در کتاب الله اعمی^{۲۷۵} بهر کیست هر که اعمی هست در دنیا بدان من کی‌ام تا لفظ از خود آورم من سخن از خود نکردم مندرج
شد از این کلمات حق چشم پر آب بعد از آن فرمود او لَا تَنْفُدُوا^{۲۷۸} ز اول آن^{۲۷۹} يُتْرَكُوْا تَأْتِيَهُمْ الْغَنَاءُ^{۲۸۰} گاه پیش آید فَرِيقٌ فِي السَّعِيرِ^{۲۸۱} تا توانم دید خود را معاینه گی مرا زو ذره خجلت آیدش از که پرسى ناجی‌ام یا غرقه‌ام آب معنی زو چه سان نوشی پدر	کیست آنکه گوید او كُنْتُ تُرَابٌ^{۲۷۷} چون نخوانی تو ز قرآن فَانْفُدُوا یقرؤن فرمود حق ای غافلون گاه فی الْجَنَّةِ فَرِيقٌ فِي الْأَخِيرِ پیش رو از کلمه آرد آینه زشتی خود را به من بنمایدش تو نگویی من کدامین فرقه‌ام کی تو دیدی در جهان غیر از صور

تمثیل

سایه او بر زمین تابان شدی دست خالی گشت و آب از چشم ریخت زان سبب بر سایه حرص آورده بود بر همان سایه شدستی تو اسیر زهد زاهد را تو دین پنداشتی	مرغکی اندر هوا جولان شدی ابلهی فریاد آورد و گریخت سایه را بیچاره مرغی دیده بود تو همان دیدی که بیچاره فقیر اهل دنیا را تو شیخ انگاشتی
--	--

۲۷۵ اشاره به سوره رعد، آیه ۱۶؛ «... هَلْ يَسْتَوِي الْأَعْمَىٰ وَالْبَصِيرُ أَمْ هَلْ تُسَوَّى الظُّلُمَاتُ وَالنُّورُ...»
 ۲۷۶ اشاره به سوره نور، آیه ۶۱؛ «لَئْسَ عَلَيَّ الْأُعْمَى حَرَجٌ وَلَا عَلَيَّ الْأَعْرَجُ حَرَجٌ...»
 ۲۷۷ اشاره به سوره نبا، آیه ۴۰؛ «إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا قَرِيبًا يَوْمَ يَنْظُرُ الْمَرْءُ مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُ وَيَقُولُ الْكَافِرُ يَلَيْتَنِي كُنْتُ تُرَابًا»
 ۲۷۸ اشاره به سوره رحمن، آیه ۳۳؛ «يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْإِنسِ إِنِ اسْتَطَعْتُمْ أَنْ تَنْفُذُوا مِنْ أَقْطَارِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ فَانْفُذُوا لَا تَنْفُذُونَ إِلَّا بِسُلْطَانٍ»
 ۲۷۹ در نسخه "عن" نوشته شده است.
 ۲۸۰ اشاره به سوره عنکبوت، آیه ۲؛ «أَحْسِبِ النَّاسَ أَنْ يَبْرُكُوا أَنْ يَقُولُوا آمَنَّا وَهُمْ لَا يُفْتَنُونَ»
 ۲۸۱ اشاره به سوره شوری، آیه ۷؛ «وَكَذَلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لِتُنْذِرَ أُمَّ الْقُرَىٰ وَمَنْ حَوْلَهَا وَتُنْذِرَ يَوْمَ الْجَمْعِ لَا رَيْبَ فِيهِ فَرِيقٌ فِي الْجَنَّةِ وَفَرِيقٌ فِي السَّعِيرِ»

در حدیث آمد که در وقت ظهور
گردنِ این عالم‌ان را زود زن
چون دلِ تو پر شده از حبّ او 240
گردنِ آن حبّ را از خود بزن
میلِ او از دلِ چو بیرون ساختی
این سخن‌ها در کتب‌ها خوانده‌ای
اهلِ عالم جمله زو یابد صواب
مسجد و محراب را آن قدر نیست 245
سنگ در صحرا شود یا خانه‌ای
مسجد و منبر تنِ اهلِ دل است
پیش‌تر آ تا ببینی مرد را

بر تو فرمان می‌رسد ای با فُطور
تا بیایی از درونت صد فطن
حبّ او دیو است از وی دینِ مجو
نئی به صورت باشی تو شمشیر زن
گویا شمشیر بر روی تاختی
پس چرا در معنی‌اش وامانده‌ای
مسجد و محراب را سازد خراب
خاک و گِل را نزد قائمِ قدر چیست
خانقه یا مسجد و کاشانه‌ای
قامتش محراب و رویش چون گُل است 46^b
دور گن یک لحظه از خود کرد را

در بیانِ مذمتِ اهلِ دنیا و حکایتِ سرهنگ با جوانِ روستایی

دور از سرهنگ گشتیم ای پسر
خیمه و خرگاه بر صحرا زدند 250
نوجوانی ز اهل قریه بس گزین
هر که باشد در جهان صاحب هنر
زر بگفتم خر نگفتم ای رهین
رفت و آوردش یکی تیر و کمان
بخششِ خوانِ کرمِ اهلِ دل است 255
آنچه بدهد او عوض یا بذرِ حق
اهلِ عالم جمله از وی شادمان
مرغکی چندی به‌گیر آورد او
تیرها انداخت بر سوییِ رمه
دانه برچیدن به چینه شادگین 260
زد از آن پرتندگانِ خوش علف
همچنان کاین احمقان با فجور
وان ندیدستی که زنبورِ عسل
می‌رود هر روز او فرسنگ‌ها
خانه بافد پر عسل سازد وطن 265

از ده و وز اهلِ ده ای بی‌خبر
مردمِ قریه بر او گرد آمدند
خواست تا خود را نشان بدهد بر این
آن هنر او را بجنابند چو زر
هر کجا زری و با خر شد قرین
بر امید آنکه بخشش یابد آن
حل از وی گشته هر جا مشکل است
یافته او بر همه اشیا سبق
بر درش حور و ملک شد خادمان 46^a
تا که از سرهنگ احسان یابد او
زان صدا گشتند پر وحشت همه
لیک صیادِ اجلشان در کمین
کرد چندی را از آن مرغان تلف
گشته‌اند از زر و نقره بس غرور
شیره‌چین از هر چه هست حتی‌الوصل
گُل نشیند پر کنند او چنگ‌ها
بی خبر از فکر آن گرگِ کهن

مست از وی گشته رفته هوشِ او
 ناگهان آید بر او دودِ اجل
 آن عسل بگذارد و بیرون شود
 مرگ بیداری است ^{۲۸۲} فرمود آن رسول

کَی شود بیدار کو آن گوشِ او
 هاتفی از غیب می گوید تعل
 چونکه شد بیدار دل پر خون شود
 خفتگان را این سخن نبود قبول ^{46^b}

فی المناجات

270 ای خدایِ بی نظیر و بی ندید
 چون گنم آن ساعتی که روی من
 دوستان گریان همه بر سر زنان
 چون گنم وقتی که مأیوس آمدم
 می دوندش سوبه سو از بهر من
 275 می شوم غلطان به سوی چپ و راست
 چاره ای گو تا گنم من چاره ای
 صد جهان حسرت مرا روی آورد
 چون گنم آنی که آنها شد تمام
 آن یکی گیرد به دستش دست من
 280 آن یکی گوید که نبضش چون جهد
 آن دگر از خانه می آید برون
 وان دگر ترسان و لرزان کای خدا
 گریه ها سازند از هجران من
 پارچه ای خواهند با چشم پر آب
 285 چشم را بندند هم روی و ذقن
 قهقهه گریه شود آن دم بلند
 ای زبان، تو هم شوی آن وقت لال
 آنکه گفتم کارِ اولاد من است
 حال من در پیشِ توست ای ذوالمین
 290 از عذاب خود مترسان ای کریم

رحم گن مارا در آن وقتِ شدید
 قبله گردانند نالان مرد و زن
 بچه ها پژمرده روی و موکنان
 سربه سر شرمنده و خجلت ندم
 آن زمان تدبیر چیست ای ذوالمین
 چون تو می خوانی مرا زهره که راست
 هر طرف گریان یکی آواره ای
 چون شود آیا، چه سختی ها رود
 جمله مبهوت آمده فرزند و مام
 47^a با زبان حال گوید وای من
 با اشاره گویدش دل می طپد
 کار او بگذشته از دنیایِ دون
 حال ما چون می شود وقتِ الوداع
 چون بچسبد یکدگر ^{۲۸۳} دندان من
 طفل را گویند کو خوش رفته خواب
 می فرستندش یکی بهر کفن
 پیرهن درتند و دست بر سر زنند
 گفتگو پایان رسد کو آن مجال
 کی ببینندش چه سان حال من است
 من کجا دانم که زشتم یا حسن
 تو مستمائی به رحمن الرحیم

²⁸² اشاره بر حدیث حضرت محمد؛ «النَّاسُ نِيَامٌ فَإِذَا مَاتُوا انْتَبَهُوا» (مجلسی، محمد باقر، بحار الأنوار، ج ۷۰، ص ۳۹)
²⁸³ در نسخه "یکدیگر" نوشته شده است.

47 ^b	یا کِرا خوانم چه گویم ای مجید کی عمل کردم که یابم من جزا من که در بندِ خودم گئی بندهام ای دریغا حسرتم را چاره چیست چون شود دزدی من در پایِ دار کاشکی آن وقت بودم من تلف من که ام تا پیش تو عذر آورم یادِ آن تست بس من چه کس است قصه را پیش آورم چون گشت طول او بگوید گر نگویم من چه سود گئی توانم روز را کردن چو شب پیشِ موجش همچو لرزانم که بید چون مرا او بشکفت خندان شوم	من امان از که بجویم ای حمید کاشکی مادر نَزادی مَر مرا روسپاه و دست خالی ماندهام چون گنم دَردی که درمان یافت نیست غیرِ نسیان و خطا روزی هزار گاه چشمم بر در و گاهی به سقف چون به دیوارِ اجل آید سرم تو بفرمودی که یادِ من بس است مرگ و تب بگذار چونی تو عجل قصه من زین قصه مرگ و تب نبود گر گنند اندیشهام را مرگ و تب هیچ چیز از خود ندارم ای رشید او مرا چون بفشرد نالان شوم	295
48 ^a	باغ و بستان آورد چون جان شوم کارِ او از بهرِ من نالانی است زان سبب دادم بر او دل را گِرو غافلی از خود تو ای مردِ دوتو کارِ او این است از وقتی که بوَد	بر نظر مرگ آورد تب خوان شوم کارِ او فی الجمله دل رنجانی است هست احوالات عاشق نوع نوع این جهان را داد رونق بهرِ تو عشقها در زد چو او با صنعِ خود	300 305

بُروز ندادنِ دزد همیان را با اشکنجه و بند

48 ^b	چون گذشت آخر پدیشان ماجرا تن اگر چه باغ بُد در پایِ بید لیک با یارش به بستان روبه رو چون نیاری دزد را از چه برون دزد را خوفی نیامد از عقاب صاحبِ زر چونکه بودش در فشان گشته زین طاقت پریشان ترش رو آن اثر بیرون زند رخشان شود	این زمان بگذار زندان اندر آ من به زندان رفتم ای یار رشید کاشکی زندان شود تن اندرو باز چون رفتی دیگر بار اندرون حاصل آنکه آنچه کردندش عذاب بر خلیفه تنگ شد دل زین بیان زین حدیث [و] زین عمل غمگین شد او آدمی را اندرون شادان شود	310 315
-----------------	--	--	------------

از برون سیمای او باشد کَنَفِ يَوْمَ تَسْوَدُّ وَ تَبْيَضُّ بَدَانُ ^{۲۸۵} وصف او با وصف حق انباز شد لله اش غالب شد و هم خلق او ^{۲۸۷}	همچنان برعکس دل شد مختلف يُعْرِفُ الْمُجْرِمُونَ بِسِيمَاهُمْ ^{۲۸۴} بخوان هر که او را چشم معنی ^{۲۸۶} باز شد خُلُقِ او رفت و تَخَلَّقَ خُلُقِ او	320
--	--	-----

آمدن خلیفه به حرم و تدبیر نمودن دختر پادشاه درباره دزد

دختری بودش ورا بس محترم کشف شد بر وی غم او از اثر عفتش هم، عصمتش هم کامله کای پدر از وجه تو یابم ملال گفت این پرسش ترا چون است سود در محبت یک شود با هم دو کس بر دگر کس هم شود آن غم ز یار این یقین دان هر دو شاد آمد برین من شریکم بر غم تو زین مرم مشورت با عاقلان بوده است سود بر مشام او رسید از قال بو کشف سازم پیش تو این ماجرا آن زمان رفت از دلش دیو و دده گفت بابا چیست دختر را صلاح آن سه تن آید به من بی قید و بند ساعتی دارم من از ایشان سؤال	با ترش رویی خلیفه شد حرم چون نظر انداخت سیمای پدر دختری زیبا صنم هم عاقله با زبان خوش بگرد از وی سؤال پس خلیفه رو بر آن دختر نمود گفت دختر سود من این است و بس یک طرف چون دل شود غمگین و زار چون مفرح شد دل دو یک ازین قصه را برگو ببینم چیست غم چون خلیفه عقل او را دیده بود دخترک را خنده شد از گفت او گفت بابا اذن اگر بدهی مرا پس خلیفه زین سخن خوش دل شده قصه طول انجام شد آمد صباح گفت پرده باید آویزان کنند اذن ده تا من برآیم بر مقال	325 330 335
--	--	-------------------

اشاره به کلام حق از قول انبیا

²⁸⁴ اشاره به سوره الرحمن ، آیه ۴۱؛ «يُعْرِفُ الْمُجْرِمُونَ بِسِيمَاهُمْ فَيُؤْخَذُ بِالْأَنفُسِ وَالْأَقْدَامِ»
²⁸⁵ اشاره به سوره آل عمران، آیه ۱۰۶؛ «يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهٌ وَتَسْوَدُّ وُجُوهٌ فَأَمَّا الَّذِينَ اسْوَدَّتْ وُجُوهُهُمْ أَكَفَرْتُمْ...»
²⁸⁶ در نسخه "مغنی" نوشته شده است.
²⁸⁷ اشاره بر حدیث حضرت محمد؛ «تَخَلَّقُوا بِأَخْلَاقِ اللَّهِ» (بحار الأنوار، ج ۵۸، ص ۱۲۹)

پرده آویزان نموده حق به‌ما
 چشم خواهم تا بدزد پرده را
 انبیا چون چشم پرنور آمدند
 340 پاره‌ای زان بانگها گوشش رسید
 پاره‌ای زان بانگ بر پای ایستاد
 پاره‌ای رقصان به‌سوی بانگ شد
 پاره‌ای را نیم خواب و نیم هوش
 پاره‌ای زین بانگ گشته گیج و مست
 345 پاره‌ای این بانگ را خواند او آلت
 پاره‌ای زین بانگ گشته در نبرد
 پاره‌ای زین بانگ بر گردون شده
 پاره‌ای دیگر نه سر دارد نه پای
 پاره‌ای دیگر به بانگ از هوش رفت
 350 پاره‌ای گشته میان بانگ غرق
 پاره‌ای دیگر ازین بویی بُرد
 پاره‌ای این بانگ را شد آشنا
 پاره‌ای شصت سال گوید در صلوات
 نی اثر شد نی خبر از گفت خود
 355 ای برادر دوست باید دوست دوست
 گوش من هر ساعتی زان بانگ هست
 صبر کن قدری بخوانم قصه را

از پس پرده نماید ماجرا
 تا بداند چیست در خانه و سرا
 خفتگان را در زمین بانگی زدند
 پاره دیگر به‌خواب اندر خزید
 پاره‌ای خوابید گفتا چیست داد
 پاره‌ای دیگر به سوی دانگ شد
 پاره‌ای را هیچ نامد بانگ گوش
 پاره‌ای نامد به‌خود گفتا چه هست
 وز بلا گفتن ازین زندان برست
 آه آه درد، او را کـــــــــــــــــــــرده زرد
 50^a پاره‌ای هم‌خوابه با دیو و دده
 بانگ حق در گوش او هم چون ذرای
 او نمی‌آید به‌خود تا روز وقت
 هر طرف بیند ورا از غرب و شرق
 بانگ حق او را نماید بانگ گرد
 همچنین لبیک گفت او در ثنا
 وقت نیت قرب خواهد با نجات
 زآنکه او شد یار با قومان لد
 یار بد را کن جدا کو خوک‌خوست
 زان سبب از قصه بیرونم چو مست
 سهم خود گویم تو هم بر حصه را

رجوع نمودن به قصه دزد و دختر خلیفه

پرده‌ای از خانه آویختند
 بعد از آن آمد سه تن آنجا نشست
 دخترک آواز داد آن هر سه را
 360 من شما را کردم آزاد از پدر
 یک حدیثی پیش من هست ای مهان

50^b دخترک آمد نشست و بی‌گزند
 در میان‌شان حایل آن پرده که هست
 این‌چنین آورد ایشان را صدا
 تا روید از بهر خود کار دگر
 با شما آرم در این ساعت بیان

حکایت گفتن دختر آن سه تن را

زین حکایت یک سؤال آید اخیر
 گوش گیرید ای عزیزان این مقال
 365 در پس پرده بُد او را دختری
 از مژه پرآن شدی تیر و خدنگ
 نرگسِ شهلاء^{۲۸۸} ز چشمش منفعل
 ابروان محراب چون قوسِ قزح
 باغبانی بُود شه را بانظر
 370 آن پسر روزی به باغی شد روان
 باغ گفتم نعمت، پی کیف را
 سیف چه، گردن زن صورت همه
 مُلهمه مشتق از الهام شد
 اسمِ اوّل نفّس را امّاره
 375 چون ملامت پیش آید شخص را
 مُلهمه آن وقت شد پیدا در او
 مطمئننه معنیش خاطر جمع است
 اَرْجَعِی آید مر او را در خطاب^{۲۸۹}
 حق بفرموده است او را جنتی
 380 نفسِ قدسی کار هر اوباش نیست
 ای شمرده نفسِ نی پنج و شش است
 تو ندیدی در جهان هر چیز را
 اسمِ آدم بچه شد تا هفت و هشت
 گندم و نان در جهان یک چیز شد
 385 اسب و کرّه هر دو یک تن بوده اند
 پنبه و کرباس از یک ذات هست
 در جهان هر چیز کاید بر نظر
 بعد از او آمد یکی صورت گرفت
 اسمِ اول رانند بر اسمِ دوم

از جواب او هر آنکس شد خبیر
 پیش از این بُد پادشاهی با جلال
 روی همچون ماه قد زیبا فری
 عرصه عشاق از وی بُود تنگ
 از لب او غنچه ها بودی خجل
 51^a سجده گاه عاشقان بافرح
 باغبان را بُود یک برنا پسر
 باغ را هنگام گُل بودی در آن
 بر کُشی تو از نیام آن سیف را
 بلکه دست آری تو نفّسِ مُلهمه
 کی ترا این مسئله افهام شد
 اسم دوم رانند بر لَوّامه
 دانند او هر زاید و هر نقص را
 طالبِ صاحبِ دلی گردد از او
 صاحب او در جهان بالله کم ایست
 او بداند هر کجا ذوقِ ثواب
 یا عِبَادِی فَادْخُلِی فِی نِعْمَتِی^{۲۹۰}
 51^b کو دهانی، مدح او خوانم که چیست
 نفس یک نفس است کو معنی کش است
 اسم چندی باشد ناچیز را
 زان پسر زان مرد تنها از چه گشت
 این دویی در اسم آمد نی دو بُد
 پس چه سان در لفظ یک دو گشته اند
 آن یکی در ششدر و آن مات هست
 نی که اوّل نیست بود و بی خبر
 اسم ورزید و به خود شهرت گرفت
 وان سیوم یا چار و پنجم یا ششم

²⁸⁸ در نسخه «شعلا» نوشته شده است.

²⁸⁹ اشاره به سوره فجر آیه ۲۸: «أَرْجَعِیْ اِلَی رَبِّکِ رَاضِیَةً مَّرْضِیَّةً»

²⁹⁰ اشاره به سوره فجر آیه ۲۹ و ۳۰: «فَادْخُلِیْ فِیْ عِبَادِیْ وَادْخُلِیْ جَنَّتِیْ...»

390 صورتِ او بعدِ چیزی شد خراب
 بود آن بودی که بود اوّل نبود
 آنچه هست آید نظر او هیچ شد
 من از این معنی به حیرت مانده ام
 ای خوشا آنان که مشغولِ خودند
 کاشکی در عشق زر بودم شدید 395

من ندانستم چه شد آن آب و بات
 همچنان آخر چه سان که اوّل نبود
 هوشِ من او بُرد، این سر گیج شد 52^a
 روز و شب را غرقِ فکرت مانده ام
 در تحیر نی چو من بی دل شدند
 این بیابان نآمدی بر من پدید

ایضاً فی المناجات

دستگیری کن مرا ای کارساز
 من کجا و نیاز آوردن کجا
 من که از خوفت چنان وا مانده ام
 رحمتِ خود را به من ایشار کن
 من کیم با تو گنم گفت و شنود 400
 فعل زشتم را تو ستاری بکن
 لوحِ دل از نقشِ وهمی پاک کن
 ای غفور و وی شکور و تاج بخش
 ای رحیم و وی کریم و تاج دار
 ای خدای لایزال و لم یزل 405
 ای دعاها از تو گشته مستجاب
 ای خدا این نقشِ بد را چاره چیست
 ای کریم و ای عظیم و کانِ علم
 چون نهالِ قامتِ ما کاشتی
 دل ز من کم بوّد در میدانِ راز 410
 یک به من آواز داد و بانگ کرد

تو نیازی ده مرا بردار نیاز
 خوفِ خود بردار، ده ما را رجا
 کاروان رفته است و من جا مانده ام
 خوف و وحشت را ز من بیزار کن
 کرده ما را فضلِ تو احسان و جود
 قولِ کذبم را تو غفاری بکن
 هر چه غیر از خویش بینی پاک کن 52^b
 پاکها از توست از من غل و غش
 نقشِ جان را نو به نو نیکو بدار
 سمرمدی و فرد و باقی از ازل
 نقشهایِ زشت ما بر ما متاب
 کو دلی زین نقشها صدپاره نیست
 هر خطا دیدی ز ما بگذر به حلم
 آشتی کن آشتی کن آشتی
 با خدایِ خویش می کردش نیاز
 با خدایِ خویش کم گو درد و درد

رجوع به قصهٔ جوانِ روستایی

این قدر غافل چرایی از جوان
 مجملی برگو از آن بیچارگان
 جمع کرد آن مرغها را با سرور
 در کمر بودش ورا دستارِ خوان 415
 بعد از آن تیر و کمان را جای داد

مانده در صحرا به دستش مرغکان
 از طمع در پشتِ خر واماندگان 53^a
 از هنر، او بوّد با خود بس غرور
 پهن کردش چید چون بُد رایگان
 سخت بستش بر کمر قربان نهاد

مرغکانِ مرده را دوشش گرفت
آمد و شادان درونِ خانه شد
مطبخ و دهلیز بر بالا شتافت
چونکه دیدش جفتِ خود در خانه نیست 420
طاقتش چون طاق شد صبرش نمآند
ناگهان آواز او بشنید زن
زن چو با تعجیل سویِ شوی شد
مرد گفتش پس کجا تو رفته ای
زن بر او گفتش چرا داری فغان 425
مرد را از این سخن کردش درشت
زن چنان دید و بهرویش خنده کرد
ساعتی بگذشت قدری نرم گشت
پس بدو گفتش بُرو نانی بیار
زن روان شد زود آوردش پنیـر 430
دست بر نان، دل پی سرهنگ بود
غرقه گشته بود در بحرِ خیال
چون خیال اندر درون نقشی کشد
از خیالِ باغ جان خندان شود
از خیالی رویِ دل رخشان شود 435
در خیالِ خوب جمله من شود
با خیالِ سود، او پرد بهاوج
با خیالِ مرگ چون روبه شود
آدمی فربه شود از فکرِ خویش
تا بر آری از درونت ذکرِ حق 440

راه ده بگرفت با خود خوش شگفت
آن زمان زن رفته در همسایه بُد
جستجو کردش بسی او را نیافت
صبر کردش ساعتی با فکر زیست
اسمِ خاتون را به آوازش بخواند
گفت اینک آمدم ای جانِ من
سفره پُر دید لیک آگه بُد
خانه اسباب مرا چون هشته ای
خانه چه، اسباب کو، غیر از کمان 53^b
خواست تا او را زند یک چند مشت
مرد را زان خنده اش دل زنده کرد
زن تَلَطّف کرد تا آن گرم گشت
چون خورم من تا بگویم چیست کار
با دو سه نان مرد را گفتش بگیر
خود به خود می گفت کردم خوب سود
موج می زد آن خیالش چون جبال
من چه گویم بر تو ای یارِ رشد
از خیالِ غلّ، دل زندان شود
وز خیالی، جمله یارب خوان شود
وز خیالِ بد چو اهریمن شود
بی خیالِ سود با خر گشته زوج 54^a
وز خیالِ برگ خوش فربه شود
شمه ای بشنو زمن از ذکرِ خویش
تا بدانی چیست ظَهَرِ آن ورق

درسِ معنی نیست درسِ مدرسه
این تنِ انسان بسانِ بیضه است
رو، تو خود را سینه گرمی بده
ذکر کن تا فکر آید بر نهان
معنیِ انسان همان فکر است و بس 445

حاصلِ او نیست غیر از وسوسه
مرغِ دل زین بیضه می آید به دست
تا شود پیدا ترا دل، سر بنه
تا که بی معنی نمائی در جهان
فکر را ذکر آورد اول به کس

تن رَوَد او هست باقی پایدار جَنَّتِ حق گشته او را انجمن 54^b پای خود را چون نمی آری ز گل چیست دنیا آخر ای جان، او پُلی است دل از او دزدد، شود هم رنگ او موسی است او یا که فرعون شقی است بین چه می خواهی از او دانی چه هست این یقین دان او برایت نعمت است او ز نفس است، ترا او دشمن است قصد حق زین قلعه آن دل شد یقین در نبرد اهل دل آغشته ای تا بماند قلعه تن در زَمَن طالبان را اندرون پر آه شد برکن این اخلاط را از بیخ و بُن 55^a قلعه شد هر جا به تو جای امان عاشق قلعه شدستی از بُرون²⁹¹ اسب دولت اندرون باید بتاخت	بچَله دل را ز بیضه ذکر آر وصف او شد آخرت ای جان من علم و حکمت او خورد از اهل دل جفت خود کن هر کجا صاحب دلی است 450 هر که با هر کس قرین شد جفت او خویش را نیکو ببین میلت به کیست گر نمی دانی که محبوبت که هست گر ز او مقصود، علم و حکمت است ور از او مقصود، تن خواه تن است تن بدن شد قلعه دل را چنین 455 قلعه ای را تو محافظ گشته ای اینقدر کافی است از بهر بدن اندرون قلعه جای شاه شد رو تو مهمانخانه خود پاک کن جای شه کن پاک، باقی گو بمان 460 کو درونت تا بگویم از درون آدمی از دور بینی فرق یافت
--	---

ایضاً فی التمثیل²⁹²

چیست فرقی در میان بین ما من بخوایم باغ و خانه، او چمن در میانه چیست غیر از زبر و یشم همچنان شد در میانمان ماده، نر جفت او هم مثل او شد بی نزاع من به بازارم بسان کیسه پُر ای تو مثل من چه داری بس سخن وین بیان را هم جواب و هم سوال 55^b نطق او چون نیست شد از ما جدا	آخر ای جان بین حیوانات و ما تو خوری او هم خورد، ای مثل من 465 من بپوشم رخت پنبه، او زپشم شد ورا یک مادر و دیگر پدر جفت من امثال من شد در جماع روز و شب او گردد صحرا بهر خور کو جوابت تا بیاری بهر من باز بشنو از من ای نیکو خصال 470 هست اول این تفاوت نطق ما
--	--

²⁹¹ در نسخه "بیرون" نوشته شده است .

²⁹² در بین جدول ابیات یک بیت نوشته شده که روی آن را با قلم قرمز و آبی رنگ خط زده اند، بیت این چنین است:
یک طویله بهر او شد یک ز من این تفاوت چیست ای یار حسن

بهرِ تو این مسئله کردم بیان
او به کار آید بیار او را میان
بینِ ما و کافران را فرق چیست
و نه برگو کو تفاوتِ بینِ مان
چيست در دستِ سند ای قومِ لُدّ
و نگوئی من چه سان ایمان برم
کرده‌ای تقلید خود بر آن و این
نامِ چندی زان امامانِ زکی
با حدیثِ جنگِ آن بدر و حنین
او سرِ تو با چنین معنی سِتُرد
چيست او را غیرِ دنیا کار و کیش
بانگِ کردم خانه را کرکس بود
اوست تو بر ناکسان در باختی
رهِ روان از حرفِ ایشان راه یافت

دویمیتن این ذکر آمد بر لسان
ای برادر سیمین کو چیست آن
ور نه این نطق و تذکر فخر نیست
مشترک باشند با این مشرکان
تو مسلمان، اوست کافر از چه شد
گو به من حرفی که من ساکن شوم
تو نگفته من خبر دارم ازین
یاد داندست ترا در طفلکی
یک علی دیگر حسن وانگه حسین
آن کسانی کاین حکایتها شمرد
پیشوا کردی تو او را بهر خویش
اینقدر کوری برادر بس بود
چون کلام انبیا نشناختی
بد مرض، شد در جهان این ناشناخت

480

485

دربیان حدیثِ نبوی صلی اللہ علیہ و آلہ

با شما دارم وصیت از ^{۲۹۳} و دود
چون اجل آید روم سوی وطن
گم شوم، آنگه روم در بحرِ راز
من روم ایشان بماند بر شما
زوج هم باشند هر دو نعمت است
بهتر است این هر دو از عرش و ثرا
لیک این حرف است و ساکن صامت است ^{۲۹۴}
دل ز دنیا کند و بر معنی بباخت
هست اولاد من او در انجمن
اوست مقصودِ خداوندِ علا
هر که بشناسد و را یابد امان
دین من گردد از این دو منجلی

زان نبی فرمود با اصحابِ خود
یاد دارید این سخن را بعدِ من
از میانه چون که رفتم همچو باز
شیئی اثنین است ماند از من به جا
یک کلام الله دوم عترت است
این وصیت هست از من بر شما
تا قیامت این کلامم باقی است
عترتم آن است کو حق را شناخت
او بوَد گویا و ناطق در زَمَن
کاشفِ قرآن و هادیِ راه را
آن خلیفه هست باشد هر زمان
او منم من او و او شد هم علی

495

293 در نسخه "ار" نوشته شده است.

294. اشاره بر حدیث نبوی : « إِنِّي تَارِكٌ فِيكُمْ النَّفْلَيْنِ كِتَابَ اللَّهِ وَ عِزَّتِي أَهْلَ بَيْتِي... »، (بحار الانوار، جلد ۲۳، صفحه ۱۴۵).

ای برادر فهم خواهد این سخن
 احمد و بوبکر اسم آمد بدان
 500 و نه اسم اندر جهان چیزی نشد
 و نه پایست لغزد از رازِ کهن
 شد نماینده ترا نیکو بخوان
 رو مستما را بجوی ای قوم لَدَ

مثال در این معنی ۲۹۵

57^a دیگری هم شد حَسَن ای غیرِ من وان حَسَن نامِ دیگر شد از کُهان و آن دگر محمودِ تونی زین چه شد این حَسَن ها هر دو گویا یک بُدی در حقیقت او شده هر جا، بیان اسمِ ظاهر را چه قیمت پیشِ ماست لیک خُست شد در او طبع و فواد حق از این دو اسم با او چون کُند آن لثامت پس کجا رفت از دعا ای حمال و وی حمال آری صدا اسمِ معنی را به خود، خود آورد نامِ معنی نامِ صنعت آنکه دید گر کفن دزد شود نَبّاش او دست بُرد میرغضب گویی بر او گر بر آن نامش بخوانی شد حَسَن 57^b گر دگر گویی به تو جوشیده است بد بر او آید کُند با تو جدال او نمک شد پخته را، او خام را فقر فخری قامتِ او می سزید من نگفتم کو برایِ دیگری است گفته من بحث بر من ناوری هست شک او را که او مومن بُد	آن یکی را اسم او آمد حَسَن یک حَسَن حمال در پایِ قَپان آن دگر محمود سلطان، شاه بُد اسم در دنیا اگر چیزی شدی 505 اسمِ معنی هست هر کس را، بدان اسمِ معنی جو که او باطنِ ناست در مثل یک شخص نامش شد جواد تو کدامین اسم را سازی سند معنی این جود، تنها شد سخا 510 گر تو خواهی حمل چیزی را ز جا اسمِ اوّل از پدر مادر شود نامِ ظاهر نامِ قول است ای رشید گر کُشد نقشی، شود نقاش او علم دارد عالمش خوانند از او 515 نامِ معنی چون صفت شد بر حَسَن غیرِ آن نامی که او پوشیده است تاجری را گر بگویی ای حمال پس تو رو، جو در جهان بی نام را در جهان هر کس که فقری را گزید 520 فقر و فخری ^{۲۹۶} گفته شاه نبی است گر تو از توحیدِ حق بویی بَری مومن ار معدود شد ایمان نشد
--	---

²⁹⁵ در دو جدول عمودی یک بیت نوشته شده که روی آن را با قلم قرمز و آبی رنگ خط زده اند، بیت این چنین است:

کشت اوصافی دگر نامش نماند درس هر خوب و بدی را او بخواند

²⁹⁶ اشاره بر حدیث نبوی «الفقر فخری»، (بحار الانوار، جلد ۶۹، صفحه ۱۲۹).

در حدیثِ مَنْ کُنْتُ مولا فہذا علی مولاہ

58^a کُنْتُ مَنْ مولاہ ہذا^{۲۹۷} ای رُشد اُولس من گفت و آخر ہم وسط پیشِ چشمت شد عبادتہا کدر داروی او را بکش بر چشمِ رد صبر کن بر نیش او تا بہ شود جستجو از توسست او یابد مال گر زند بانگت بگویی طامع است وَر نخواند گویی گو آن ماجرا نامدہ گوید بہ تو از چون و چند ہر دو موجود است بر تو ای سقیم فعللہ ہذا قیاس ہم بخوان	این حدیثِ مصطفیٰ را کن سند گفتہ آن ہا نشد ہرگز غلط چون نکردی از پلِ صورت گذر رو پی کَحَالِ دل او بنگرد تا غبارِ چشمِ دل از وی رود گر تو گویی از کجا یابم کحال او ترا بیند کہ چشمت احوّل است گر بخواند طامعش خوانی ورا 530 هیچ بَرّاز و حکیم و نسخہ بند طالبِ کرباس گشتی یا حکیم تو قیاس او از آن ہا نیک دان
---	--

عاشق شدنِ جوانِ باغبانِ زادہ بہ دخترِ پادشاہ و ہدیہ او

58^b بر رسولان نیست غیر از این بلاغ از درون دیدم بہ آوازِش بخواند انتظارت می کشم ہر صبح و شام ملطفت گشتم کہ حقّی دارد آن دخترک می کرد با دزدان بیان میوہ دل شد ولد ای مردمان گل درآوردی ہر آنچه بود خار آن پسر یک دستہ گل کردش بہ چنگ تا بُرد او را بہ دخترِ ارمغان یک عمارت داشت عالی، پادشاہ چشمِ خود از دور، بر رہ بستہ بود دستہ گل در دست و چشمش اشکریز از برون لِرزان و دل او راست شاد از کنیزانش یکی بر وی بدوخت	من روان گشتم از آنجا سویِ باغ 535 نوجوانِ باغبان در باغ ماُند گفت برگو قصہ ما را تمام پس جوابی رد نکردم بر جوان بشنو اکنون قصہ آن نوجوان آن پسر بُد نورِ چشمِ باغبان 540 از قضا بُد وقت، فصلِ نوبہار باغِ شاہی بود، گلہا رنگ رنگ با گیاهش بست و چشمش دُرفشان رؤِ ہمّی آورد سویِ بارگاہ دخترک در بارگہ بنُشستہ بود 545 نوجوانی دید کہ آید تند و تیز تا دران بارگہ آمد، ستاد دخترِ شہ دید و دل بر وی بسوخت
---	---

²⁹⁷ اشاره بر حدیث نبوی: «أَلَا مَنْ كُنْتُ مولا فہذا علی مولاہ»، (بحار الانوار، جلد ۳۷، صفحہ ۲۶).

550	گفت رو رو نوجوانی بر در است گَن قلاووزی ورا پیشِ من آر رفت آوردش کنیزک در زمان دسته‌گل را کرد بیرون دادش آن دخترک پرسید از وی گو به جان از حجاب او را عرق شد بر جبین بس تطف کرد شهزاده بر او دخترِ شهزاده را بگذار هان	555
560	دست از آنها کش به‌سوی ده بران من اگر چه رو به ده رفتم به‌جان هر کجا شهریست بهتر از ده است ده چه باشد در جهانِ این عالمان زان نبی فرمود خود را شهرِ علم ^{۲۹۸} قصدِ من زین لفظِ عالم، جاهل است قصدِ تو از عالمان شد جاهلان با لسانِ تو بیامد حرفِ من درسِ عشاقان نشد درسِ نُقْط حرفِ اوّل نقطه‌ خال و خط‌ش	565
570	تو چه دانی، بر خود آری این قیاس لوحِ دلشان پاک شد از رنگِ رنگ صوفی‌ست او صاف گشته از کدر اندرونِ مردمان بوزینه شد زان سبب پنهان شدند از مردمان ور نبود ایین‌چنین پیغمبران در حقیقت هر که دشمن شد بر او ورنه ایشان مهربان است از پدر هر که ایشان را قرین شد خوب خواند ده کتاب ار پُر نمایم ز اهلِ دل	575
59 ^a	دسته‌گل در دست شوری در سر است تا بدانم من که او را چیست کار سر فرود آورد ایستاد آن جوان باغبان را شد هدیه همچنان در عوض از من چه خواهی ارمغان سر فروانداخت چشمش بر زمین او زبان بگشود گفت ای خوب‌رو چند ساعت تشنه آمد نوجوان ماجرایِ مرد و زن قدری بخوان عقل اگر داری تو سوی دهِ مران رو اناری جو که بهتر از ده است شهر در معنی شده دریادلان	59 ^b
60 ^a	آن رئیسِ انبیا ارکانِ حلم در حقیقت عالم آن صاحب‌دل است از زبانِ تو بگفتم عالمان ظرفِ کوچک را ننگجد شرفِ من غمزه دلبر بر او شد درسِ خط حرفِ دویم آبِ حیوان از لبش بر تنِ ایشان نیامد این لباس او برایِ خود ندارد هیچ چنگ خوب، بد را می‌نماید چون قمر عکسِ خود انگاشت او پرکینه شد تا ز دست گرگها یابند امان بر اطاعت آمدندی گم‌رهان رویِ خود را دشمن است آن زشت خو در وجودِ پاکِ ایشان کو کدر رویِ خود را دید و دل بر وی فشاند قطره از دریا نباشد ای مظل رو تو قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ ^{۲۹۹} را بخوان	

²⁹⁸ اشاره بر حدیث نبوی «أَنَا مَدِينَةُ الْعِلْمِ وَعَلَيَّ بَابُهَا، فَمَنْ أَرَادَ الْعِلْمَ فَلْيَأْتِ الْبَابَ»، (بحار الانوار، جلد ۴۰، صفحه ۲۰۳).
²⁹⁹ اشاره به آیه ۱۰۹ سوره کهف؛ «قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مَذَاقًا لَكُلَّمَتْ رَبِّي.....»

تا قیامت رؤ، بخوان زان رو ورق
هرگز او دیگر ننگجد در مکان
اندر این ویرانه او را جای نه

هر که شد بی نقش او شد وجه حق
او چنان رفت آمده اندر جهان
روی او را نیست دنیا آینه

تمثیل آینه

60 ^b	بلکه بویی برده باشی زین نشان آینه باید رخس را لابد است باغ و راغ آینه آمد ورنه چیست بهر آینه به هر جا می دود	یک مثل مانند گویم در میان نفس انسان عاشق عکس خود است دل نیار آمد اگر آینه نیست چون جمال آدمی بی حد شود	580
	عکس خود آن قدر بیند از جمال تا دم آخر کند با خلق جنگ من درین معنی بماندم در شگفت	هر چه پهناور شود از ملک و مال هر قدر آینه سازد، هست تنگ باز تنگ آید اگر دنیا گرفت	585
	تا شود شداد ثانی در جهان فهم داری درک گن نیکو بدان تا بدانی چیست کار صادقان او نشد زین نقش فانی ها مضل	زین روش خواهد رود تا آسمان زین تغلد این بود کار کهان هین بیا بشنو ز حال عارفان باژگونه گشت فعل اهل دل	590
	دل بکند و بر چنین آینه رید صورت خود را همه بشکسته اند این خراباتی شدن زان معنی است شد خرابی کار ایشان در جهان	دشمن آینه و خود گشته اند کار ایشان در جهان مخروبی است این جهان تنگ آمده بر عاشقان از خرابی هست آبادان بدان	595
61 ^a	رست او، آرام شد از پیچ و تاب رو ازو جو لؤلؤ شاداب را این همه فانی است، باقی زانکه اوست از چنین آینه ها بر خود نبال چون نگیری درس خود را از رجال معنیش اینست چون کردی تو فوت خانمان جغد بس ویرانه ای عمر شد پنجاه و شصت ای مردگان با ضعیفان در نبرد آغشته ای	دل شود معمور چون گردی خراب در خرابی یافت هر آباد را کهنه ها را نو بکن از روی دوست هر چه اندودی به خود اسباب و مال دور کن از خود همه پیش از رحال آن نبی فرمود مَوْتُوا قَبْلَ مَوْتٍ³⁰⁰ چیست دنیا خاکدان کهنه ای کی برون آیی ز حال کودکان روز و شب در پیک هستی گشته ای	600

³⁰⁰ اشاره به حدیث پیامبر اسلام: "مَوْتُوا قَبْلَ أَنْ تَمُوتُوا" (بحار الانوار ج. ۶۹، ص. ۵۹)

605	راه هستی نیست این، ای یارِ من عقل آن باشد که فردا را بدید همچو آن مردِ جوانِ خوش‌خیال	روزِ آخر می‌روی هم از زَمَن از برایِ روزِ آخر کار دید کو همی زد مرغ از بهر محال	61 ^b
-----	---	---	-----------------

ماجرایِ جوانِ روستایی با زنِ خود

610	یادِ من آمد از این معنی به‌جان وعده کردم گوشِ ده را ده روم من فرورفتم به غرقابِ فنا بر سرِ قصه روم من طول گشت در حدیثِ مرد و زن بودیم ما زن درونِ خانه سفره پُر بدید دست بُرد آن سفره را تا وا کند پیشِ خویش آورد تا او را گشود چون چنین‌اش یافت در حیرت بمأند مرد فارغ گشته از نان خوردنش زن از آن کردارِ او دلخوش شده هر دو با هم در میان آورد راز مختصر سازم عجب شد مختصر محتضر یا مختصر از بهرِ چیست شب رسید ای عاشقِ شب زنده‌دار دفترِ معنی کجایش هشته‌ای صورتِ افسانه را دانسته گیر نقدِ دل را بر صُورِ کمتر بده هر چه آید بر نظر آن صورت است	غوطه‌ور هم بود در ده آن جوان بحر افتادم برون نامد سرم تاکنون نامد به سر آن ماجرا چند زین رازِ نهانی زیر طشت می‌گنم اکنون ز هم دیگر جدا قهر و خشمِ مرد را بر سینه چید تا ببیند چیست در زیرِ نمَد زخم‌خورده مرغکانِ چند بود لب به دندان کرده در فکرت بمأند جفتِ خود را کرد آگه از فنش ز آنکه جنسِ زن بود دیو و دده گر بگویم، قصه بس گردد دراز وان خر و سگ بانگ زد آمد سحر روز در کسبِ هنر شو شب بایست رو رو ای جان، دفترِ معنی بیار گوشِ دل ده تکیه کن بر پُشته‌ای گوشِ خود را ده به معنی نیست دیر دانه‌اش بردار از صورتِ بجه همدیگر را علت است و آلت است	615 620 625
-----	---	---	-------------------

62^a

مَثَلِ دانهٔ پنبه

630	گوش‌ده قدری بگویم چون شود این مثلِ نزدیک دارد فهم را تخمِ پنبه بر زمینِ کاری ز چیست سجدهٔ خود کرد، بعدی پنبه شد	تا بنگذاری بر او انگشتِ رد گوش ده تا خود بیایی سهم را حل شد او در زمینِ یک‌قدر زیست گشت ساجد بر زمین، دل‌زنده شد	62 ^b
-----	--	---	-----------------

باز پنبه خویش را داغین نمود رفت خود را جمع کردش شد بناغ بعد از او آمد یکی کرباس شد دیگر او را رنگرز کردش بغل سکه های گل زد او را نوع نوع شاه لذت یافت از وی خوش شکفت هر چه صورت بود زین منوال شد هم چنین افسانه هایی صورتی نیست و تش شد این لذایذ در صور آنچه هست آید ترا، آن هست نیست اهل دنیا چسب صورت گشته اند حب دنیا هست راس هر خطا ^{۳۰۱} هر عداوت در جهان خیزد از اوست ^{۳۰۲} حب او هر قدر در دل سرد شد مخلص این صورت ز بهر معنی است لذت دل غیر لذات تن است گر حکایت هست ور چیز دگر دل بنوشد آب معنی از بیان دل شود فربه ز حکمت یا ز علم تن پی آن است دل پیدا شود تن عناصر گشت اینجا مانده، نی است گر نبودی این چنین ای خوش نظر این همی بینی که تن در گور شد این سخن لغزش بیارد بر عوام من نمی گویم که تن بیکاره هست جوهر دل از همین تن شد درست میوه ها را در درختان خوش بین گر نبودی آن درخت یاسمن ور نبودی غنچه های نسترن	635 640 645 650 655
بار دیگر حشر او شد در سجود یافت او زین سجده دوم فراغ گازران او را به شست و شو ببرد پاک شد او چون که رست از غش و غل در بر شاهان شد او با تاب و ضوع از خوشی با او همیشه گشت جفت حاصل آن لذت بدیدم هر چه بد غیر لذت چیست برگو ای فتی لیک در معنی همان است ای پدر جذب کن معنی در این صورت مایست ^{63^a} فانی بر فانی، به هم آغشته اند زان سبب فرمود ما را مصطفی ورنه این جنگ و جدل درمن چه خوست ^{۳۰۳} صاحب آن دل چو بینی نرم شد معنی آن لذات شد ورنه چه هست معرفت شد اصل، باقی ها فن است زین صورها قصد من معنی بر تن همیشه در پی آب است و نان تن علف جوید ندارد علم و حلم او برای آخرت شیدا شود لامکان شد جای دل، نیکو فنی است پس که را فرموده آن خیرالبشر ^{63^b} بعد چندی خاک آمد خشت بد بنگر، آن چیست بینی در منام اندر این بوته گداز آن هر چه هست او چو مغز آمد ولی از تن برست اصل میوه شد درختان هم چنین از کجا چیدی تو برگ نسترن بوی گل هرگز نبودی در زمن	63 ^a 63 ^b

³⁰¹ اشاره به حدیث پیامبر اسلام: "حُبُّ الدُّنْيَا رَأْسُ كُلِّ خَطِيئَةٍ" (بحارالانوار ج. ۷۰، ص. ۷)

³⁰² اشاره به حدیث پیامبر اسلام: "اَكْبَرُ الْكَبَائِرِ حُبُّ الدُّنْيَا" (بحارالانوار ج. ۷۰، ص. ۱۱۹)

³⁰³ در نسخه «خواست» نوشته شده است.

دل به دست آور که او یابد درست ورنه اینها را چه جای مشکل است او نگنجد بر کتاب و بر ورق پاره از^{۳۰۴} ایشان به کلّ بنهفته‌اند چشمِ کوران هست زان فُرقان کبود چشمِ او روشن‌تر آمد بی رَمَد هر که را بنمود رخ زان کرّ و لال من برفتم قَدَح هر دیو و دده آنچه گویم از بزرگان هست مدح او نماید یارِ خود در گفتگو قصدِ او مطلوب باشد از سخن	بر فقیران زین سخن مُنْگر تو سُسْت دشمنِ این حرفها ناخوش دل است مشکل آن باشد که او شد رازِ حق اهلِ دل زان رازها کم گفته‌اند رَطْبٍ وَلَا يَابِسٍ گرچه در قرآن نمود^{۳۰۵} هر که محرم شد بر او واضح شود چشمِ نامحرم کجا بیند جمال گوش ده بر قصّه ها تنگ آمده تو قیاس از خود مکن رفتم به قَدَح عاشقان شد در جهان طوطی او خواه قصّه، خواه از رازِ کهن
---	---

پوشک و سینی خواستنِ جوانِ روستایی از زنِ خود

من از او گویم تو دانی هر چه خوان تا نباشد ارمغانم خوار و خوار لیک بر مردم نیاور این صدا بر امیدِ آنکه یابد ارمغان اهلِ ده را این بُود احسان و بر مرغکانِ مرده را چون گورگن زن بر او پوشاند بهر نرد را چون به‌راه افتاد در دل بود شاد شادمان آمد بر آن درگه رسید از رفیقان دید خالی هست طاق گشت خوشدل، تند و بر چادر بتاخت داخل آمد نوجوان شد روبرو مرغکان بگذاشت هم دادش سلام قدری زین قصّه بیاور هم بیان	بشنو اکنون ماجرایِ نوجوان مرد زن را گفت رؤِ سینی بیار پوشکی هم رؤِ بیار از کدخدا زن برون آمد ز خانه شادمان پوشکی آورد پنهان کرد سر جابجا کردند هر دو مرد و زن رخت تازه هر چه بود آن مرد را مرغکانِ مرده را بر سر نهاد چادرِ سرهنگ را از دور دید چون نظر انداخت مخفی بر اطاق^{۳۰۶} خود به‌خود جرأت رسانید او شتافت خادمان غافل بُدند از حالِ او رفت زانو زد به پیشِ آن لئام نوجوان بگذار آنجا شادمان
--	--

³⁰⁴ در نسخه «ز» نوشته شده است.

³⁰⁵ اشاره به سوره انعام آیه ۵۹ «وَعِنْدَهُ مَفَاتِيحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَمَا تَسْقُطُ مِنْ وَرَقَةٍ إِلَّا يَعْلَمُهَا وَلَا حَبَّةٌ فِي ظُلُمَاتِ الْأَرْضِ وَلَا رَطْبٌ وَلَا يَابِسٌ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ» .
³⁰⁶ در نسخه "اوطاق" نوشته شده است.

رفتنِ جوانِ روستایی پیشِ سرهنگ

65 ^a	رو پی معنی که مقرون آمدی زین بیان بگشای آخر یک دری هر کجا خواهی برو نی بسته شد از چه رو درمانده و سرگشته‌ای پای معنی سیر او در لامکان دست معنی می‌رود هند و هری گوش معنی هر چه خواهی می‌دود بینی معنی خورد می، نیست رز پله پله گشته معنی نردبان پله پله رو که تا یابی سلام ز آنکه عاشق هر کجا دل بسته است یعنی از پله رسد هر کس به بام گر جوابش یافتی او هست کام عاقبت زین خم شدن در یم شوی جزو عاشق دان و گل معشوق اوست بارها زان روی، گله‌ها چیده است حصه خود را از آن صورت ببر دیده‌ای صد بار تو مُنعِم‌ان او کجا فهمد که همیانش تهی‌است شکل انسان از طلا دارد نهان او شفاعت زو بجوید در عمل آن بغل قلب تو شد نیکو ببین او ستایش دارد او را چون صمد هر کجا هستند با او بوده‌اند یک شده عاشق دگر معشوق خوان نیست حایل در میان کوه بند بت پرستان را درین ویرانه کیست گوییا بیچاره افتاده چهی	چون تو هم زین ده که بیرون آمدی لفظ مقرون چیست بر شعر آوری آن دری که از اندرون بگشاده شد باغ خواهی رو چمن یا پشته‌ای پای صورت، تا به دکان و مکان دست صورت تا سرای باوری گوش سر از یک دو فرسخ بشنود بینی سر، بو کشد از یک دو گز این تفاوت هر کجا نیکو بدان نردبان آسمان است این کلام این سلام از جزء و بر گل گشته است من نخواندم بر شما اسم سلام سال‌ها باید دهی هر دم سلام این سلام از بهر او شد خم شوی جزو هرجا بهر گل تعظیم جوست روی خود این جزء در گل دیده است بالسان تو بیارم بر صورت این سلام و دین، رکوع مردمان جمع کن خود را نمایم آن ز چیست بت پرستان را شنیدی در جهان هست مکنون او همواره در بغل محض صورت نیست معنی دارد این عکس منعم در دل هر کس بود اغنیای دل را به دنیا داده‌اند اغنیای عاشق، زرش معشوق دان عاشق و معشوق را یک خوانده‌اند حال دانستی ز بت مقصود چیست آن که همیانش شده از بت تهی
65 ^b		700
66 ^a		710

نئی همه کس این چنین است ای گزین
 یک پرستش ز اضطرار آمد بدان
 با بدان نیکان همیشه بوده اند 715
 پاره ای از قوم بد من دیده ام
 گر کلام حق بر او القا شود
 حق دل او را به قرآن قسوه خواند
 هر که حب اغنیا دارد به دل
 اغنیا گشته است بر تو آن صنم 720
 معنی بت را چو دانستی چنین
 سر به سر عالم به یکدیگر چنان
 به نگر، یا بت شده، یا بت پرست
 غیر ازین گر هست، تو با من بگو
 کو جوابت تا جواب آری به من 725
 گر شکال آرد ترا این مرحله
 گفته آید بهر تو ای یار من
 یک سؤال از تو به من لازم بود
 این سؤال هست شافی بهر من
 قصد تو زین ظرفها آن آب شد 730
 لیک بی کاسه نباشد هیچ آب
 پاره ای زین ظرفها را آب کو
 پاره ای پُر هست لیکن نیست آب
 آنکه خالی هست او ناید حساب
 هر دو در صورت به هم مانده اند 735
 گر دماغی هست با تو بو شناس
 گر نداری فهم دارد او نشان
 او نه بنهاد به خود اسم و اثر
 او معرف شد به خلق از بهر حق
 ظرفشان پر گشته از حق رسته اند 740
 طالبانش هم بر او دل بسته اند

چشم بگشا و سخن نیکو ببین
 او نباشد اینکه گفتم هم چنان
 لیک بر دل حب او ننشاند
 با کلام اهل حق سنجیده ام
 ذره بنگذارد که او³⁰⁷ بر دل رود
 بل اشد از اوست او کافر بماند³⁰⁸
 در حقیقت اوست در دنیا مزل
 تو خدا جویی از او ای مغنم
 بت پرستان را نگه کن ای رهین
 این چنین افتاده است نیکو بدان 66^b
 شاد آن مردی کزین بتها پرست
 ده جوابم را شووم ساکن از او
 کو درونت چشمه زو جوشد لبین
 کشف سازیمش به تو این مسئله
 خود دهی انصاف از من این سخن
 پس خداجویی به ما چون می شود
 کرده گیر و باز بشنو هم زمن
 ظرفها بی آب حق افسانه بُد
 قصد حق زین کاسه ها جو آب ناب
 همچو بادامی که خالی هست او
 آب بولست و در او نیکو بیاب
 حرف در او هست کاو آرد جواب 67^a
 در میانشان راه سیصد ساله اند
 بو عصا آمد بین نیکو شناس
 یک نشان آن است کو شد بی نشان
 عاشق حق است و عارف ای پدر
 درس ازو شد نه ز کتاب نه ز ورق
 در میان بحر حق بنشسته اند
 پای خمش بهر می بنشسته اند

³⁰⁷ در نسخه "کاو" نوشته شده است.

³⁰⁸ اشاره به سوره بقره آیه ۷۴ «ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِّنْ بَعْدِ ذَلِكَ فَهِيَ كَالْجَازَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً...» .

خُم چه باشد در جهان اهلِ دلان
هر که او را بت بسازد بر دلش
حَبّ ایشان در جهان حَبّ خداست
صورتِ او گرچه بت شد در جهان
745 اهلِ دنیا راه را گم کرده‌اند
مَنْ رَأَى زان سبب گفت ای خدیو³⁰⁹
غاصبان را در جهان نیکو شناس
آبِ صافی عکس بنماید لطیف
750 لیک صد ساله میانشان راه هست
آبِ شور و آبِ شیرین یک نمود
سجده‌گاهت را بیاب ای ذولباب
هر که او چشمِ دلش حق‌بین بود
ای برادر چاره‌این نفس‌گن
755 این جهادِ نفس بهرِ چیست
رؤیکی از بهرِ خود سایه‌گزین
ظِلّ پیرانِ نفس را ساکن کند
پیشوا کردی به خود جُهل را
حال پیدا کن چه آید از مقال
760 چند روزی بهرِ حق اینجا بنال
کارِ دنیا حیرت است و عبرت است
یک نظر بینی جهان، غفلت خوش است
بینش و دانش نه بگذارد که من
گر شدی این عالمِ ظاهر بقا
765 عاقلان تقوی به پیش آورده‌اند
منزوی بودن نه از بی‌چادری است
آن یکی می‌رفت در ره تند و تیز

مقصدِ حق، او بود اندر جهان
رَسّت آبِ او در آخر از گلش
او ز سینخِ خلق نامد او جداست
معنی او بت‌شکن باشد بد ان
67^b سجده خود را به بتها کرده‌اند
غاصبِ حق هر که شد او هست دیو
حق و باطل را چه داند [ناسپاس]
رخ نماینده است هم بولِ کثیف
وین نجس شد وان دگر دلخواه هست
چشم خواهد پاک و روشن نی کبود
ورنه در ره می‌کشی بس پیچ و تاب
او نه بگذارد بر او، انگشتِ ردّ
یادِ حق او را کند از بیخ و بن
او اگر ساکن بود دانی چه هست
درد پیدا کن به‌خود ای مردِ دین
اوست بر اهلِ دلان نیکوسند
68^a او چه فهمیده است ذوقِ حال را
پخته شو تا ذوقِ حق یابی مآل
توشه‌ای بردار از بهرِ مآل
گفت پیغمبر که دارِ حسرت است³¹⁰
لیک بهرِ آخرت بس ناخوش است
صرف سازم عمرِ خود را بر ثَمَن
می‌نفرمودی رسولِ حق تقا³¹¹
فقر را بر خویشتن بگزیده‌اند
این قیاسِ توسّ گویی ورنه چیست
مزبله بود از گذرگاه خاک ریز

³⁰⁹ اشاره دارد به حدیث نبوی: « مَنْ رَأَى فِي الْمَنَامِ قَسِيرَانِي فِي الْبَقْعَةِ » (بحار الأنوار، ج ۳۰، ص ۱۳۲)

³¹⁰ اشاره به حدیث پیامبر اسلام: " الدنيا، سجنُ المؤمن و سننُهُ فإذا فارق الدارَ،

فَارَقَ السَّجْنَ وَ السَّنَةَ. " (بحار الأنوار، ج ۶۵، ص ۲۳۱)

³¹¹ بالای این عبارت نوشته شده است: "مصطفی فرمود دار"

³¹² اشاره به حدیث پیامبر اسلام: " مَنْ رَزَقَ ثَقًى فَقَدْ رَزِقَ خَيْرَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ " (بحار الأنوار، ج ۱، ص ۲۰۴)

حکایت

چند سگ بر گِردِ او وامانده [ای] یکدگر^{۳۱۳} را خشمگین از بهرِ فیل تا ببیند از سگان این چیست داد او گریزان شد از آنها همچو تیر گفت با خود چیست این ای کردگار رو به من کردند آن درتدگان یافت علت را به دل آمد سکون واضح کردم نباشد این دقیق منتظر هست آن دهی با مرغان زان حکایت گوی بر پایان رسان	مُرده فیلی بود آنجا گنده [ای] آن سگان از بهرِ او در قال و قیل بهرِ عبرت مرد آنجا ایستاد حمله‌ور گشتند بهرِ آن فقیر تا خلاصی یافت رفت از بهرِ کار من چه کارم بود با ایشان به جان جستجو بُمُود و سَرش از درون این قیاسِ آن سگان بُد ای رفیق باز کردم زین حدیث و زین بیان دست بسته مانده در چادر جوان
---	--

نهادنِ جوانِ سینی را پیشِ سرهنگ

همچو خادم رفت و بر در ایستاد ظاهرش غفلت ولی با فکر و درد از لثیمی بود نَز بابِ شرف رویِ خود را کرد با او روبرو یافت قصدش را به دل بی گفتگو برکنِ این پوششِ بی‌نم ماجرا کند ازو پرده، ز بام افتاد طشت نکته واضح شد که دارد احتیاج لحظه‌ای تا سَر برون کرد از کُمون گفت نه، برگو بی‌نم ای سَنی گفت هم زن هست هم مادر همه آبِ داغی خواهد اینها رو بده تا اینکه این پرها برون آید ز چرم گوش ده نیکو بدان از من سخن نکته جویان از سخنها بُد ولی	نوجوان چون بر زمین سینی نهاد یک دو ساعت او سَرش بالا نکرد مدتی دیگر نزدِ خود آن طرف بعد چندی سر به بالا کرد او پس نگاهی کرد سرهنگاش بدو با اشاره گفت با او پیش آ نوجوان آمد به زانو برنشست دید سرهنگاش زده بط و دُراج بعد دیگر از برون رفت اندرون گفت او را حال دانی چون کُنی گفت در خانه عیالت هست، نه گفت اینها را ببر ایشان بده یک دو سر جوشان میانِ آبِ گرم بعد از آن بیرون بی‌اور پاک کُن نوجوان را چیست غیر از این بلی
---	---

³¹³ در نسخه "یکدیگر" نوشته شده است.

دل بده بر قبله، دانی طوفِ دل
 عمره کُن تا عمرِ باقی آیدت
 در حدیث آمد که هر کس حج برفت
 فقر بر گردش نگردهد ای رفیق
 باز چون رفتی به غرقابِ فنا
 سر برون آور بجو آن ماجرا
 من سَرم زین حرفها ناید برون
 گرچه الفاظت همه شد معنوی
 گوشِ هوشی کو سخن یابد ز دل

830

دل برون کُن از میانِ خاک و گِل
 جهد کُن، هستی بیابی شایدت
 در غنا ساکن شود او گشت رفت^{۳۱۴}
 او غنی‌القلب شد هم‌دل رفیق^{71a}
 در فنا گویی تو از بحرِ بقا
 بس نشد معنی به من بازی چرا
 من برون دانم چه گویی از درون
 به نخواهد شد ز گفتِ مولوی
 پاره‌ای زین حرفها باشد مزل

بازگشتن به حکایتِ دخترِ خلیفه با دزدان

دخترک در پشتِ پرده منتظر
 قصه را بر کوچه شد زین حرفها
 بر جوابت بشنو از من یک جواب
 گفتی زین‌ها پاره‌ای باشد مزل
 آنکه او گمراه باشد در جهان
 او مزل آمد چه‌سان شد او مزل
 بر مزلان هست اینها بس مزل
 این جدل بگذار رو افسانه گو
 دخترک گفت آن سه تن را گوش ده
 نوجوانِ باغبان ایستاده‌پا
 آن جوان چون لطفِ دختر را بدید
 بار دیگر دخترک تاکید کرد
 چون پدر بدهد ترا بر هر کسی
 اندر آن شب چون ترا باشد زفاف
 وقت آن شد حمله آری روی را
 من ترا^{۳۱۵} خواهم^{۳۱۶} ببینم آن
 دخترِ شه‌زاده گفت اینک سؤال
 گر مرا باشد حیات از دادگر

835

840

845

850

نقل گوین با سه تن دزدِ مزل
 صاحبِ زر مانده غربت بی‌نوا
 بعد از این گویم ترا ای ناصواب
 این سخنها نیست بر مردم مدل
 او نیابد هر کلامی را بدان
 گوی طریقِ حق بپیمود او ز دل^{71b}
 سالکان زین حرفها باشد مدل
 مانده ساکن گوشه‌ای افسانه جو
 پرسشی دارم در آخرِ هوش ده
 گفت دختر هر چه خواهی گوفا
 گفت ترسانم به دل ناید امید
 نوجوان گفتا که ای زیبایِ فرد
 در دلِ من هست یکی حسرت بسی
 آنکه زینت یافتی تو، تا به ناف
 چون قرین کردی به مه آن روی را
 لیک بینم این خیالم را محال
 وعده کردم، رو ازین خواهش منال
 عمرِ من تا آن زمان ناید به سَر^{72a}

³¹⁴ اشاره به حدیث پیامبر اسلام: "الْفَقْرُ وَالذُّنُوبُ كَمَا يَنْفِي الْكَبِيرُ خَبَثَ الْحَدِيدِ" (بحارالأنوار، ج ۹۶، ص ۱۳)

³¹⁵ واژه "زیاد" در بالای مصراع نوشته شده است.

³¹⁶ در نسخه "خواهم خواهم" نوشته شده است.

و عده کردم همچنان بینی مرا
 نوجوان باغبان زین گشته رفت
 از سر این عهد چندی درگذشت 855
 آن خلیفه زاده با دزدان بگفت
 دختر شهزاده را مشاطگان
 از دُر و الماس و گوهر وز طلا
 شاهزاده شد چو طاوسان به رنگ
 لیک بودش در سر پیمان و عهد 860
 وقت آن شد تا برون آید عروس
 حاجتی بنمود بر مشاطه گان
 آب را بگرفت و بیرون آمد او
 دخترک بگذار تا رهرو شود
 از قضای آسمان کو تا چه کرد 865
 کرده شیران را قضا رو به صفت
 زین قضا نالیده شد بس انبیا
 این قضا چون جست از تیر و کمان
 این قضا را نیست غیر از التجا
 التجا باید نه جنگ ای خوش نظر 870
 می ندانی زین قضا چون وارهی
 ورنه ترس آن است مانی تا ابد
 جنبش خلق از قضا شد وز قدر
 چون عمل با علم جفت آید ترا
 آن عمل کو شد قبیح و ناپسند 875
 هر عمل چون فعل او باشد حسن
 آن عمل کو شد سخا و یا گذشت
 هر که باشد او مراقب حال خویش
 رهروان دیدند فوج حالها
 آنکه صاحب حال شد بیند به چشم 880
 عارفان در صیقل اند از بهر آنکه
 اهل این عالم شده عاشق به رنگ

عهد کردم با تو من این ماجرا
 زد رکوع و سجده ره افتاد و رفت
 شاه، دختر داد و عقدش را بیست
 آمد آن شب مرد و زن باشند جفت
 زیب و زینت زد بر او ابرو کمان
 آنچه بُد مقدور از سر تا به پا
 جلوه گر از هر طرف بُد رنگ رنگ
 داشت در دل عهد خود با جد و جهد
 می خرامد جمله او با طبل و کوس
 آب دادندش بسو آن دایگان
 رفت تا مردم کی آید جستجو 72^b
 نیم شب با آن طبق تر ره رود³¹⁷
 اوست در بازی که بُرده هر چه نرد
 سرخ رویان زو شده چون به صفت
 کیست از چنگ قضا یابد رها
 هر که را آید شود همچون کمان
 نیست چاره جز که تسلیم و رضا
 من ندیدم سخت تر همچون قدر
 رو به حق کن کو برآرد از چهی
 و امکش دستت ز دامن احد
 از عملها زاید هر ساعت اثر
 از قران او ولد زاید ترا
 زشت باشد او به معنی شد گزند 73^a
 او حسن نام است چون باشد حسن
 زان فرح آید به دل او خوب گشت
 آن اثر بیند ورا آید به پیش
 زان خموش آمد برست از قالها
 بر ضعیفان او نیارد هیچ خشم
 نو به نو نقش آورد بر سینه ز آنکه
 رنگ ها بر دل نیارد غیر رنگ

³¹⁷ بعد از این بیت جایی برای سر عنوان قرار دارد که در آن چیزی نوشته نشده است.

رو تو رنگ و رنگ از دل پاک کن
 ای برادر علم را ره بسته نیست
 885 کور باشد این چنین شخصی بدان
 خر اگر بازار شد یا در سرا
 رو تو زینت ده یکی را چون عروس
 آنچه خالی شد ز رز دختر خرید
 رو به پشت خر بنه ده من طلا
 890 ای برادر قدر خود نیکو شناس
 این همه اسباب از بهر تراست
 جمله ماکول تو آمد ای شریف
 هر چه بینی از نباتات و جماد
 سالها باید جماد آید نبات
 895 بار دیگر جهد دارد بر ممات
 زین ریاضاتی که شد بر گردنش
 هم چنانچه طیب آمد گوسفند
 تا تو او را حل کنی عقدی شود
 از تبدل جزو آید او ترا
 900 زان ولد زاید بود هم مثل تو
 بعد از او تکلیف ورزد بر خود او
 عالمی یابد به خود از اهل علم
 شد مآثر علم عالم این بدان
 کیمیا باشد وجود اهل دل
 905 انقلاب حالها از لطیف اوست
 این وجود مسّ تو گردد چو زر
 پاک سازد از کدر و از غلّ [و] غش
 بار دیگر حل و عقدت هست ازو
 انقلاب حال شد تقطیر ازو
 910 بین جمادات از کجا آمد کجا
 مردنت این است از بهر حیات
 جدّ [و] جهدی کن قبول آیی ورا

تا بدانی چیست این علم لدن
 آنکه گوید بسته شد او چیست کیست
 73^b رو ز قرآن آیه اعمی بخوان³¹⁸
 او چه داند چیست این بانگ درا
 با چنین شهوت کجا داند خروس
 او از این دختر یقین چیزی چشید
 کی به چشم او ازین آید جلا
 چشم واکن تا بینی این اساس
 بر سبب پیچیده‌ای آخر چراست
 تو شدی در این میانه بس منیف
 در ترقی رو به تو آرند شاد
 از جمادی حل شود یابد حیات
 روح حیوانی بیابد زین فوات
 جدّ و جهدش این بود از مردنش
 بلکه از بهر تو آید او پسند
 قوت نفست باشد ای یار رشد
 74^a حلّ و عقد این است ای یار وفا
 نطق آرد تا شود هم شکل تو
 بهر حق باید شود در جستجو
 علم هر جا شد بود او اهل علم
 زآنکه دل جاذب شود معنی از آن
 هر که با او شد قرین، کی شد مظل
 این بلا تقطیر جان شد شست شوست
 زین تبدل گشت ابدال ای پدر
 زین روشها او رساند تا به عرش
 تا کند او شش جهت را همچو رو
 همچو گازر کو رود بر شست شو
 حشر کو این است تا یابی بقا
 74^b چون حیات زین روش شد کو حجاب
 و نه هر کس را نشد این ماجرا

³¹⁸ اشاره به سوره اسراء آیه ۷۲ "وَمَنْ كَانَ فِي هَذِهِ أَعْمَىٰ فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَىٰ وَأَضَلُّ سَبِيلًا" .

سعی کُن تا تو نباشی اهلِ لُدّ خود بهشتِ عدن ایشان گشه‌اند کو درونت تا بیایی حرفِ من در تفکّر غور کُن از من مَرَم گی به‌دستت حور شد کو خوب‌روست مهر خواهد، زفت خواهد بس گران مادران او را به جان پرورده‌اند صد نفر رو آورد بر تو ز خشم او بدرّد خویش را از قید و بند متفق باشند با او هرکسی	بس کسان در بحرِ دنیا غرق شد سالکان از عرش هم بگذشته‌اند پایِ تو ترسم بلغزد زین سخن گر بلغزد پایِ تو بر ما چه غم تا نباشد این چنین‌ها راهِ دوست گر تو خواهی دخترِ حلوگران دختران را بنگر در پرده‌اند گر نگاه آری برو در زیرِ چشم گر پدر را زو خبردارش کنند بر هلاکت سعی آرد او بسی ای برادر خواب داری یا جنون این همه حور و قصوران در بهشت از سحر تا شام مزدوران بین مزدِ کارت شد بهشتِ ای خوش‌سرشت بر سرِ دیوار بنایان بین خشت و گِل را از زمین بالا بده هر چه تو انداختی بنا گرفت هر که او خواهد عمارت در جهان در جهان هر کس بخواهد چیز را جاربِ ار خواهی فلوسی بایدت این لذایذ در جهان افتاده خوب این لذایذ را به‌جان سنجیده‌اند این قصور و جنتِ ای مردِ درست	915 920 925 930 935
75 ^a یا که ذره نیست عقلت در کمون ای برادر بهرِ تو آنجا که هِشت کارگر باشد به نانی ای گزین هر که دیبا خواست پشمش خود پرشت خشت و گِل را می‌دهندش از زمین از عمل و ز فعلِ خوب ای یارِ به تو بده او را کُند بر جای جفت نقدِ خود را داده از دستش بدان مهر دارد او به قدرِ خود ورا زن بخواهی با صد و سی ناپیدت از لباس و خانه و نان حبوب مرتبه هر یک به رتبه دیده‌اند نیست کابین، خود به‌خود بهرِ تو رُست		75 ^b

حکایت

جمع شد از دوستان هرکس شنفِت پیچ دادی درد او را، بادِ نیی زان تعقّن باده‌ها می‌کرد یاد از علاج او را نشد چیزی دوا	آن یکی دردِ شکم او را گرفت داد می‌زد هر زمان می‌گفت هی ملتجی می‌شد به‌حق از بهرِ باد می‌نشد او را یکی بادی رها
---	---

ای خدا و وی خدا آورد رفت بلکه او زین پیچ و پیچاش وا رهد او بیارد هر زمان هیهات هات حالتِ او حالتِ جان کنندن است دست بالا کرد بر حق می‌شمرد قصرها خواهم ز تو من در جان هر یکی زینها بده بر من جدا 76 ^a تنگ آمد بس که گفت او قصر و حور رو به حق کردی بده ریحم به کار باز می‌گویی ترا این بس بُد باز بادی خواه بل باشد رها از کجا باشی تو با حوران به جفت خوب و زشت از فعلِ تو زاید اثر چون نشستی در کنار آبِ جو آنکه در دنبالِ خر شد به ز زر دَرِ خود را عرضه کم کُن بر کشیش زود خود را کُن از اینها منفصل غافلان را غفلتش اولی‌تر است 76 ^b مستِ دنیا هست در دنیا جنون غیر اهلش [را] نماید وسوسه گم‌رهان آرد بدین کلمات خشم بد نماید آبِ صافی غل و غش رویِ خود را او در این ادراک کرد هست در جایش نباشد هیچ کم گر جهان کاغذ قلم شد جا شود بهره‌ور ز افسانه باشد هر عوام	دید آن بیچاره کار از کار رفت هر چه لابه کرد تا ریحی دهد هر که او در بُردِ حق مانده است مات دید آن بیچاره وقتِ مردن است دید خود را آن زمان در تاب و بُرد حوریم ده این‌چنین و آنچنان این فلان کُن و آن فلان ده ای‌خدا آن یکی آنجا نشسته بود دور گفت ای ابله زیاده از هزار این قدر گفתי فزون بادی نشد از چه رو بدهد ترا این چیزها 945 ای برادر من ندیدم هیچ مفت فعل‌ها دارد همه هر یک ثمر ای برادر سعی باید رو بجو ورنه مانی تا ابد در پشتِ خر خر مشو هر جا پی بندِ حشیش 955 سخت‌تر از توست او بندِ قَصیل نَی غلط شد، این جهان خود غفلت است این سخنها بهرِ او ناید برون این کتب‌ها نیست درسِ مدرسه هادیان در منزلان بیند به چشم 960 گر نباشد این‌چنین کو مصرفش هر که رویش را بشست و پاک کرد صدچنان گویم از اینها بشمرم چشمه‌ای کو بسته ای دریا شود 965 رو پی افسانه، او را کُن تمام
--	---

به شیر دچار^{۳۱۹} شدنِ دخترِ پادشاه و عهد بستن با او

دخترِ شه‌زاده گم شد در میان
 در میانِ راه، شیری بدگزند
 شیرِ نر هم دید او را خنده زد
 رو به دختر کرد تا او را دَرَد
 دخترک ایستاد او را زد ندا
 970
 لیک پیمان بسته‌ام من با یکی
 هین مرا در عهد هستم بس صدیق
 با تو هم بندم چنان عهدی که من
 می‌روم آیم به پیش‌ت این زمان
 باش ساکن هست آن‌کس منتظر
 975
 انتظار از موت بدتر آمده‌است
 من نیارم عهدبن‌دان را جفا

مجملی بشنو تو زان دختر بیان
 دختر او را دید غرّ و بس بلند
 دَمّ خود جنباند از وی گشت کرد
 77^a
 پاره سازد نیم‌شب او را خورد
 گفت شیرا من ترا هستم فدا
 انتظارم می‌گشود او بی‌شکی
 تا به پیمانم بدو هستم شفیق
 نیستم پیمان‌شکن من از سخن
 دوست‌تر می‌دارم عهدی را ز جان
 ز انتظار او را نباشم من مضر
 تا دل او ز انتظار آید به دست
 اندرین پیمانِ خود دارم وفا

حکایت

آن یکی بُد از بزرگان پر وفا
 گرمِ صحبت بود قدری راه رفت
 زود ازو پرسید آهت از چه بود
 980
 در جوابش گفت من افتاده‌ام
 عذر از وی خواست شد در ره جوان
 رفت او گم کرده را تحصیل کرد
 شد دو روز از وی شده روزِ سیّم
 دید ایستاده رفیقش منتظر
 985
 رو برو ایستاده گفتا خیر باد
 مرد فهمید و ازو شد منفعل
 همچنین ایستاده مردانِ خدا
 هر که در عهدش نباشد این‌چنین
 شیر آن شه‌زاده را مهلت بداد
 990
 رو به‌سویِ نوجوانِ باغبان
 باز قدری ره از آنجا طی نمود
 باز ایستاد او چنان با طمطراق
 آن سیاهی، دزد بود و نابکار

با رفیقش رفت بیرون از سَرا
 آن رفیقش را ز دل یک آه رفت
 77^b
 گفت جا مانده است از من هرچه بود
 رو درین جا بهرِ تو ایستاده‌ام
 بلکه از جامانده او یابد نشان
 جایِ دیگر شد از آنجا برنگرد
 آمد آنجا بگذرد آن بُد شَیم
 در تبسم شاد و خندان و منیر
 گفت در عهدِ خودم، ایستاده شاد
 از چنین پیمان‌شکستن شد خجل
 در وفا و در جفا و در بلا
 نیست او در زمرهٔ مردانِ یقین
 رفت دختر از میانه شادِ شاد
 نَی در او خوفی و باکی شد از ان
 78^a
 یک سیاهی دید لیکن دور بود
 تن پُر از الماس و با زیب و یراق
 ترس و باکی نَی در او از شهریار

	995	پیش آمد دید یک دختر چنان آن خلیفه زاده با آنها بگفت گفت یاران، دزد دختر را بدید رو به حق کرد و به جا آورد شکر خواست از دختر کند آن سیم و زر
	1000	عهد دارم من نیم همچون جنون دزد زین حالت تحمل کرد از آن در تحمل گفت سِری دارد این هیچ امری در جهان بی سِر نیست در اموراتِ صُورها نکته ایست
	1005	لطخ و خلطِ مردمان بهر وی است بر درونِ آن نکته ها مکنون بود رو درونِ خود مصفا کن بین لیک آنها را که سر بنموده اند صاف کن دل را ازین آلودگی
	1010	بندگی کن، بندگی نیکو فنی است بندگی نی در مساجد بودن است همنشین بودن دمی با سالکان یار بد هر جا بود راه تو بست یار بد گر مادر است و گر پدر
	1015	عالم دل را چو آب صاف دان در مقابل عکس انسانی خوش است ناخوشی آن نیست تن باشد مریض ناخوشی دل و رای ناخوشی است آنکه جوید صحت تن ابتر است
	1020	من نمی گویم تن صحت مباد دل به دست آور که دل غیر از تن است تن درخت آمد، درو دل میوه است این درختان بهر میوه آمده است از هزاران باغ بهتر دانه ای
	1025	آن درختان قشر آن میوه بود هر که جولان گاه دل را دید او رو برادر آب معنی ده به دل
78 ^b		زیب و زینت را شده او همچو کان زین نمط می چید و ایشان در شگفت بین چه سان او را رسد شادی پدید آن زر و الماس او را داد سُکر دخترک زد بانگ گفت از من حذر نیم شب را همچنان آیم برون داد مهلت تا خبر یابد بر آن راست گوید تا بپرسم چیست این آنکه بی نکته بگردد کیست چیست رو تو او را بین و در صورت مایست از سخنها نکته را آرد به دست هر که را دل صاف شد عکسش زند تا بدانی چیست در دلها حنین لبخمشان اند گرچه ساده اند راه آن یابد که کرد او بندگی زندگی از بندگی شد، زنده کیست راه مسجد را به پا پیمودن است به ز عمری در میان هالکان ای خنک آن را که او زین بند رست رو حذر کن، رو حذر کن ای خدر می شود ثابت مقابل عکس آن قصد من زین شخص نی هر ناخوش است قامتش یا طول باشد یا عریض صحت او را خوش بود، او خود خوشی است و آنکه جوید صحت دل برتر است صحت او بهر دل شد ای جواد تن از آن دل، سالم است و روشن است بیضه شد تن، مرغ دلها زان سر است گر نباشد میوه زو دیگر چه هست صد چنین باغ آورد یک میوه ای قشرها را می نکن بر خود سندن او برین دنیا نیارد هیچ رو پر و بالش را برون آور ز گل
79 ^a		

79 ^b	دل قسوی باشد ز آبِ معنوی گر شدی جویا طریقِ مستوی لیک دزدی را نشاید هر کتاب حرفِ دزد آمد بگو آن دزد را	1030
	گوشِ هوشِ کو بخوانی مثنوی غور کُن در بحرِ علمِ مثنوی بی غرض باید بخوانی باب باب چون گذشت او را ز دختر ماجرا	

دوچار آمدنِ دخترِ پادشاه به دزد

1035	رو به دختر کرد دزدِ نابکار دخترک پیمان و عهده را که بود گر مکرر سازم او را من ز نو قصه چین زحمت کشیده زین کتاب تا ببیند آخرِ قصه چه هست اول و آخر ندارد این کلام آنکه بر او رسید آخر بدید ای برادر گم شدی در مثنوی	
1040	اهلِ وحدت را کلام آمد یکی این سخنها را ز دل نیکو بخوان این رساله گشت مشتق از رسول آن رسولِ حق شفیع المذنبین آن رساله خواجه حافظ هم بخواند عارفان را هست ز آن بس بهره‌ای ششصد و سی سال رفت از مثنوی اهلِ دل گر مرده و گر حی شوند گوشِ خود کم ده بر این مرده سگان کاروان کی ملتفت شد بر سگان گر شکل آرد سخنها زین بیان	1045
80 ^a	گفت بگو تا بینم چیست کار گفت گر من هم بگویم نیست سود طول گردد بگذرد وقتِ درو بهر قصه خوانده این را باب باب هر که آخربین بود شد حق پرست گر شدی، من کردمی او را تمام وآنکه آخر دید او شد ناپدید سر برون نامد شدستم معنوی من ندارم ذره‌ای دزدی، شکی عارفان را شد رساله این بدان کی رسول آید به ما هر بوالفضول شد رساله او رساله خافقین چند سال است او میان مردمان کودکان را سرخ از وی بهره‌ای هر که خواند تازه‌تر از نو، نوی از حیات اندر حیاتی‌ها روند میتون ^{۳۲۰} آمد ز حق بر هالکان عوعوی سگ هر کجا باشد بدان یک مثل آرم بخوان نیکو بدان	1050

تمثیلِ مردِ بنا

80 ^b	بود بنایی بنا کُن قابلی در گذرگاه خواست سازد یک پلی
-----------------	--

³²⁰ اشاره بر سوره الرمزیه ۳۰ « إِنَّكَ مَيِّتٌ وَإِنَّهُمْ مَيِّتُونَ »

دید مردم فوج فوج آید برین این بنا را چون که من دست آورم آن یکی آید مرا همچون چرا یک بیاید اوستا اینجا کج است	1055
یک بگوید خوب اوستا ساخته یک بگوید اوستا همچون مکن آن یکی آید که حیف است اوستاد آن یکی آید بگوید چیست این	1060
آن یکی گوید بگو خرج از که است آن یکی آید بنا را خوب ساز و آن یکی آید بلندش کرده‌ای آن یکی آید که این کوتاه شده است	1065
آن یکی گوید خدا قوت دهد آن یکی آید که این بس کوچک است آن یکی آید که پهنش ساخته است چاره‌ای باید و گرنه چون کنم	1070
ورنه چون باشم میان قال و قیل در تفکر رفت قدری اندرون گفت باید ساخت از پشم و نم هر که گوید اوستا اینجا کج است	1075
من چه سازم در میان ما و من ای برادر گوش کم ده خلق را گر یکی را دست گیری بر دهن هر کسی از حال خود گوید سخن	1080
این سخنها کلّ، قیاس آمد نه راست در نخستین گفته این را مولوی رو بخوان از دفترش احوالِ ظنّ ای برادر تا کی آری ما و من	
ور نه می‌افتی ز بام ما و من	
از خلایق نیست خالی این زمین گیج خواهد شد ز مردم‌ها سرم و آن دگر از سر بگیرد ماجرا او چه می‌داند که چشمش اعوج است	
دیگری گوید مگو کاین باخته دیگری آید ز نو آرد سخن گر چنان بودی شدم من از تو شاد گر بگویم پل بگوید نیست این	
خرج کم داده است اینجا بد شده است از بناها شد عمارتها بساز این طرف را چیست بالا برده‌ای جای سیل است اوستا وین بد بُد است	81 ^a
در میانه بعد از آن نقلی نهد این بزرگش کن در اینجاها شک است آنکه مصرف کرده وجهش باخته است می‌نتانم خلق را یک یک زخم	
از کمر باید خورم هر روز بیل از علاجش یافت چیزی شد بیرون همچو تَخماقی ³²¹ به‌خود سازی سند من زخم تخماق ³²² گوید خوب هست	
زین منی‌ها خسته باشم در زمن بسته کی شد راه زیر و خلق را کین مگو از زیر می‌آرد سخن گوید او تا روز مرگ از ما و من	81 ^b
ظن شد افعال مردم دل که راست سفته در این مطالب مثنوی هر کسی از ظنّ خود شد یار من زین منی بگذر که باشی همچو من	
بام چون رفتی بیا با من چمن	

³²¹ در نسخه «توخماقی» نوشته شده است.

³²² در نسخه «توخماق» نوشته شده است.

چون ثمر آید ازین بام منی
این سخن را با تو گفتم والسلام

این چمن پهن است رؤ هر جا روی
عاقبت پایین بخواهی شد ز بام

عهد بستن دختر پادشاه با دزد

82 ^a	در تعجب رفت زین حالت که دید آنکه گفتم این چنین است و درست وقت برگشتن دهم اینها ترا او ز عشقم شور و سودا در سر است هر چه اسباب است و رخت، او را چه کار باشم اندر عهد و پیمانم درست زین نمط دیگر نگویم ای همام این چنین فرمود آن خیر الانام چون ندادی طول ز علم من لدن گرچه از علت برون شد مقبلان ورنه کی آخر رسیده این کلام گفتگوی بحریان بی علت است از سبب گذشته چون حرفش به جاست تکیه بدهد بر سبب آید لسان	دزد هم حالات آن دختر شنید گفت دختر، نیستم من عهدسست با تو هم بندم من این پیمان را نوجوان باغبان از من پُر است شیر را هم غیر تن نآید به کار آنچه آلات و طلا، آن، آن توست قصه شد نزدیک تا باشد تمام نکته سنجان را بود قلّ الکلام با وجود این علتی خواهی ز من علتی آرم میان، ای دوستان علت از بهر عوامان است و خام اول و انجام بهر صورت است اهل صورت بی سبب ساکن کجاست بهر او باید سبب آرم میان شش جهت را طی نموده صوفیان لیک با این حال، بشنو علتم	1085
	مانده در وادی حیرت کو نشان گرچه بیرون شد ز گفتن، حیرتم در بیابان فنا او ره رود خواهمش کوتاه کنم باشد فزون دل نیاید بر صور از اوجها می ندانم از کجایم ای صنم بلکه ساکن گردد از موجش دلم آخرش آرم تمام آید کلام	حیرتی باید که خود حیرت شود ساعتی بیرون نیم از اندرون حرف، حرف آرد برون از موجها هر چه بر کردم سر علت روم می گذارم جا ز دستم را قلم ساعتی صبر آورم سازم تمام	1100
82 ^b	گم شود دل باز ناید در برم تا بگویم بر تمامی یک سند	بار دیگر خواهم علت گو شوم می ندانم دل کجا جولان کند	1105

در سبب اتمام

	بشنو اکنون علتِ اتمام را		آمدم تا پخته سازم خام را	
	علتش اثنین آمد بر نظر		هر دو را گویم بیر زینها ثمر	83 ^a
1110	بی سوادی شد مرا یک علتش		نیست پیدا زین صورها رفعتش	
	آب در موج است ظرفم هست کم		در عبارت درسِ ظاهر هست کم	
	ترسم از الفاظ، تا لفظ آورم		از سوادِ خویش خجلتها برم	
	در نخستین شد اشاره از سواد		تا نگیری نکته بر من ای جواد	
1115	جلوه‌گر در چشمِ مردم صورت است		چونکه صورت بهرِ معنی آلت است	
	چشمها آلت ببیند، دست نی		آن کجا بیند که ره ناکرده طی	
	چشم باید تا سببها بر دَرَد		تا نه بگذارد بر این انگشتِ رَد	
	آنکه معنی دید، ترس و باک نیست		خوف از او باشد که در صورت بایست	
	از طعاماتی که آید بر نظر		جمله‌گی بر من خورانید آن پدر	
	یک سبب این بود گفتم هوش‌دار		گرچه من گفتم تو این علت میار	
1120	اینکه گفتم فرع بود و اصل نی		اهلِ صورت را دوا شد بهرِ قی	
	این مضلان کیست تا از بهرِ او		من سخن آرم شوَم در گفتگو	83 ^b
	دویمین آن است تا سازم تمام		این بوَد در اصل از بهرم مرام	
	آینه شد در جهان کلماتِ حق		عاشقان زو بهره یابد در ورق	
	گرچه آیاتِ جهان شد مرئ‌ه‌اش		مظهرِ کُلّ اهلِ حق شد کلمه‌اش	
1125	شش جهت آینه است آن مولوی		شش مجلّد زان سبب شد مثنوی	
	اسم آوازش گرفته شش جهت		از کتب‌هایِ جهان شد او بهت	
	سالکان را رهنمائی زو بوَد		هر کسی را او ز خود سهمی دهد	
	تشنگان هر قدر خواهد زو خورد		هر که خواهد هر چه از نقدش بَرَد	
	او برایِ خودنمائی نامده		این نمی‌گویم بجز دیو و دده	
1130	علتِ اصلی است این ای حق‌شناس		گرچه دارم قوّه‌چینیم آن اساس	
	لیک باشد خودنمائی ای جوان		می‌نخواهم چینمش من هم دکان	
	سالکان را این قدرها بس بوَد		بانگِ دو باشد ز من گر کس بوَد	
	خانه را از آب مَشکی آورند		رودِ دریا را کجا آنجا برند	84 ^a
	خود بگفته آن رئیسِ سالکین		پیشوایِ طالبین و عارفین	
1135	شهر را از باغ شاخی آورند		باغ و بستان را کجا آنجا برند	
	رو بخوان از مثنوی، گمنام نیست		در جهان او همچو من بدنام نیست	
	اسمِ خود را برده هم اسمِ پدر		همچو من گمنام کی شد ای پسر	
	شمس بُد او را پدر اسمی که داشت		برملا بنوشت بر کاغذ گماشت	

بی‌خبر را من چه سان آرم بیان
من کجا تعریف یارِ ذوفنون
شد معرف، چشم مستش از بُرون

خاتمه حکایت در پرسش نمودن دختر خلیفه از آن سه نفر دربارهٔ دختر پادشاه با جوان باغبان

آن خلیفه زاده گرم داستان
گفت یاران دخترِ شه را چه هست
رفت پیشِ آن جوان با طمطراق
نوجوان بنشسته بودی ز انتظار 1145
ناگهان آوازِ دختر را شنید
ساعتی بنشست خاتون با جوان
بعد از او آمد برون کرد الوداع
حال برگویند ببینم ای مهان
دزد ابله یا جوان یا شیرین 1150
زود گویدم به من تا پی‌برم
آن یکی گفتا که ابله، شیر بود
وان دگر گفتا، نه، آن ابله جوان
سئمین گفتا، نه، ابله دزد بود
دخترک گفتا که قصدم بود این 1155
قصه گو من نیستم ای قصه جو
بوی کُن از گفتنی‌ها خوش بیاب
دل بجو صاحب دلی را رؤ بیار

SONUÇ

Çalışmamızda "(Şeyh Abdu'l-Gaffâr'ın Yaşadığı Döneme Genel Bir Bakış)" başlığı altında ilk olarak Kâçârlar Devleti'nin siyasî, sosyal ve edebî durumu hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir. Kâçârlar döneminde yaşamış olan Abdu'l-Gaffâr'ın hayatına dair herhangi bir bilgiye ulaşılamaması nedeniyle çalışmamıza konu olan şairin *Divânçe* ve *Mesnevî* adlı eserlerinden edinilen bilgiler doğrultusunda hayatına dair bazı çıkarımlarda bulunulmuştur. Abdu'l-Gaffâr'ın *Divânçe* ve *Mesnevî*'sinin yer aldığı yazma eser, ayrıntılı olarak incelenerek *Divânçe* kısmında kullanılan vezinler ve her iki eserde kullanılan edebî sanatlar, şairin üslubu, eserlerin dil ve imla özellikleri detaylı olarak incelenmiş, nüshanın metni ile birlikte çalışma içerisine eklenmiştir.

Oluşturduğumuz metnin *Divânçe* kısmı, 31 gazel, 2 muhammes, 2 terci-i bent, 24 rubai olmak üzere 664beyitten ibarettir. Metnin *Mesnevî* kısmı ise içi içe girmiş iki ana hikâye olmak üzere 1158 beyitten oluşmuştur.

Bu çalışma ile, Abdu'l-Gaffâr'ın *Divânçe* ve *Mesnevî*'sini edebiyat dünyasına tanıtmaya ve kazandırmaya çalıştık.

KAYNAKÇA

- Afşâr, İrec: "Seyyid Cemâlidîn yâ Yek Bâzi-yi Tâze-i Sîyâsî," **Sâlnâme-i Âyende**, C.III , No:7 , Tahran, Ferverdin 1324 hş.
- Ağâyî Nâsır ; Nazerzâde Ferhâd: "Mesâ'il-i Gostereş-i Teâtr-i Garbî der Îrân," **Neşriye-i Hünerhâ-yi Nemâyişî ve Musîkî**, No:338, 1388 hş.
- Ahmedî, Behrâm: "Îl-i Bahtîyârî," **Dânişnâm-i Cihân-i İslam**, Vol.II, 1393 hş.
- Arîyânpur, Yahyâ: **ez Sabâ tâ Nîmâ**, 3 c., 9. bs.,Tahran, İntişârât-ı Zevâr, 1387 hş.
- Asgarî, Hasan: **Zâyeş-i Târîh-i Tahlîl-i Vekâyi'-i Inkılâb-ı Meşrûtiyyet**, 1. bs., Tahran, Çâphâne-i Nigâh, 1381 hş.
- Aştîyânî, Abbâs İkbâl : **Macmu'a-i Makâlât**, 2 c., 3. bs., Tahran, İntişârât-ı Rûzbeh, 1378 hş.
- Geylânî, Abdülkâdir: **Tefsir-i Ceylânî**, 5 c., Beyrut, Dar Al-Kotob Al-İlmiyah, 1971.
- Cihânbanî, Sipehbud Amânullah: **Hâtîrâtî ez Devrân-i Direhşân-i Rızâ Şâh-ı Kebîr**, 1. bs.,Tahran, Çâphâne-i Bânk-i Millî-yi İran, 1346 hş.
- Dâvûdîyân, Vârtân: "Yeprem Hân-i Ermenî der Râh-i İstikrâr-i Meşrûtiyyet-i İran", **Peymân Faslname-i Ferhengi-i Ermenian**, Sayı. XXXVI , 2000 m.
- Dehgânnejâd Morteza; Verfinejâd İrec: "Ahdnâme-i Turkmençây ve Mes'ele-i Cânîşîni," **Sâlnâme-i Costârâhâ-yi Târîhî** , C.II , Tahran, 1390 hş.
- Dehhodâ, Ali Ekber: **Lügat Nâme**, 16 c., 1. bs., Tahran, İntişârât ve Çâpp-i Dâneşgâh-i Tehrân , 1377 hş.
- el-Meclisî, Muhammed Bâkır: **Bihârü'l-envârî'l-câmi'a li-düreri ahhârî'l-e'immeti'l-ethâr**, 110 c., Beyrut, el-Vefâ Müessesesi, 1984.
- Enketâ', Nâsır: **Ağâ Muhammed Hân Kâcâr**, 1. bs., Tahran,

İntişârât-i Firdevs, 1393 hş.

	Nâdir Kahramân-i bî-Ârâm Pâdişâh-i nâ-Kâm , 1. bs., Tahran , İntişârât-i Firdevs, 1394 hş.
et-Turayhî, Fahreddîn b. Muhammed b. Alî en-Necefi :	Mecmaü'l – Bahreyn , 6 c., 2. bs., Tahrân, İntişârât-I Kitâbforûşî-yi Murtezevî, hş.1376.
Ferruh, Rükneddin Hümâyûn:	Târîh-i Heşt Hezâr Sâl Şiir-i İrânî , 2 c., 1. bs., Tahran, Neşr-i İlm, 1987,
Hâtemî, Ahmed:	Feth Ali Şâh Kâcâr , 1. bs., Tahran, İntişârât-i Numûne, 1376 hş.
Hâtemî, Ahmed:	Târîh-i Edebîyât-ı İrân der Devre-i Bâzgeşt , 1. bs., Tahran, İntişârât-i Numûne, 1373 hş.
Hayyam, Ömer:	Rubâiyyât Hekîm Hayyâm-i Nîşâpûrî , haz. Muhammed Ali Furuğî; Kâsım Ganî, 1. bs., Tahran, İntişârât-ı Arif, 1372 hş.
Hoceste, Ferâmerz:	"Peydâyiş ve Tekvîn-i Român-i Fârisi," Pejûheş-nâme-i Ulûm-i İnsanî Şehid Bihiştî , No:59 , 1387 hş.
Kaya, Ali:	Bahtiyar Aşiret Tarihi , 1. bs., İstanbul, Kategori Yayıncılık, 2017.
Kerimî, Behzâd:	Nâsireddin Şâh Kâcâr ve Pencâh Sâl Saltanat , 1. bs., Tahran, Bungâh-i Tercüme ve Neşr-i Kitâb-i Pârsâ, 1392 hş.
Kesrevî, Ahmet:	Târîh-i Meşrute-i İrân , 2 c., 16. bs. Tahran, İntişârât-ı Emîr Kebir, 1363 hş..(m.1984).
Kirmânî, Nazımu'l-İslâm:	Târîh-i Bîdârî-yi İrânîyân , 1. bs., Tahran, İntişârât-ı Per, 1395 hş.
Kulî Hân, Rızâ:	Mecmau'l-Fusahâ , haz. Mezâhir Musaffâ, 1. bs., Tahran, İntişârât-ı Emîr Kebîr, 1381 hş.
Mîrzâ-yı Kâcâr, Ali Rızâ:	Besâtinü'l-Hâkânîyye , Kitâbhâne-i Millî-yi Cumhûrî-yi İslâmî-yi İrân, MF-18466.

Necmî, Nâsir:	Muhammed Alî Şâh ve Meşrûtiyyet , 1. bs., Tahran, İntişârât-ı Zerî, 1377 hş.
Nîyâkûyî, Emîr :	"Rîşehâ-yi İctimâî-yi Şûreşhâ-yi Bâbîyye der İrânî," Faslnâme-i Sîyâset , C. XXXVIII , No:3 , Mehr 1387 hş.
Muhakkık, Mehdî :	"İsmâîlîyye" Sâlnâme-i Yağmâ , C.XI, No:1 , Ferverdîn 1337 hş.
Râmâtîn, İrec:	Safevîyye ez Âgâz tâ Sugût , 1. bs., Tahran, İntişârât-ı Sunbule, 1389 hş.
Rızâzâde Şafak, Sadık:	Târîh-i Edebîyât-ı İrân , 2. bs., Tahran, İntişârât-ı Dânişgâh-i Pehlevî, 1352 hş.
Rûmî, Mevlânâ Celâleddîn:	Mesnevî-i Ma'nevî , haz.; Çev. Hasan Lâhûtî, 6 c.,1. bs., Tahran, Mîrâs-i Mektûb Yay., 1393 hş.
Safâyî, İbrahim:	Rehberân-i Meşrûte , 3 c., 3. bs., Tahran, İntişârât-ı Câvîdân, 1363 hş.
Safâ, Zebîhullâh:	Muhtasarî der Târîh-i Tahavvul-i Nazm u Nesr-i Pârsî , 14. bs., Tahran, İntişârât-ı Kaknus, 1373 hş.
Sanî'u'l-Devle, Muhammed Hasan Sanî'u'l-Devle:	Meâsiru'l-Asâr , Kitâbhâne-i Millî-yi Cumhûrî-yi İslâmî-yi İrân, 3819.
Şa'bânî, Rızâ:	Mebânî-yi Târîh-i İctimâî-yi İrân ,1. bs., Tahran, İntişârât-ı Kumes, 1379 hş.
Şemîsâ, Sîrûs:	Külliyât-i Sebk Şinâsî , 1. bs., Tahran, İntişârât-ı Firdevs, Tahran 1373 hş.(m. 1995).
Şeyhülislâmî, Muhammed Cevât:	Simây-i Ahmed Şâh , 1. bs., Tahran, İntişârât-ı Mâhî, 1387 hş.
Şîrâzî, Ali Akber Nevvâb:	Tezkere-i Dilgüşâ , Kitâbhâne-i Millî-yi Cumhûrî-yi İslâmî-yi İrân,F1477.
Şîrâzî, İbn Abdulkerîm Alî Rızâ:	Târîh-i Zendîyye , 1.bs., Tahran, İntişârât-ı Gostere, 1365 hş. (m. 1987)
Şîrâzî, Hâfız:	Divan-ı Hâfız , haz. Pervîz Nâtil Hânlerî, 2 c.,1. bs., Tahran, Çâphâne-i Nîl , 1359 hş.

Tâcdînî, Alî:	Alî Tâcdînî, Farhang-i Namâdhâ ve Nişânehâ der Endîşe-i Mevlânâ , 1. bs., Tahran, İntişârât-i Sîrûs, 1383 hş.
Tebrizî, Muhammed Kazım Esrar:	Hadîkatü's-Şu'arâ , Kitâbhâne-i Millî-yi Cumhûrî-yi İslâmî-yi Îrân, 3060742.
Tecrubekâr, Bânû Nüsret:	Sebk-i Şiir der Asr-ı Kâcârîyye , .1bs., Tahran, İntişârât-i Tûs ,1350 hş.
Velâyetî, Ali Akber:	"Emîr Kebîr," Merkez-i Tahkîkât-ı Dâneşnâme-i Bozorg-i İslâmî , Vol.X, Tahran, 1400 hş.
Zahirü'd-Devle, Ali Hân:	Târîh-i bî Durûğ , 1. bs., Tahran, İntişârât-i Şark, 1362 hş.

DİZİN

Bu indekste neşre hazırladığımız metnin tarafımızdan yapılan incelemesinde geçen kişi, eser ve mekân adlarına yer verilmiştir. Sözcüklerin karşısında belirtilen numaralar, eserin incelemesinde verilen beyit numaralarını göstermektedir.

A

Aden	M 914
Âd	D 141
Ahmet	M 570., D 499.
Ali	D 274., M 480, 493, 498.
Amr bin Âs	D 186.
Aras	D 158, 365.
Ayâz	D 156.

B

Buhârâ	D 17.
Behrâm-ı Gûr	D 12.
Belh	D 17.

C

Ceyhûn	D 158, 424, 660.
--------	------------------

D

Dârâb	D 12.
-------	-------

E

Ebû Bekir	M499.
-----------	-------

F

Firavun	M 451.
Furkân	D 219, 399., M 664.

G

Gülistân D 3., M 44.

H

Hâfız M 1044.

Hasan M 480, 501, 502

Herât M 690.

Hızır D 85, 211, 343.

Hindu D 52.

Hint D 17.

Huneyn M 480.

Hüseyin M 480.

K

Kenân D 11.

Kevser D 218, 369, 436

Kur'ân D 434, 212, 219, 226., M 495, 664, 718, 885.

M

Mensûr Hallâc D 459, 650.

Mesnevî D 276, 405., M 41, 51, 1029, 1028, 1039, 1046, 1077, 1125, 1136.

Minâ dağı D 583., M 820.

Mekke D 308, 582, M 211, 821.

Musa D 211., M 11, 212, 451.

N

Necef D 580, 394, 395.

Nuh D 69.

R

Rûmî D 133.

S

Sefa Merve D 380.

Sînâ dağı M 11.

Ş

Şâm D 308., M 211.

Şeddâd D 587., M 200.

Şems D 1137.

T

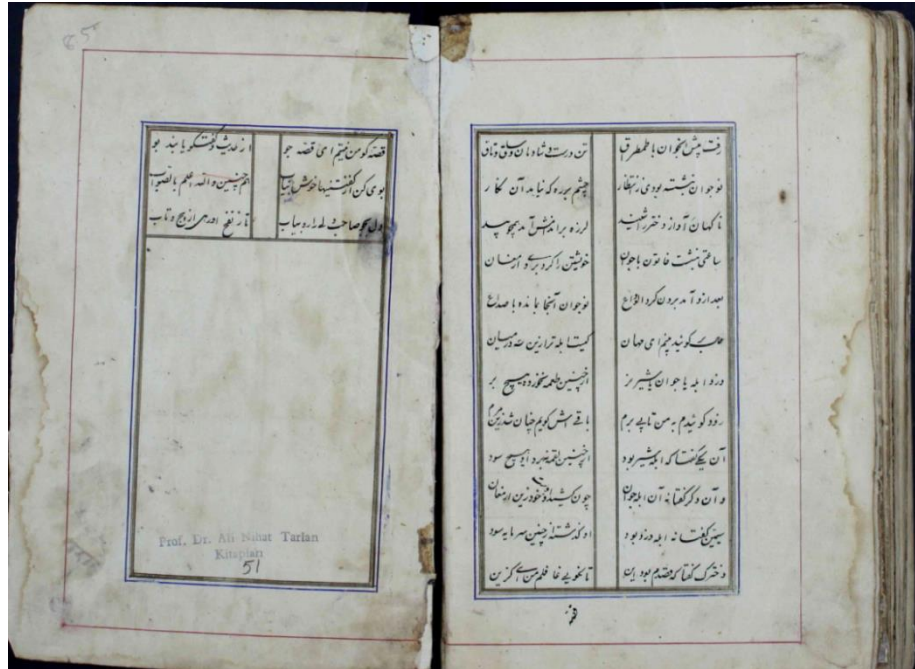
Türkî	D 87.
V	
Vakkâs	D 185.
Y	
Yâfes	D 69.
Z	
Zebûr	D 455.

EKLER

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Nihad Tarlan (Prof.Dr.) [Yazma] koleksiyonu, 00051, 1^b-2^a

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Nihad Tarlan (Prof.Dr.) [Yazma] koleksiyonu, 00051, 84^b-85^a